

VYSOKÉ UČENÍ TECHNICKÉ V BRNĚ

BRNO UNIVERSITY OF TECHNOLOGY

FAKULTA ARCHITEKTURY

FACULTY OF ARCHITECTURE

ÚSTAV TEORIE ARCHITEKTURY

DEPARTMENT OF THEORY

ČESKÁ SAKRÁLNÍ ARCHITEKTURA V LETECH 1900 - 1950 V MEZINÁRODNÍM KONTEXTU

CZECH SACRAL ARCHITECTURE BETWEEN 1900 - 1950 IN INTERNATIONAL CONTEXT

DIZERTAČNÍ PRÁCE

DOCTORAL THESIS

AUTOR PRÁCE

AUTHOR

Ing. arch. Jan Obtlík

ŠKOLITEL

SUPERVISOR

prof. Ing. arch. Vladimír Šlapeta, DrSc.

BRNO 2018

Zadání dizertační práce

Ústav: Ústav teorie architektury
Student: **Ing. arch. Jan Obtlík**
Studijní program: Architektura a urbanismus
Studijní obor: Architektura
Vedoucí práce: **prof. Ing. arch. Vladimír Šlapeta, DrSc.**
Akademický rok: 2017/18

Název dizertační práce:

Česká sakrální architektura v letech 1900 – 1950 v mezinárodním kontextu

Zadání dizertační práce:

Cílem práce je stanovení obhajitelné vývojové hypotézy o souvislosti vývoje české sakrální architektury první poloviny 20. století s dobovým vývojem architektury, spirituality a obecných dějin.

Seznam literatury:

ŠLAPETA, Vladimír. Vrsovice di Josef Gocar. Casabella. 1988, prosinec, s. 40-49

ŠLAPETA, Vladimír. Der moderne Sakralbau in der Tschechoslovakei. Kunst und Kirche. 1991, 2, s. 112-119

HANUS, Ladislav. Kostol ako symbol. Bratislava, 1995

Dialog - Evropa XXI: Čtvrtletník křesťanské orientace pro vědu, techniku a kulturu. S.I.: Proglas, 1990-. ISSN 1210-8332. 4x ročně.

Knihy z fondu vydavatelství CDK: Centrum pro studium demokracie a kultury věnované sakrální architektuře první poloviny 20. století.

Termín zadání dizertační práce: 10.11.2014

Ing. arch. Jan Obrtlík
student(ka)

prof. Ing. arch. Vladimír Šlapeta, DrSc.
vedoucí práce

doc. Ing. arch. Jan Hrubý, CSc.
vedoucí ústavu

V Brně dne 10.11.2014

doc. Ing. arch. Jan Hrubý, CSc.
děkan

Abstrakt

Práce se zabývá historií a výkladem vývoje sakrální architektury v českých zemích v období první poloviny 20. století. Látku interpretuje v široce pojatém rámci, který uvádí historické předpoklady tohoto vývoje a také ve významných případech i jeho mezinárodní souvislosti. V úvodní části předkládá přehled všech dosavadních publikací k tématu a navrhuje určitý způsob interpretace sakrální architektury, který zohledňuje přirozené rozdělení oboru mezi architektonické a religionistické disciplíny.

Samotný výklad začíná popisem společenské a náboženské situace v Rakousku-Uhersku a jejích důsledků pro vývoj sakrální architektury. Uvádí hlavní příklady sakrálních staveb a míru jejich vazby na dobový vývoj architektury obecně. Následně zmiňuje transformační vliv první světové války a vzniku samostatného Československa, který vedl ke vzniku nových církví s vlastními architektonickými ambicemi a také k přesunu těžiště oborového zájmu k novým tématům. Sleduje paralelu s dobovými trendy v architektuře 20. let a míru jejich uplatnění ve specifickém oboru sakrálních staveb i ve vztahu k jednotlivým církvím, jejichž architektury se vyvíjely odlišně. Dále uvádí vývoj sakrálních staveb ve 30. letech obzvláště ve vztahu k dobové společenské atmosféře a proměně akcentů mezi konzervativním a progresivním pojetím náboženství. Navazuje přehledem proměny náboženské kultury v průběhu druhé světové války v Protektorátu Čechy Morava a ukazuje specifičnost nepočtených příkladů chrámových staveb a projektů z tohoto období. V závěrečné části pak práce zachycuje vývoj společenské role náboženství v poválečném období a vliv komunistického převratu v roce 1948 na možnosti náboženské architektury. Konstatuje negativní vliv obou totalitních režimů na kvalitu sakrálních staveb následujícího období a malou míru oborových teoretických znalostí, které se mimo jiné projevují i nedostatkem primárních zdrojů, z nichž by tato práce chtěla vycházet.

Ačkoliv práce nemá a nemůže mít ambici úplného prozkoumání látky, předkládá faktografii a soubor interpretací, kterými je možné alespoň částečně zacelit citelné mezery v historiografii české sakrální architektury 20. století.

Abstract

The thesis deals with the history and the interpretation of the development of sacral architecture during the first half of the twentieth century. It interprets the topic in a broad framework, which mentions the historical preconditions of this development and in the most important cases also its international relations. The introductory chapters list all up-to-date publications to the topic and suggest certain means of interpretation of sacral architecture which reflects the natural division of this topic between the disciplines of architectural theory and religion science.

The own thesis begins with characteristics of social and religious situation in the Austria-Hungary and its consequences of sacral architectural development. It mentions basic examples of sacral buildings and the measure of their relation to the contemporary architectural development in general. Subsequently it mentions transformational influence of World War I and of declaration of sovereign Czechoslovakia, which led to the emergence of new churches with their own architectural ambitions and also to the focus shifting of discipline to new contemporary topics. It follows the parallels with contemporary architectural trends of 1920's and the level of their use in the specific field of religious buildings also in relation to individual churches with their different architectural developments. Further it mentions sacral building development in 1930's with the emphasis in relation to the contemporary social atmosphere and in accent transformation between conservative and progressive religious approach. Then it follows with a review of religious culture transformation during World War II in Protectorate Czech Moravia and shows particularity of unnumerous examples of church buildings and projects from this era. The final part than reflects the evolution of the social role of religion after the War as well as an influence of communist coup in 1948 at potential of sacral architecture. It states the negative influence of both totalitarian regimes on the quality of sacral buildings of following period and on a poor measure of disciplines theoretical knowledge, which among others results in insufficient primary sources, from which this thesis would likely have taken.

Even when this thesis have not and cannot have an ambition of full exploration of the topic,

it presents the factography and collection of interpretations, by means of which the significant gap in the historiography of 20th century Czech sacral architecture can be at least partially bridged.

Klíčová slova

architektura, historie, 20. století - architektura, teorie - architektura, sakrální - architektura, Československo - náboženství - chrámové stavby - duchovní dějiny

Key words

architecture, history, 20th century - architecture, theory - architecture, sacral - architecture, Czechoslovakia - religion - religious buildings - spiritual history

Bibliografická citace dizertační práce dle ČSN ISO 690

OBRTLÍK, J. *Česká sakrální architektura v letech 1900 - 1950 v mezinárodním kontextu*.
Brno: Vysoké učení technické v Brně, Fakulta architektury, 2018. 132 s. Vedoucí dizertační
práce prof. Ing. arch. Vladimír Šlapeta, DrSc..

Prohlášení autora o původnosti práce

Já, Jan Obrtlík, prohlašuji tímto, že jsem předkládanou dizertační práci zpracoval vlastními silami a s pomocí svých vlastních znalostí a schopností a dále s přihlédnutím k dostupným informačním zdrojům běžným při vědecké práci a podnětům od vedoucího mého doktorského studia. Jedná se o mou původní práci a zdroje nepůvodních slovesných a obrazových informací jsou uvedeny standardním způsobem.

Ing. arch. Jan Obrtlík

V Brně dne 26. března 2018

Obsah

Zadání dizertační práce	2
Abstrakt	4
Abstract.....	5
Klíčová slova.....	6
Key words	6
Bibliografická citace dizertační práce dle ČSN ISO 690	7
Prohlášení autora o původnosti práce.....	8
Obsah	9
Úvod.....	11
1. Stav odborného poznání tématu	13
2. Cíle práce.....	21
3. Metodologie zkoumání sakrální architektury	23
3.1. Teorie a kritika sakrální architektury	24
3.2. Metody členění faktografie sakrální architektury.....	26
3.3. Metody výkladu (interpretace) sakrální architektury	28
3.4. Náboženství, víra, společnost, stát a „politická náboženství“	30
3.5. Pohřební architektura ve věku ateismu.....	32
4. Sakrální architektura před 1. světovou válkou	35
4.1. Náboženský a duchovní život v českých zemích okolo roku 1900.....	36
4.2. Dědictví sakrální architektury 19. století - historismus.....	41
4.3. Nové stavby pro novou dobu - secesní chrámy.....	48

4.4. Hnutí Katolická moderna a jeho vliv.....	59
4.5. Sakrální architektura českého kubismu	63
5. Sakrální architektura 20. let	67
5.1. Náboženský a duchovní život v období první republiky	69
5.2. Vznik Církve československé a její architektura.....	70
5.3. Vývoj a architektura pravoslavných církví	79
5.4. Vývoj římskokatolické sakrální architektury	82
5.5. Vývoj sakrální architektury dalších církví	87
6. Sakrální architektura 30. let do vzniku Protektorátu.....	91
6.1. Solitérní dílo Josipa Plečnika	92
6.2. Vývoj římskokatolické sakrální architektury	94
6.3 Pravoslavná sakrální architektura.....	101
6.4. Vývoj sakrální architektury reformovaných církví a synagog	104
7. Sakrální architektura v době Protektorátu a 2. světové války	109
8. Sakrální architektura od konce války do začátku 50. let	113
9. Závěr.....	118
10. Seznam prací autora se vztahem k tématu práce	120
11. Resumé v českém jazyce	121
Resumé in English	123
12. Zdroje.....	125
12.1. Knižní monografie a encyklopedie.....	125
12.2. Periodické publikace.....	130
13. Přehled obrazových příloh.....	131

Úvod

Sakrální architektura představuje jeden z nejkompexnějších dokladů vazby mezi hmotným a duchovním vývojem společnosti. Přes svou opomíjenost, způsobenou během posledního století v českém prostředí především ideologickými vlivy, je pro svou duchovní povahu cennou základnou pro komplexní chápání vývoje samotné architektury a také dokladem způsobu, jakým se architektura stává zhmotněním skryté duchovní dynamiky každé společnosti. Česká sakrální architektura je dokladem složitého vztahu, který obyvatelé českých zemí k náboženství měli a mají, a představuje tak cenné zrcadlo pro sebepochopení všech, kteří se na ní jakkoliv podílejí anebo se vůči ní vymezují.

Práce si klade za cíl především srozumitelné a komplexní uchopení své látky a to způsobem, který čtenáře povede k dalšímu uvažování o tématu v jeho mnohostranné složitosti. Jejím cílem je především restaurování porušené a silně fragmentované tradice české moderní sakrální architektury, která pod vlivem několika silných společenských proměn ztratila schopnost návaznosti na předchozí mnohasetleté zkušenosti a výsledky. Její porušení je pak příčinou obecného podceňování jejího potenciálu.

Význam tohoto tématu v celospolečenském kontextu není na první pohled zřejmý, přesto jej nejnovější společenské trendy nepřímo dokládají. V posledním století prošla evropská civilizace zřetelným procesem sekularizace, u něž lze rozlišit více aspektů. Prvním, statistickým aspektem, je pokles počtu příslušníků církví a náboženských společností, který souvisí s celkovým poklesem společenského vlivu, majetku a prestiže těchto organizací. Druhou „strukturální“ dimenzí sekularizace je proměna společenských hodnot a religiozity směřující u nábožensky cítících občanů stále více k individuálnímu pojetí nezávislému na organizovaných bohoslužbách a jiných pevných formách.¹ Konečně posledním aspektem je setrvalý růst vlivu vědeckého materialismu, který se ve většině světa stal dominantní doktrínou

¹ GIDDENS, Anthony. *Sociologie*. s. 440.

vyučovanou na státních školách.

Současná civilizace Západu je charakteristická vysokým stupněm přijaté odpovědnosti za vývoj celého světa a také značným respektem k důstojnosti každého jednotlivce. To nejsou samozřejmé hodnoty a mnozí je chápou jako nástupce křesťanského náboženství, byť statisticky ztrácejícího svou dosavadní pozici.² Ukazuje se, že postmoderní společnost na začátku 21. století opět tíhne ke spiritualitě do té míry, že současnou epochu někteří autoři označují za „dobu postsekulární“.³ Společnost však mnohdy pro svou spiritualitu hledá zcela nové cesty a formy.

V Evropě se na jedné straně hledají nová užití pro nepoužívané kostely, na druhé straně nové stavební formy pro vyjádření náboženského vědomí, které je někdy vnímáno jako nové a nezávislé na tradicích minulosti. Kromě toho se v důsledku globalizace soudobé kultury stále více uplatňují i přístupy, které mají původ v mimoevropských tradicích. V takové situaci je jistě cenný každý záznam dokládající velké bohatství přístupů a forem, které bylo v průběhu století v oblasti „západní“ sakrální kultury a architektury vytvořeno a které v moderní době prokázalo i značnou schopnost adaptace na historické změny, jak dokládají mimo jiné také následující kapitoly.

Práce se tak může stát kromě primární polohy výkladového historického dokumentu také průvodcem na cestě k lepšímu pochopení současnosti a hledání podoby náboženské kultury a jejích staveb v blízké budoucnosti.

² HALÍK, Tomáš. *Vzýván i nevzýván: evropské přednášky k filozofii a sociologii dějin křesťanství*. s. 120.

³ HALÍK, Tomáš. *Vzýván i nevzýván: evropské přednášky k filozofii a sociologii dějin křesťanství*. s. 125.

1. Stav odborného poznání tématu

Jako základní podklad k odbornému bádání zmíníme především monografické práce knižního charakteru, a to jak práce faktografické, tak i interpretativní. Obecně pak platí, že nejnovější práce obtížněji hledají hranici mezi těmito dvěma základními způsoby podání. Dále zmíníme i nejvýznamnější zdroje kratších forem v odborných periodících.

Česká sakrální architektura dosud nemá pro období první poloviny 20. století zpracování ani podrobnou systematickou katalogizaci architektonických děl ani systematický a soudržný výklad svého vývoje z hlediska jejího celospolečenského významu a vzájemných souvislostí s ním. Jednou z příčin je jistě i systematické ignorování těchto témat totalitními režimy v relativně nedávné minulosti.⁴

V českém jazyce jsou k dispozici spíše monografie týkající se buď jednotlivých staveb, jejichž význam se výrazně vymyká průměru (např. kostel Nejsvětějšího Srdce Páně v Praze⁵) nebo některých slohových oblastí, které z nějakého důvodu přitahovaly pozornost badatelů (např. secese⁶).

Neexistuje ale dosud systematická práce, která by se pokoušela v odpovídající míře podrobnosti uchopit problematiku sakrální architektury 1. poloviny 20. století v celém časovém rozpětí, které přineslo během krátké doby několik významných či spíše až přelomových slohových i společenských změn. Neexistuje ani důkladná přehledová publikace mapující celou šíři proudů náboženské kultury, které se především v meziválečném období paralelně uplatňovaly v českém prostředí, tím méně pak i vlivů, které tyto názory pomáhaly formovat.

K této faktické absenci přehledových publikací chci poznamenat, že ještě větší mezeru spatřuji ve způsobu, jakým je o sakrální architektuře v již existující nepočetné literatuře psáno. Jedná se nejnepřítěněji o faktografický pohled na celou situaci, který obvykle nemá ambici nabízet výklad

⁴ srov. např. minimální zastoupení v jinak vynikající práci HAAS F., *Architektura 20. století*.

⁵ HORSKÝ, Jiří, ed. *Josip Plečnik a česká sakrální architektura první poloviny 20. století: (kostel Nejsvětějšího Srdce Páně jako součást středoevropské architektonické scény)*. Praha: Vysoká škola uměleckopřemyslová v Praze, 2012.

⁶ FILIP, Aleš. *Secesní chrámy na Moravě a ve Slezsku: sakrální výtvarné umění kolem roku 1900*. Brno: Barrister & Principal, 2004.

stavebního vývoje ve vazbě na celospolečenské události nebo na duchovní vývoj doby. Tím ovšem sakrální stavby zůstávají takřkajíc bezduchými kulisami dějů, jejichž povaha zůstává větší částí čtenářů skryta.

Světlou výjimkou je již zmíněná kniha Aleše Filipa, který v omezeném tematickém rámci secesního slohu podává v úvodních kapitolách rámcový výklad překračující faktografické meze a nabízí syntetický pohled na souvislost mezi stavební uměleckou tvorbou a dobovým duchovním vývojem v českých zemích. Takový přístup je nanejvýš žádoucí a umožňuje přímou uplatnitelnost vědecké práce pojímané tímto způsobem ve společenském kontextu. Chápání významu architektury v kontextu doby jejího vzniku se opakovaně potvrzuje jako nezbytná znalost pro zajištění správného způsobu péče o hmotné dědictví a tím i kulturní kontinuity společnosti.

V polovině 90. let 20. století vyšla kniha olomouckého architekta Tomáše Černouška (1927-2001) nazvaná *Liturgický prostor*.⁷ Autor jí primárně reaguje na tehdejší absenci jakékoliv příručky pro architekty zabývající se liturgickými tématy. Tomáš Černoušek byl osobností vynikající trvalou snahou o skutečně duchovní přístup k tématu sakrální architektury a v roce 1994 dokonce přijal jáhenské svěcení. Jeho kniha tedy mimo jiné obsahuje v úvodních textech určitý nástin teologie architektury a také cennou bibliografii. Později publikovaný soubor Černouškových deníků, korespondence a vzpomínek přátel⁸ také mezi řádky autenticky zachycuje atmosféru kulturní a duchovní izolace v prostředí komunistického režimu, ve které architekt Černoušek jako věřící musel strávit většinu svého života.

Podstatným příspěvkem k všeobecnému bádání o sakrální architektuře je přehledová práce autorů Hanuse a Pašteky *Kostol ako symbol* dostupná ve slovenském jazyce.⁹ Podává historický přehled základních typů sakrálních staveb a jejich intepretace ve vztahu k společenské situaci v místě a čase jejich vzniku. Pokouší se také stanovit všeobecný základ pro výklad sakrálních

⁷ ČERNOUŠEK, Tomáš. *Liturgický prostor*. Olomouc: Metropolitní kapitula sv. Václava a Matice Cyrilometodějská, 1995.

⁸ ČERNOUŠEK, Tomáš a SLAVOTÍNEK, Jan, ed. *Svémi kořeny se dotýkáme hvězd*. Velehrad: Ottobre 12, 2003.

⁹ HANUS, Ladislav a PAŠTEKA, Július, ed. *Kostol ako symbol*. Bratislava: Lúč, 1995.

staveb. Pro naše téma má tato práce příliš široký záběr a zkoumanému okruhu věnuje pouze závěrečné kapitoly, navíc v mezinárodní perspektivě. Byla vydána pouze ve slovenštině a je také poměrně obtížně dostupná, například v brněnských veřejných knihovnách existuje pouze jediný exemplář. Překvapivě se nenachází v knihovně Fakulty architektury VUT, ale v knihovně Přírodovědecké fakulty Masarykovy univerzity. I tento drobný detail svědčí o rezervovanosti oboru vůči sakrálním tématům v době socialismu a o trvajících důsledcích tohoto postoje.

V období normalizace vznikly na brněnské filosofické fakultě dvě velmi obdobné absolventské práce Karla Rechlíka se shodnými tituly *Meziválečná sakrální architektura v Československu*.¹⁰ Autor zde předkládá přehled vývoje sakrální architektury v Československu, který je ovšem omezen poměrně malým rozsahem a také absencí obrazových příloh. Ačkoliv práce nepostrádá chvályhodnou interpretační ambici a snahu o vytvoření nových perspektiv pohledu na téma, jde spíše o jednostranně umělecko-historický pohled na toto víceoborové téma. Autor zde má tendenci k preferenci pozornosti věnované reformovaným církvím. Pro práci je charakteristická určitá schematičnost v interpretaci dějin, která vnímá historismy jako méněcenné ve srovnání s modernou a funkcionalismem. Tato dnes již překonaná pozice byla dobově podmíněným postojem tehdejší historiografie umění. Existence uvedené práce je mimo jiné pozoruhodná také vztahem mezi svým tématem a specifickými kulturními podmínkami doby svého vzniku.

Dvě práce Jiřího Vaverky jako editora několikačlenného kolektivu jsou časově zaměřeny především na poslední třetinu 20. století, poskytují však cenné přehledové a metodické informace, které je možno aplikovat na celé 20. století. Jedna z knih je mezikonfesní, je tedy možno sledovat posuny ve společenském vlivu a uplatnění v rámci jednoho období mezi různými církvemi a vyznáními.¹¹ Druhá kniha pak je zaměřena na katolickou sakrální architekturu po 2. Vatikánském koncilu, který zapříčinil významné změny v liturgii vyžadující často i stavební

¹⁰ RECHLÍK, Karel. *Meziválečná sakrální architektura v Československu*. Brno: Filosofická fakulta Univerzity Jana Evangelisty Purkyně, 1973. (diplomová práce) a RECHLÍK, Karel. *Meziválečná sakrální architektura v Československu*. Brno: Filosofická fakulta Univerzity Jana Evangelisty Purkyně, 1976. (dizertační práce)

¹¹ VAVERKA, Jiří a kol. *Moderní sakrální stavby církví a náboženských společností na území Čech, Moravy a Slezska*. Brno: Jota, 2004.

úpravy stávajících staveb.¹² Kromě katalogu nově dokončených staveb kniha obsahuje několik souhrnných kapitol k obecnějším technickým i teoretickým tématům souvisejícím se sakrální architekturou a může tak být cennou asistencí i při zpracovávání jiné než historiografické látky v oboru sakrálních staveb.

Do oblasti monografií spadají také vysokoškolské další práce, které tvoří veřejně již méně snadno dostupný zdroj, často jsou ale jedinečnými zdroji k faktografii specializovaných témat. I zde je typický spíše faktografický než interpretativně-syntetický pohled na téma.¹³ Od absolventských prací však nelze očekávat erudici nutnou pro rozsáhlou syntézu složité látky a jejich faktografické těžiště je tedy pochopitelné.

V současné době je na poli teorie a historie sakrální architektury aktivní a relativně ustálený okruh osob publikující především časopisecké články. Jsou jimi kněz a vysokoškolský pedagog Pavel Kopeček,¹⁴ vysokoškolský pedagog Jiří Pometlo,¹⁵ kurátor a umělec Karel Rechlík,¹⁶ architekt Norbert Schmidt,¹⁷ historik umění Aleš Filip,¹⁸ abychom zde uvedli ty nejvýraznější.

V zahraničí není situace o mnoho lepší než v českém jazyce. Nebylo v mých kapacitních možnostech zkoumat jednotlivé národní fondy k sakrální architektuře a omezují se tedy pouze na zdroje, které mají ambici zachycovat situaci na území větším, než je země původu autora. Málokterý autor však překračuje hranice svého výchozího hlediska natolik, abychom mohli hovořit o dokonalé objektivitě pohledu, vzhledem k faktické rozdílnosti jak národních spiritualit, tak národních architektonických tradic. Nadto by však podobná ambice byla vystavena riziku ztráty živého kontaktu s popisovanou látkou.

¹² VAVERKA, Jiří a kol. *Nové kostely a kaple z konce 20. století v České republice*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2001.

¹³ LOCKER, Jan. *Meziválečná sakrální architektura v Brně*. Masarykova univerzita: Filosofická fakulta, 2006 [online].

¹⁴ např. KOPEČEK, Pavel. Teologie a současná sakrální architektura. *STUDIA THEOLOGICA*, roč. 5 (2003), podzim, s. 16 - 23.

¹⁵ např. POMETLO, Jiří. Sakrální architektura v českých zemích (1945-2004). *Era* 21, roč. 4 (2004), č. 4, s. 62-67.

¹⁶ např. RECHLÍK, Karel. Jistoty a otázky moderních kostelů. *STUDIA THEOLOGICA*, roč. 5 (2003), podzim, s. 24 - 33.

¹⁷ např. SCHMIDT, Norbert. Fénix sakrální architektury. *Era* 21, roč. 4 (2004), č. 4, s. 50-58.

¹⁸ např. FILIP, Aleš. Chrámy snivců. Ideální architektura středoevropského fin-de-siècle. *Salve* roč. 14 (2014), č. 4, s. 46-48.

Výrazně pozitivně vyčnívají kolektivní práce editora Jeana Wolfganga Stocka, který ve dvou dvojjazyčných svazcích pokrývá vývoj sakrální architektury v kulturní oblasti západní a střední Evropy.¹⁹ Periodizace svazků je provedena do období 1900 - 1950 a 1950 - 2000. Pro téma této dizertační práce je relevantní především první svazek. Stock vytváří rámec, ve kterém autoři dílčích studií podrobněji popisují dílčí období, slohy a specifická témata či stavby. Kniha nepostrádá ambici na širokou syntézu vlivů na sakrální architekturu v kontextu celospolečenského vývoje a mapuje souvislosti mezi sakrální architekturou a politicko-hospodářským stejně jako kulturně-duchovním vývojem ve 20. století. Nutno zdůraznit, že právě uvedené vlivy se výrazně liší i v rámci západní a střední Evropy a část poznatků není přenositelná a může sloužit pouze jako podklad pro analogické studie. Stock zde volí metodu kombinující tematické eseje s případovými analytickými studii menšího počtu sakrálních staveb, které jsou zvoleny jako časově, místně nebo stylově typické.

V průběhu práce na textu této doktorské práce vznikla v českém prostředí nová původní kniha teologa a inženýra Pavla Kopečka s titulem *Liturgie a architektura. Moderní sakrální architektura v Čechách a na Moravě*. Tato práce se na dvou stovkách stran pokouší zaplnit zjevné manko, které v reflexi liturgie a sakrálních staveb v českém prostředí doposud přetrvává. Kniha je charakteristická poměrně robustním teologickým a především liturgicko-teoretickým přístupem k mezioborovému tématu sakrální architektury a formuluje také základní teologii sakrálního prostoru. Obsahuje velmi cenný přehled církevních dokumentů, které jsou aktuálně v římskokatolické církvi k jednotlivým liturgickým tématům vypracovány a užívány. Taková bibliografická báze je nezbytností pro skutečně fundované vědecké zkoumání sakrální architektury z pohledu jejího primárního uživatele, tedy liturgicky žijící Církve, a kniha je tedy velkým přínosem pro českou sakrální teorii. Autor se také pokouší o umělecko-teologickou bilanci moderních chrámových staveb na území České republiky. Vzhledem ke zvolenému

¹⁹ STOCK, Wolfgang Jean (Ed.). *Europäischer Kirchbau 1900 - 1950: aufbruch zur Moderne = European Church Architecture 1900 - 1950 : towards modernity*. Munich: Prestel, 2006. STOCK, Wolfgang Jean a ACHLEITNER, Friedrich (Eds.). *Europäischer Kirchenbau: 1950-2000=European Church Architecture 1950 - 2000*. New York: Prestel, 2002.

liturgicko-teologickému těžisku celé práce však v tomto ohledu zůstává spíše u zběžného přehledu, který ani zdaleka nepostihuje celou šíři a plastičnost sakrálně-architektonického vývoje v posledním století. Bezpochyby je však tato práce významným posunem omezeného fondu české teorie sakrální architektury.

Obecně vzato je vhodné poznamenat k tématu dosavadních vědeckých prací o sakrální architektuře v českém jazyce ještě následující skutečnost. Dva totalitní režimy, jejichž vládě české země v průběhu posledních 80 let podléhaly, znamenaly pro oblast sakrální architektury devastující pohromu. To, co platí o zničených a zanedbaných chrámech po celé zemi, platí ještě více pro oblast teoretického zázemí této části náboženské kultury, tedy pro historii i teorii sakrální architektury. V době mé práce na tomto tématu celkového přehledu české sakrální architektury (přibližně 2011-2016) se jako hlavní a velmi intenzivně limitující bariéra její úplnosti a vyváženosti jevila především téměř naprostá absence primárního výzkumu převážné většiny sakrálních staveb posledního století. S výjimkou velmi známých staveb zmíněných v monografiích svých slavných autorů, popřípadě specializovaných publikacích, jako například Plečnikův kostel Nejsvětějšího Srdce Ježíšova v Praze,²⁰ nelze k ostatním kostelům a sborům nalézt obvykle ani stručný časopisecký článek se základní faktografií. Obvykle je jim přisouzen pouze střídavý odstavec ve všeobecných pracích o architektonických stylech nebo jednotlivých architektech, jak je tomu například v zásadní práci Rostislava Šváchy k dějinám moderní architektury.²¹

K tomu, aby všechny chrámy měly zpracování alespoň několik desítek stran rozsáhlou brožuru zachycující základní okolnosti jejich vzniku a přehled uměleckého programu, nám dnes chybí ještě spíše několik desítek let intenzivní práce. Dlužno bez příkras zdůraznit a připomínat, že jde o těch několik desítek let, které byly ztraceny v prostředí agresivně protináboženské totality.²²

Kromě toho i sama církev musela projít sílyberoucí vnitřní očištěnou od následků cílené

²⁰ HORSKÝ, Jiří, ed. *Josip Plečnik a česká sakrální architektura první poloviny 20. století*.

²¹ ŠVÁCHA, Rostislav. *Od moderny k funkcionalismu*. Praha: Victoria publishing, 1995.

²² srov. např. VAŠKO, Václav. *Neumlčená: kronika katolické církve v Československu po druhé světové válce*.

infiltrační kampaně vedené komunistickou ideologií.²³

Dohánět dluhy minulosti ovšem také nepřímou znamená zanedbávat současnost, což názorně dokazuje velmi nezralá tvorba v oblasti novostaveb kostelů po roce 1989. A nutno také dodat, že se ani nejeví optimistický výhled na to, že by na tomto poli byl v nejbližší budoucnosti dostatek motivovaných pracovníků. A opět zde chybějí síly těch, jejichž odborné kvality (a někdy i celé lidské osudy) byly nesmyslně zmařeny totalitní perzekucí náboženství a jeho kultury.

Moje osobní zkušenost s překvapivě malou mírou probádanosti je spojena se sborem Církve československé v Náměšti nad Oslavou, který jsem objevil víceméně náhodou při osobních cestách. Zaujala mě jeho čistá funkcionalistická architektura a byl jsem překvapen, že v jediné relevantní práci²⁴ jsem k němu nenašel jakoukoliv informaci, ačkoliv toto město je v ní zmiňováno v jiné souvislosti. Zdůrazňuji, že tím rozhodně nechci jakkoliv znevažovat práci autorů zmíněné encyklopedie. Pro autora přehledové publikace je snaha o doplnění primární výzkumné vrstvy zcela nereálným úkolem a nelze ji od něj ani očekávat. O této stavbě zkrátka neexistovala žádná psaná informace, která by dříve nebo nyní byla zveřejněna. Toto manko jsem se poté snažil zacetit svým vlastním odborným článkem o uvedené stavbě.²⁵ Při zjištění náročnosti jeho zpracování, zahrnující několik měsíců badatelské práce na shromáždění základní faktografie, jsem však teprve zjistil skutečnou velikost symbolické propasti v chybějících odborných publikacích.

Tento zmíněný ilustrativní případ je jedním z odhadem až několika desítek potenciálních obdobně „neznámých“ (tzn. odborně nepublikovaných) kostelů nebo sborů na území České republiky postavených zhruba v uplynulých sto letech. Dokládá aktuální velikost zděděných kulturních dluhů a také míru možné nepřesnosti jakékoliv přehledové práce v této tematické oblasti, která by za těchto popsaných podmínek mohla být zpracována.

²³ DUKA, Dominik a BADAL, Milan. *Bílá kniha církve: s černou kapitolou: 20 let svobody 1989-2009*. s. 98-100.

²⁴ NEŠPOR, Zdeněk R. a ALTOVÁ, Blanka. *Encyklopedie moderních evangelických (a starokatolických) kostelů Čech, Moravy a českého Slezska*. Praha: Kalich, 2009.

²⁵ OBRTLÍK, J. Historie vzniku sboru Církve československé husitské v Náměšti nad Oslavou a jeho architektonicky významné budovy. *Vlastivědný věstník moravský. Muzejní a vlastivědná společnost v Brně AB AC*, 2017, roč. LXIX (2017), č. 2, s. 149-157. ISSN: 0323-2581.

Na tomto místě a v této souvislosti bych chtěl čtenáře požádat o shovívavost k nedostatkům předkládané práce. Symbolická propast chybějících záznamů i znalostí totiž stále trvá nezmenšena a nemilosrdně plynoucí čas zhoršuje možnosti jejího překonání.

2. Cíle práce

Předkládaná dizertační práce se zabývá tématem vývoje české sakrální architektury v první polovině dvacátého století. Ačkoliv by titul práce mohl napovídat opak, jejím cílem není podání vyčerpávající faktografie o chrámových novostavbách vzniklých v první polovině 20. století na území českých zemí a českojazyčného kulturního prostoru. Takový přístup by při dnešním stavu probádanosti tématu, a z něj vyplývajícimu malému množství primárních zdrojů, nebyl reálným cílem. Kromě toho je stále zřejmější pravdou, že kvalita našeho poznání je měřitelná především mírou použitelnosti našich poznatků. Samotný výčet faktografie neposouvá naše poznání o procesech vzniku staveb a jeho uplatnitelnost je tedy omezená. Daleko více potřebujeme historická fakta správně interpretovaná, která právě na základě vyváženosti interpretace umožňují abstrakci, přenos zobecněného poznatku do nové, například soudobé, situace a jeho uplatnění v našich aktuálních činnostech. Historická perspektiva, tedy historický způsob myšlení, tak tímto způsobem potvrzuje své neoddělitelné spojení s celkem našeho života.²⁶ Takto, ovšem výhradně takto, se historie může stát významnou poradkyní všech současných i budoucích snah, pole sakrální architektury nevyjímajíc.

Cílem této práce je tedy spíše určitý druh principiálního porozumění. Usiluje o dosažení takového poznání o příčinách, vzniku, průběhu staveb nebo přestaveb a dějinách následné recepce sakrální architektury v českých zemích, které by čtenáři po dočtení textu umožnilo tvrdit, že podstatu těchto procesů alespoň částečně chápe a je schopen na jejím základě určitého zobecnitelného, a tedy i přenositelného a aplikovatelného tvrzení. Jde daleko spíše o nalezení výslednice složité a mnohsměrné struktury argumentů a protiargumentů, která sice z faktografie vyrůstá, nezůstává však na ní pasivně lpět a hledá její vnitřní pravdu.

Jde zde o takové pokrytí celého množství sakrálních staveb zkoumaného období, které zachycuje všechny základní vyskytující se typy reakce konkrétní architektury na příslušnou uměleckou a historickou situaci. Práce chce zmínit všechny tyto typy tak, aby případný kompletní katalog všech staveb nemohl v žádném jednotlivém případě přinést příklad zcela

²⁶ LUKACS, John. *Na konci věku*. s. 41-43.

vybočující z rámce provedené vývojové hypotézy. Práce tedy chce poskytnout ucelenou bázi pro umělecký a historický výklad všech zmíněných i jakýchkoliv dalších staveb zkoumaného okruhu.

Cílem práce je také stanovení relace mezi vnitřní výslednicí celého procesu vzniku sakrální architektury a celkovým směřováním společnosti v dané době. Tato relace je pak v konečném důsledku pravdou o tom, jakým způsobem jsou neviditelné vývojové změny společenského vědomí zachyceny v hmotné materii (sakrální) architektury. Sakrální architektura tak potvrzuje svou společenskou úlohu, která je jí bez vědomí uvedených souvislostí často, a při současném společenském vývoji stále častěji, upírána. Práce tedy chce mimo jiné být důkladně a věcně správně argumentovanou apologií chrámové architektury, stejně jako všech jiných architektur, které se pokouší ztvárňovat a nést složité duchovní obsahy, čímž naplňují svou jedinečnou společenskou úlohu.²⁷

²⁷ srov. např. HARRIES, Karsten. *Etická funkce architektury*. s. 300-302.

3. Metodologie zkoumání sakrální architektury

V úvodu zkoumání tématu sakrální architektury je vhodné připomenout esenciální dvoudomost oboru práce, která je zřetelná i v samotné etymologii tohoto sdruženého pojmu.

Adjektivum "sakrální" se vztahuje k duchovnu a v jeho rámci k posvátnu (lat. *sacer* = svatý, posvátný, zasvěcený), což v případě biblické tradice znamená teoretické zakotvení v křesťanské teologii a spiritualitě, popřípadě, v relativně menším rozsahu (z důvodu rozšíření tohoto pojetí, nikoliv závažnosti), v diskusi judaismu.

Architektura²⁸ je oproti tomu primárně hmotnou disciplínou, která vyrůstá ze své vlastní tradice. Ačkoliv je dnes tato skutečnost méně zřetelná, v dlouhém období historie byla architektura pro svou multioborovou komplexitu a schopnost iniciovat rozvoj lidského poznání ve značné míře právem pokládána za "královskou" mezi uměleckými disciplínami a také za korunu všeho lidského zápasu o technické přetvoření hmotného světa. Tato dnes již relativizovaná až banalizovaná skutečnost vytváří určitou oborovou sebestřednost architektury a z ní plynoucí malou ochotu architektů integrovat do svého uvažování perspektivy jiných oborů. Architekti obvykle nejsou ochotni vidět věci z jiného hlediska, než je doktrína jejich oboru. Dlužno říci i to, že nejen oni, ale často i jejich protějšky v případné diskusi.

Uvedená kombinace faktorů činí z jakéhokoliv pokusu v oblasti teorie sakrální architektury krok do turbulentního neznáma složeného z potenciální aplikace mnoha možných úhlů pohledu i interpretačních strategií, které se badateli nabízí. Například pokus vycházející z pozic spirituální teologie dopadne pravděpodobně zcela jinak než pokus vycházející z pohledu inženýrské stavební praxe.²⁹ Domnívám se, že právě z uvedeného důvodu existuje na tomto poli, i přes jeho společenskou závažnost, tak překvapivě malé množství encyklopedických prací. O to více je nutné tyto pomyslné bílé plochy na kulturní mapě zmenšovat.

²⁸ srov. SYROVÝ, Bohuslav. *Architektura*. Hesla „architekt“, „architektonika“, s. 16. Jako nejbližší se jeví překlad tohoto řeckého slova jako „stavební umění“.

²⁹ Složitost této situace poměrně dobře naznačuje v úvodu svého článku KOPEČEK, Pavel. Teologie a současná sakrální architektura. *STUDIA THEOLOGICA V*, podzim 2003, s. 16.

3.1. Teorie a kritika sakrální architektury

Pokud jsme v předchozím textu (odd. 1) konstatovali překvapivý nepoměr mezi vysokou společenskou závažností tématu sakrální architektury a poměrně malým množstvím důkladných vědeckých prací jí věnovaných, platí toto zjištění ještě v mnohem větší míře pro dílčí téma metodiky interpretace sakrální architektury. Ačkoliv se čtenáři může na první pohled zdát, že se zde již pouštíme do sebestředné a samoučelné iterace původního tématu do drobných jednotlivostí, je nutno připomenout, že teorie (sakrální) architektury je reflexivní a kritickou činností. Z metodického hlediska je například historii architektury poměrně vzdálená, což zdůrazňuji i proto, že v českém prostředí jsou tyto dvě disciplíny málokdy zřetelně rozlišovány, a to jak autory, tak i odborným publikem.

Důsledkem tohoto směšování dvou relativně nezávislých způsobů studia architektury je však významné zhoršení odborné kognice publika. Nelze totiž zaměňovat barvitá vyprávění o jednotlivých osobnostech a stavbách, často kořeněná pitoreskními detaily, či naopak suchá, zdánlivě strojová pojednání historiografie umění, s jakýmkoliv pokusem individuálního lidského rozumu o formulování obecně platných zásad a principů, který je jádrem každé teorie.³⁰ O tomto problému by obzvláště v našem českém intelektuálním prostředí bylo velmi vhodné důkladně hovořit, nikoliv však zde, v již i tak dosti širokém rámci předkládané práce.

Pro reflexivní činnost teorie a kritiky je nezbytná vysoká úroveň logické disciplíny a koherence při výstavbě myšlenkové teze. Je nutná také pojmová preciznost a ochota pojmového zakotvení v širším diskursu. Pro smysluplnost takového úsilí je nezbytná alespoň přibližná shoda odborné veřejnosti na základní pojmové bázi a základních výkladových metodách.

Je tvrdou pravdou, že v českém jazyce původní práce takového typu chybí zcela.

I proto deklaruji, že nemá-li tato doktorská práce být jen dalším přeléváním zakalené kapaliny historické faktografie do nových nádob, je nutné v oblasti kritické metodologie učinit alespoň

³⁰ srov. OLŠOVSKÝ, Jiří. *Slovník filosofických pojmů současnosti*. s. 160, heslo „teorie“ označuje „... systém idealizací či abstrakcí, mezi nimiž existují vnitřní logické vztahy, které integrují prvky systému do určité celistvosti...“

pokus, byť by mělo jít o pokus nedokonalý.

Uvedené teoretické poznámky platí pro architekturu obecně. A nyní přichází ještě jeden komplikující faktor specifický v případě sakrální architektury. Je jím široké společenské nepochopení pro úlohu sakrální architektury ve srovnání s jinými druhy staveb vyrůstající ze světově rekordní minimální míry religiozity českého kulturního prostředí. Většinovému obyvateli České republiky již obvyklé lapidární vysvětlení, že „v kostele se modlí“, není dostatečným vysvětlením pro skutečnost, že kostely tvoří v našich městech převažující druh pohledových dominant na náměstích, že gradují veduty našich sídel, a že i v některých novějších urbanistických celcích z posledních dvou století tvoří onen typ akcentující veřejné výstavby, jak ji například na začátku 20. století teoreticky formulovala wagnerovská teorie moderního města³¹, která je dodnes určující pro převažující část našich sídel.

O něco později se do pozice nového typu centrální veřejné budovy dostávají nákupní střediska centrálně řízené ekonomiky a jsou tak názorným důkazem posunu společenských hodnot. Od této polohy se aktuální situace v prostředí demokratické společnosti liší jen částečně a lze říci, že přinejmenším v oblasti urbanismu socialistická averze vůči sakrální architektuře stále přetrvává.

Paradoxně pozitivní roli dnes v této věci sehrává všeobecná kulturní otupělost soudobé společnosti, která většinu kvalitativních hodnotících kritérií pro umění a z něj odvozené činnosti směřuje v pomyslném tavícím tyglíku nad ohněm banální maximy ekonomické výtěžnosti. V soudobé české společnosti však stále ještě nezavládl duch činný v pokročilejších západních zemích, kde jsou kostely přeměňovány na takzvané potřebnější druhy staveb, u kterých je míra „potřebnosti“ stanovována prostou statistikou o společenské poptávce či dokonce pouhým zákonem trhu. Tak je tomu například v Holandsku, kde jsou kostely měněny na sportoviště a knihkupectví.

Sakrální architektura tak při svém výkladu kromě otázky o míře své kvality musí odpovídat i na otázku po smyslu své existence, což pro jiné stavební druhy v převážné většině neplatí, a celé kritické a interpretační úsilí je tím ještě ztíženo. Tak je tomu při pohledu ze strany široké i

³¹ HRŮZA, Jiří. *Stavitelé měst*. s. 75.

odborné architektonické veřejnosti, což dokládají společenské průzkumy i demografické statistiky. Spokojíme se zde s lapidárním konstatováním tohoto ne zcela dobrého stavu v naději, že už samotná verbalizace a rozbor situace může být krokem k pozitivnímu vývoji.

Při pohledu ze strany církví je přítomná obdobná asymetričnost, ovšem takříkajíc v obráceném gardu. Je zde sice plná jistota o potřebnosti chrámové stavby, v podstatně menší míře však již o nutnosti namáhavé tvorby vytríbeného uměleckého názoru. Častým důsledkem je podceňování důležitosti organizace vyvážené soutěže nebo alespoň vyváženého zadavatelského úsudku v případě adresných zadání.

Nicméně i v této oblasti jsem přesvědčen o možnosti konsenzu za předpokladu prosté lidské vstřícnosti obou zúčastněných stran, aniž by byla nezbytně nutná formální teologická kvalifikace na straně architektů nebo architektonická či umělecko-historická kvalifikace na straně církve.

Pro diskusi o sakrálních stavbách je tedy vhodná bezpředsudečná a v dobrém smyslu slova neutrální metodika, která umožní jejich podrobnější diskusi. Ačkoliv se jedná o spíše kolektivní úkol, je možné se zde pokusit o její přibližné nastínění.

3.2. Metody členění faktografie sakrální architektury

Obecným předpokladem pro vyváženou interpretaci je mimo jiné způsob organizace výchozí faktografie. Historický čas a geografický prostor se logicky nabízí jako základní dimenze tohoto členění.

Náboženství donedávna bylo nejvlivnějším a nejpomaleji probíhajícím z procesů, které utvářejí evropskou společnost.³² Historik Rémond dále uvádí, že definitivní ukončení vlivu náboženství na společnost je (osvícenskou) utopií. S takovou vizí například Francouzská republika již v roce 1905 schválila zákon definitivně rušící poslední vazbu mezi církvemi a státem. Česká republika podobným procesem prochází v těchto letech. Nicméně následující události i eskalace náboženské tematiky na začátku nového tisíciletí v souvislosti s tzv. „střetem

³² RÉMOND R., *Náboženství a společnost v Evropě*, s. 13-15.

civilizací“³³, svědčí spíše o opaku, tedy o návratu náboženství, a to jak ve zmíněné Francii, tak i v celé Evropě.

Sakrální architektura má principiálně podstatně delší „morální“ životnost a její forma je tedy časově méně závislá než je tomu u prostě účelové stavby. Její vazba na přesný dějinný okamžik není ostrá, a to jak kvůli uvedené „naddějinosti“, tak i kvůli obvykle relativně dlouhé době výstavby jednotlivých staveb.

Daleko důležitější než přesná časová příslušnost vzniku konkrétní chrámové stavby je tak výchozí myšlenka jejího autora. Zde můžeme navíc zmínit i skutečnost že autorství je de facto často konglomerátem a kompromisem mezi názory stavebníka, architekta a dalších zúčastněných. Autorská myšlenka často vychází z hledisek stylových a spirituálních, které obzvláště v druhém případě mají jen velmi malou přímou historickou podmíněnost. Srovnáme-li pak chrámovou stavbu například se stavbou mostu zpřístupňujícího továrnu na druhém břehu řeky, je u chrámu nepodstatná jak přesná časová souslednost s okolím, tak doba jeho „funkčnosti“. Z hlediska uživatele je navíc strukturální (také tzv. „morální“) funkčnost chrámu prakticky neomezená a není dána ničím jiným než jistou dimenzí všeobecné lidské povahy, konkrétně schopností spirituálního prožívání. Limitující, a to druhotně, je pak pouze materiální aspekt chrámu ve smyslu jeho časové trvalosti.

Toto všechno nás vede k otázce, do jaké míry má historiografie sakrální architektury jednotlivá díla umísťovat striktně za sebe na časovou osu. Daleko spíše než na bázi časové následnosti jednotlivých děl se nabízí hledání souvislostí na základě jakéhosi „duchovního souzvuku“ mezi jednotlivými stavbami. Vazba určité stavby na okamžik vzniku je dokonce ještě volnější než v případě historických architektonických stylů, které vlivem své přisnosti, dané mírou jejich společenské závaznosti, určitým způsobem ovládaly své okolí jak v geografickém, tak i v časovém smyslu.

Paradoxně právě umělecká stylovost je však pravděpodobně také hlavním faktorem, který

³³ srov. např. okolo roku 2000 často zmiňovanou práci HUNTINGTON, Samuel P. *The clash of civilizations and the remaking of world order*. New York: Simon & Schuster, 1996.

nám na vývoji chrámových staveb brání přímo sledovat samotný spirituální vývoj epochy. Stylovost je obvykle silnějším motivem pro utváření konkrétní stavby než spiritualita jejího stavebníka. Dokonce bychom mohli říci, že stylovost je nikoliv doplňkem, ale daleko spíše protihráčem spirituality v procesu vzniku konkrétní sakrální stavby.

Úhrnem tedy není časové řazení faktografie u sakrálních staveb jediné důležité. Stejně důležité je přiřazení konkrétní stavby k myšlenkovému a inspiračnímu proudu, jehož povaha je obvykle kombinací uměleckých a spirituálních vlivů. A v tomto volnějším smyslu také časové zařazení děl pojímá předkládaná práce.

Vzájemné vazbě prostorového umístění staveb není přisuzován žádný význam, není-li přímo známa vazba mezi nimi a její charakter. Příkladem může být technická specifičnost regionálně působící stavební společnosti (dříve např. stavební huti), která vede ke specifičnosti staveb určitého regionu, které daná společnost realizovala. Zde ovšem můžeme pro zkoumané období první poloviny 20. století obecně konstatovat velmi malou regionální podmíněnost danou rozvinutým moderním a globalizovaným charakterem tehdejšího stavebnictví, tedy značnou geografickou mobilitou jednotlivých tvůrců a již víceméně globálním charakterem odborné publicistiky. Podstatně častěji tedy můžeme hledat souvislost spíše navzdory geografii, jak je tomu především u zahraničních staveb jednoho tvůrce, popřípadě u výrazné míry inspirace zahraničním zdrojem.

3.3. Metody výkladu (interpretace) sakrální architektury

Interpretaci samu bychom znovu z jiného hlediska mohli rozlišit dvojího druhu.

První z nich je řízen hledáním odpovědi na otázku "Co to je?". Tento druh interpretace bych zde označil za základní a pro dnešní chápání pojmu "věda" založené na úzké provázanosti s přírodními vědami jako výchozí a víceméně samozřejmý.

Vrátíme-li se ale k tématu cílů této práce, s určitou urgencí se přihlašuje jiné hledisko, kterým je snaha o zodpovězení otázky "K čemu to je?". Na okraj je zde možno sarkasticky poznamenat, že v dnešní silně sekularizované a značně ateistické české a evropské společnosti bude pro běžného čtenáře tato otázka na prvním místě. A bude nadto pravděpodobně pronášena

s nedůvěrou, pokud ne přímo despektem. Tato otázka po smyslu takového zkoumání nás vrací na úvod k vymezení cílů této práce.

Je-li metodou hledání odpovědi na první z uvedených otázek analýza, bude metodou druhé uvedené syntéza. Obecně platí, že pro komplexní a mnohvrstevnaté obory, mezi kterými architektura jistě figuruje, jsou syntetické přístupy podstatně účinnějším nástrojem poznání. "Drobným" problémem druhé cesty je skutečnost, že faktografická báze provádění této syntézy je v případě sakrální architektury teoreticky vzato extrémně velká. Těžko totiž uvést nějakou životní okolnost určité civilizace, u které bychom s jistotou mohli vyloučit její vliv na vznik a užívání sakrálních staveb. Věnujeme-li této otázce krátký myšlenkový pokus, je zjištění nečekané a šokující. Jen máloco z životů a hodnot věřících se v té či oné formě neprojeví v prostorech a monumentech, které tito věřící kolektivně vytváří. Obvykle se jedná o vrcholná díla stavebního inženýrství kombinovaná s vysokou koncentrací děl krásných umění. A to všechno s jediným cílem - poskytnout adekvátní hmotné ztvárnění lidskému hledání smyslu života a také lidského vztahu k Bohu. Obor sakrální architektury se tak stává duchovní analogií atletického desetiboje vyžadující všestranné rozvinutí jak tvůrce, tak i vykladače.

Pro dokreslení složitosti úkolu zde uvádím stručný souhrn několika možných metodických přístupů k interpretaci sakrální architektury.

První možností je faktografický přístup. Ten se omezuje na snahu o nalezení co nejširší skupiny pravdivých a ověřených faktických informací o stavbě, a naopak o vyvrácení nepodložených domněnek. V novodobém myšlení bychom jeho původ mohli nalézt v uměnovědném úsilí 19. století, kdy ti osvícenější z tehdejších teoretiků umění opustili konfrontační tón a často i velmi plytké politické motivace své interpretační činnosti.³⁴ Přestali usilovat o tendenční výklad historie a její hodnocení, ale omezili se na popis a vysvětlení skutečnosti, aniž by se ji pokoušeli hodnotit. Ačkoliv se taková díla jeví temperamentnímu čtenáři jako méně zajímavá, je nutné ocenit přínos této historiografické etapy.

Druhou možností je hledisko zúžené historie umění. Za „zúžené“ zde označuji takové

³⁴ VYBÍRAL, Jindřich. *Česká architektura na prahu moderní doby*. s. 11-18.

hledisko, které chápe dílo jako autonomní artefakt a interpretuje jej pouze ve vztahu k němu samému a takříkajíc z něj samého. Ačkoliv je takový postup docela dobře možný v oblasti krásných umění, není vhodný pro architekturu.

Architektura, a tím více architektura sakrální, má vždy vztah ke společnosti, která ji buduje. Ve smyslu své realizace i svého významu je vždy kolektivním dílem, i když její formu někdy značně určují tvůrčí individuality. Vzhledem k této skutečnosti je logické každé dílo interpretovat v kontextu jeho doby, dobových snah, hodnotících měřítek a dobového významu pro neodbornou veřejnost. Takto například předkládá dějiny světové sakrální architektury práce autorů Hanuse a Pašteky³⁵ a dokládá dobrou použitelnost takto uspořádaného poznání pro odborníka stejně jako dostatečnou čtivost pro zaujatého laika.

To nás posouvá ke komplexnímu pojetí sakrální architektury jako výtvoru společnosti majícímu sebe-reflexivní dimenzi. Společnost sama sebe prostřednictvím tohoto díla lépe poznává. Jednotlivé umělecké kvality díla jsou zde zapojeny do širšího společenského kontextu a přestávají být individuální tvůrčí hrou. Častá sebestřednost jednotlivých děl krásného umění je zde překonána konkrétním společenským uplatněním díla sakrální architektury.

Současně je nutno provést rozlišení se základním postojem politicky angažované historiografie umění, jak ji rozvinulo 19. století. Nezbytnou součástí komplexního pojetí je korektnost ve smyslu politické nestrannosti, jejímž hlavním kritériem je pravdivost a nikoliv vyhovění určitému partikulárnímu zájmu a jeho interpretačnímu schématu³⁶, jako tomu bylo například u velmi konfrontačně pojímané historiografie umění v 2. polovině 19. století.

O toto komplexní pojetí zde tedy budeme usilovat především.

3.4. Náboženství, víra, společnost, stát a „politická náboženství“

Pro větší efektivitu a srozumitelnost práce k tématu sakrální architektury je velmi vhodné provést vzájemné vymezení několika klíčových veličin a z nich odvozených pojmů.

³⁵ HANUS, Ladislav a PAŠTEKA, Július, ed. *Kostol ako symbol*.

³⁶ VYBÍRAL, Jindřich. *Česká architektura na prahu moderní doby*. s. 14.

Základní je zde distinkce mezi náboženstvím a vírou. Laické předporozumění obvykle rozlišuje mezi vnějškovými a vnitřními náboženskými úkony, které tento vztah přibližně kopírují, ovšem pokusíme se o přesnější uchopení.

Náboženství je systém vyznávající víru v jediného a personálně pojatého Boha, nabízející lidem cestu spásy, hlásající určitou dogmatiku a vytvářející trvalá společenství, jež jsou uspořádána do institucí.³⁷ Víra je tedy vnitřní složkou náboženství a ze své povahy není formalizovaná ani formalizovatelná. Víra je vnitřním postojem duše téhož člověka, kterého je náboženství vnějším projevem. V blízkosti architektonického diskursu nám nemůže uniknout zřejmá analogie tohoto vztahu a vazby mezi formou a obsahem resp. formou a funkcí, jak o jejich vztahu v průběhu 20. století začala hovořit teorie moderního umění a architektury.³⁸

Kromě toho je v případě sakrální architektury překvapivě naléhavá souvislost oboru s politikou. Ta je dána esenciálně politickým charakterem veškeré architektury. Tento aspekt je v posledních letech v českém prostředí znovu a naléhavě objeven v různých formách takzvané „politické angažovanosti“ architektury, a také při zkoumání jejího podílu na tvorbě veřejného prostoru.³⁹ Je tedy vhodné souvislost formulovat i pro architekturu sakrální. Spíše než s pojmem „státu“ souvisí tento aspekt architektury s pojmem „společnosti“, tedy v duchu soudobého významu slova jako „společnosti občanské“.

Dále sakrální architektura souvisí také se vztahem mezi náboženstvím a politikou. Náboženství, ještě více než jiné obory lidské činnosti, totiž má snahu o komplexní výklad celku lidského života. Zahrnuje tak do sféry svého zájmu všechny jeho oblasti, mezi nimi i sféru veřejného života a otázky uspořádání společnosti. Pozorujeme zde průnik vlivu náboženství s vlivem státu, což je způsobeno především skutečností, že moderní stát do sebe postupně integroval a následně i sám vykonává řadu společenských funkcí majících svůj historický původ v aktivitách církve. Z nejvýznamnějších je možné zde připomenout univerzity, systematický

³⁷ RÉMOND R., *Náboženství a společnost v Evropě*, s. 8.

³⁸ srov. např. HAAS F., *Architektura 20. století*, s. 175.

³⁹ Srov. Např. KRATOCHVÍL, Petr, ed. et al. *Architektura a veřejný prostor: texty o moderní a současné architektuře IV*.

(přírodo)vědecký výzkum, charitativní a zdravotnické instituce a rozvinutí idejí volného trhu a mezinárodního práva.⁴⁰ Sakrální architektura si skutečně ponechává význam hmotné a veřejné demonstrace náboženské víry a jejího hodnotového komplexu. Současně však v důsledku probíhající redefinice pojmu vzdělanosti klesá všeobecná schopnost veřejnosti díla sakrální architektury v tomto smyslu vnímat a interpretovat.

Ve vztahu mezi náboženstvím a politikou resp. státem také dochází ke vzniku hybridních formací paradoxního charakteru, kterým moderní sociologie dala jméno „politická“ nebo „světská“ náboženství.⁴¹ Jedná se o určitý druh patologické změny moderního lidového pojetí politiky do podoby „náboženství bez posvátnosti“. Navzdory deklaracím svých představitelů ukázala praxe těchto systémů, že jejich aktérům není v konečném důsledku svaté nic. Nutno dodat, že strukturálně vzato se jedná spíše o myšlenkový parazitismus na již vytvořené pojmové struktuře náboženství, než o vlastní autenticky vytvořený systém. Motivace pro přisvojení si struktur a pokřivených pojmů získaných z náboženství je tedy u totalitarismů dána spíše snadností jejich v podstatě plagiátorského „získání“, než skutečnou vnitřní příbuzností.

3.5. Pohřební architektura ve věku ateismu

Zcela zvláštní vztah pozorujeme mezi druhy sakrální a pohřební architektury. Je diskutabilní, zda tento krátký exkurz koncipovat s ohledem na dnes převažující chápání, nebo na historickou vývojovou logiku. Tradiční historický akcent a jistý druh pozitivní přehlíživosti vůči soudobým masovým jevům⁴² se zde pro hledisko studia sakrální architektury zdají být tím vhodnějším přístupem.

Od nejdávnějších počátků lidské historie je pohřbívání zemřelých příslušníků lidské společnosti jedním ze základních elementů kultury a kolektivní identity. Po celou tuto dobu byla u každé civilizace úcta k mrtvým a péče o ně v pevném a logickém vztahu k chápání celku světa.

40 Podrobněji mj. v knize WOODS, Thomas E. *Jak katolická církev budovala západní civilizaci*.

41 k vymezení pojmu „politického náboženství“ lze odkázat především na základní práci MAIER, Hans. *Politická náboženství: totalitární režimy a křesťanství*.

42 k tématu srov. např. aktuální práci NEŠPOROVÁ, Olga. *O smrti a pohřbívání*, 2013.

Velmi všeobecně můžeme konstatovat, že všechny známé historické civilizace svůj vztah a úctu k mrtvým nějakým způsobem artikulovaly. Civilizace, které tak nečinily, dnes neznáme. Cítíme, že za tímto lakonickým konstatováním se skrývá velmi hluboký vztah reciprocity mezi úctou k mrtvým a civilizační životaschopností.

Úcta k mrtvým je logická jedině tehdy, když věříme v nějaký transcendentní smysl lidského života. To je ale očividně pojetí, kterému se dnes rozšířený racionální scientismus bedlivě vyhýbá. Bez transcendence totiž není mrtvé tělo ničím, jen hygienicky problematickým zbytkem, který je potřeba vymést z obytného území. Ad absurdum vyhocená formulace nám ukazuje nezbytnou a esenciální souvislost mezi pohřbíváním a náboženstvím. Logicky pak musí souviset i pohřební a sakrální architektura.

Osvícenský rozum a jeho humanismus však pohřbívání vyčlenil jako samostatný úkon chráněný sekularizovaným státem. Jde tedy o výkon úcty oddělený od konsekventních důvodů k takové úctě. Úctu si občané musí přinést takřkajíc „odjinud“. Logickým důsledkem je celkový pokles zájmu o pohřbívání v podobě ritualizovaného obřadu rozloučení se zesnulým, ať už jsou jeho parametry určovány kteroukoliv náboženskou tradicí. Na vzestupu je na Západě tzv. „pohřeb bez obřadu“. Velmi logicky, chtělo by se říci, že podle principů liberálního trhu, se ateistický občan flexibilně zbavuje povinnosti nákladného rituálu, jehož smysl tak jako tak nechápe.

Dlužno na druhou stranu poznamenat, že dle demografických statistik míra pohřbů bez obřadu ani zdaleka nedosahuje míry deklaratorního ateismu. To je přece překvapivé! Musí tedy existovat nemalé množství občanů, kteří na jednu stranu v Boha nevěří, na druhou stranu jim osobní humanismus dává dostatek důvodů pro obřadní rozloučení se zemřelým. Celý jev můžeme jednak interpretovat jako určitý druh doznívání a setrvačnosti dřívější převažující náboženské kultury, která do rodinných tradic zasela určitý smysl pro pohřební rituál, byť s postupně vyhasínajícím významem. Nebo jde o projev nového sekulárně-humanitního přístupu, který je schopen bez Boha a transcendence přisoudit mrtvému lidskému tělu úctyhodnost. O dlouhodobé (tj. více generací trvající) životaschopnosti takového autoreferenčního ateistického humanismu si však autor tohoto textu, při vší úctě k živým i

mrtvým, dovoluje pochybovat.

Byla-li sakrální architektura od svých prehistorických počátků hmotnou artikulací vztahu společnosti k posvátnému (ať už jím byl kdokoliv nebo cokoliv), plnila obdobnou úlohu pohřební architektura pro artikulaci vztahu ke smrti a jakékoliv posmrtné formě bytí. Pokles zájmu o jedno se sebou vzápětí přináší i pokles zájmu o druhé, ať už je pořadí jakékoliv.

Pohřební architektura je velmi cenným komplementárním studiem k rozboru sakrální architektury a jistě by mnohé v této práci pomohla lépe a plastičtěji pochopit. Vzhledem k divergenci těchto oblastí pokračující od druhé poloviny 19. století, jsme dnes v situaci, kdy oddělené studium obou témat je tou přirozenější a snad i rozumnější volbou. V následujícím textu se tedy pohřební architekturou budeme zabývat jen výjimečně a nesystematicky pouze tehdy, bude-li k takovému pojetí dávat přiblížení těchto dvou témat v rámci konkrétního architektonického díla dostatečný důvod.

Sluší se nicméně poznamenat, že případné historiografii pohřební architektury by, z podstaty věci vzato, mělo v pomyslné knihovně náležet místo v těsném sousedství historiografie architektury sakrální, ač je podobná blízkost soudobému chápání pravděpodobně spíše cizí.

4. Sakrální architektura před 1. světovou válkou

Porozumění sakrální architektuře není možné bez porozumění náboženskému a duchovnímu životu doby jejího vzniku. K pochopení situace, za jaké náboženská kultura v Rakousko-uherské monarchii vstupovala do 20. století, je tak nutné provést několik předběžných poznámek.

Do 19. století vstupovala katolická církev, reálně jediné přípustné vyznání v monarchii, v pevném sevření vytvořeném josefinismem, který byl ve své podstatě osvícenským církevně-politickým absolutismem.⁴³ Jako takový sice náboženství neodmítal, usiloval však o naprosté podřízení církve státu a k dosažení tohoto cíle užíval velkou škálu prostředků. Správa a nabývání veškerého církevního majetku byly kontrolovány a regulovány státem. Josef II. zrušil v roce 1781 množství klášterů. Byl také omezen vliv církve ve školství a veškerá duchovní literatura podrobena státní cenzuře, stejně jako kontrolován písemný styk duchovenstva s papežskou kurií. Stát nicméně vedl také silnou rekatolizační politiku, i když často pragmaticky motivovanou jako v případě slezských protestantů kolaborujících s Pruskem.⁴⁴ Katolickou víru stále chápal jako „státní“ náboženství a zůstával tak státem konfesním.

Polovina století přinesla revoluční hnutí, které zatřáslu doposud nedobytnou politickou pozicí císařského absolutismu, a ten racionálně začal hledat oporu v mohutném tělesu institucionální církve, kterou několik desetiletí předtím cíleně oslabil. Konkordát z roku 1855 uzavřený mezi Vídní a Římem navrácel církvi množství dříve upírané jurisdikce - určování vyučovacích programů teologických fakult, zrušení státní kontroly v komunikaci s Římem, možnost jmenovat do církevních funkcí bez státní kontroly a další.

Prudký nástup liberalismu v celé Evropě, nosné ideologie nově se vyčleňující široké střední třídy, však v tomto kontextu znamenal pro církev paradoxní újmu. Začala být totiž, zčásti snad i oprávněně, pokládána za staronovou oporu právě likvidovaných absolutistických režimů. Velké křesťanské státy se poměrně jednotně rozhodly ústupkem obětovat na hranici liberální revoluce právě náboženství. V Německu vyhlásil v roce 1872 kancléř Bismarck Kulturkampf

⁴³ KADLEC, Jaroslav. *Přehled českých církevních dějin*, svazek 2. s. 150.

⁴⁴ KADLEC, Jaroslav. *Přehled českých církevních dějin*, svazek 2 s. 153-157.

spočívající v prohlášení církve za „státu nepřátelskou“ a usilující o maximální kontrolu nad všemi náboženskými aktivitami. Obdobný kulturní boj zahájila i francouzská vláda premiéra Leona Gambetty, kde při nepokojích roku 1871 dokonce komunardi zavraždili pařížského biskupa.⁴⁵ Ve Švýcarsku, Belgii a některých jihoamerických zemích měly události obdobný scénář. Vždy byla v těchto případech církev označována za brzdu společenského pokroku a cílem bylo zamezení jejímu vlivu na společnost. V Rakousku sice nedošlo k vyvražďování kněží a zabavování majetku jako v uvedených velmocích, církev se však ocitla na pomyslném pranýři spolu s absolutismem coby překonaná a škodlivá instituce. To mělo i v českých zemích natrvalo ovlivnit její pozici a společenský význam slov "církevní" a "náboženský".

Architektura pochopitelně v takto dynamickém prostředí nebyla hlavním tématem a byla spíše dodatečným ztvárněním těchto proudů - ať už vznikala v souladu, anebo navzdory k panující atmosféře. Můžeme ji však chápat jako cenný doklad doby a doplněk psané historiografie.

4.1. Náboženský a duchovní život v českých zemích okolo roku 1900

České země byly okolo roku 1900 dobře kontrolovanou součástí rakousko-uherské monarchie, což v oblasti náboženského života znamenalo obrovský komplex vztahů a podmínek vyplývajících z úzké vazby mezi císařskou mocí a hierarchií římskokatolické církve. Církev byla v tomto konkrétním období monarchii významnou oporou. Oboustranně výhodné politické spojení „trůnu a oltáře“ mělo značný dopad také v oblasti duchovního života. Církevní historik Kadlec uvádí, že pozdní monarchie konce 19. století byla typická paradoxními smíšenými státně-náboženskými formami, kterými byly například povinné bohoslužby ve školství nebo armádě, a osobních postojů občanů v duchu nastupujícího liberalismu, které byly k deklarovanému náboženství de facto zcela protichůdné.⁴⁶ Takový stav musel nutně ve všech vyvolávat dojem, že celý společenský systém je založen na pokrytectví, což bylo za dané situace samo sebe uskutečňující tvrzení. Typický občan byl nucen k řadě úkonů, při nichž si jako

⁴⁵ MALÝ, Radomír. *Katolická církev a svobodné zednářství - díl 6. Immaculata* roč. 2014 / 5, č. 135, s. 22-24.

⁴⁶ KADLEC, Jaroslav. *Přehled českých církevních dějin*, svazek 2. s. 208.

pokrytec připadal a jeho přirozený duchovní život byl tímto i před ním samým dále pokrívován. Všeobecný katolicismus křesťanů hlásících se k římskému papeži nabýval tedy v zemích Rakouska-Uherska specifický obsah i formu, které komplexně označujeme také jako „austrokatolicismus“. Právě v takové konstelaci podmínek se oddělený pohled na náboženskou a duchovní situaci jeví jako logický a nutný postup.

Sociologicky vzato byl katolicismus všeobecným vyznáním veškerého obyvatelstva vídeňského císařství. Při posledním sčítání lidu v monarchii, které proběhlo v roce 1910, k němu příslušelo 96,5 % občanů. K protestantským vyznáním luteránskému a kalvínskému, uznaným za plně rovnoprávné s katolicismem až tolerančním patentem z roku 1861, náležela další 3 % obyvatel.⁴⁷ Omezíme-li se na faktografii čerpanou z matrik a dalších oficiálních pramenů, není možné k této skutečnosti mnoho dodat. Byla prostým důsledkem politiky habsburského dvora a o skutečných postojích obyvatelstva nevypovídala mnoho.

Kromě vlivu katolické teologie byl myšlenkový svět občanů říše formován rostoucí skupinou dalších vlivů, z nichž nejvýraznějším byl politický liberalismus.⁴⁸ Byl-li liberalismus ideologií prosazující se střední třídy, obsahoval jako svou integrální součást racionalistický ateismus, který celkem zřejmě a logicky vytvářel značný tlak na náboženskost společnosti, lhostejno zda na její zjevný sociologický anebo osobní spirituální aspekt.

Jeho souběžným proudem, dalším významným vlivem na postoje občanů, byl nacionalismus.⁴⁹ Jeho romanticky zbarvená podoba na konci 19. století byla konstruktem pozdně osvícenské filosofie dějin, která měla sklon připisovat jednotlivým národům určité vlastnosti a specifického ducha nesoucího unikátní poslání v rámci celku lidských dějin. Jeden z architektů tohoto konceptu, německý filosof Johann Gottfried Herder (1744-1803)⁵⁰ svým vlivem na myšlení politiků daleko přesáhl svou dobu a nepřímou ovlivnil osudy mnoha generací. Když Tomáš Garrigue Masaryk (1851-1937) sepisoval během první světové války svou tezi o

⁴⁷ MIŠOVIČ, J., *Víra v dějinách zemí koruny české*, s. 76.

⁴⁸ KADLEC, Jaroslav. *Přehled českých církevních dějin*, svazek 2. s. 209.

⁴⁹ GIDDENS, Anthony. *Sociologie*. s. 337.

⁵⁰ V tomto smyslu je zásadní jeho kniha *Myšlenky k filosofii dějin lidstva (Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit, 1784–1791)*.

budoucím uspořádání Evropy nazvanou Nová Evropa⁵¹, stále ještě pracoval s víceméně herderovským myšlenkovým modelem jednotlivých národních států, jejich specifických povah a z nich vyplývajících budoucích geopolitických záměrů. Nacionalismus byl až do poloviny 20. století jedním z nejsilnějších konstituentů osobní identity občana a byl tak motivem těsně sousedícím a často také soupeřícím s jeho náboženským vyznáním.

Dále se také v přirozené protiváze k liberalismu začal utvářet velmi výrazný proud sociální, opět v dynamické interakci s náboženským myšlením.⁵² Byl reakcí na životní situaci dělnictva v rychle rostoucím průmyslu. Průmyslová města byla charakteristická vznikem dělnických předměstí, často utvořených urbánní transformací blízkých vesnic, kam přicházeli migranti z venkova. Typické bylo jejich následné kulturní i náboženské vykořenění způsobené odchodem z původního poměrně stabilního prostředí venkova dlouhodobě formovaného předchozí výraznou barokní katolickou kulturou. Taková situace urychlovala vznik nových politických hnutí, například nejvýraznější a dodnes činné linie sociální demokracie. Ta kritizovala mimo jiné také katolickou církev za její malou sociální angažovanost, čímž pravděpodobně spoluiniciovala její změnu v tomto ohledu a vznik nové sociální nauky církve formulované především v papežské encyklice *Rerum Novarum* papeže Lva XIII. z roku 1891. Objevovaly se také ještě ostřejší proticírkevní hlasy marxistů, nenabýly ale v českých zemích takové síly jako například v Německu. České dělnictvo bylo sice obecně protiklerikálně orientováno, současně ne však nezbytně protinábožensky.⁵³

Uvedené myšlenkové proudy ve svém vlivu na občany vzájemně kombinovaly a vytvářely komplexní interakce provázené navenek vznikem nejrůznějších spolků a organizací.

Z těchto složených či komplexních myšlenkových proudů můžeme uvést pro naše téma velmi relevantní cyrilometodějství. Jako syntéza slovanského národního motivu a konkrétního segmentu katolické náboženské tradice se začal konstituovat v roce 1848 založením literární vzdělávací společnosti Jednota moravská. Výrazný rozmach vlivu této ideje přinesly oslavy

⁵¹ MASARYK, T. G.: *Nová Evropa, stanovisko slovanské*. Praha: Dubský, 1920.

⁵² KADLEC, Jaroslav. *Přehled českých církevních dějin*, svazek 2. s. 235.

⁵³ KADLEC, Jaroslav. *Přehled českých církevních dějin*, svazek 2. s. 218.

cyrilometodějského milénia v roce 1863 a následující tisícileté výročí úmrtí obou bratří v letech 1869 a 1885, kdy na Velehrad přišly stovky tisíc poutníků. Kult byl dále posílen encyklikou *Grande Munus* z roku 1880, ve které papež Lev XIII. rozšířil původně regionální svátek těchto „Apoštolů Slovanů“ na celou církev.⁵⁴ Češi a Němci krátkou dobu společně uctívali Cyrila a Metoděje jako zemské patrony, Němci se však této ideje posléze zřekli.⁵⁵ Cyrilometodějské hnutí mimo jiné usilovalo o obnovení církevní jednoty, tedy o překonání schismatu mezi západním a východním křesťanstvím vzniklého roku 1054. Na Velehrad bylo proto svoláno několik mezinárodních tzv. „unijních“ sjezdů v letech 1907, 1909 a 1911, které byly pro podezření z panslavismu sledovány rakouskou státní administrativou velmi nevráživě a odkázány proto spíše do podoby soukromých setkání. K podstatnému rozvoji hnutí došlo poté až v meziválečném období.⁵⁶

Již v úvodní úvaze se nám zde konstituuje dichotomie mezi pojmy "náboženský" a "duchovní". Náboženským životem zde rozumíme spíše vnější formy vztahující se k posvátnu, tedy například procenta konfesní příslušnosti ve společnosti, účast na bohoslužbách, vyučování náboženství na školách a podobné charakteristiky. Obzvláště v dobách, kdy vnější deklarace příslušnosti k určitému náboženství měla značný vliv na společenský status jednotlivce, však nelze tuto oblast chápat jako vypovídající o skutečných postojích osob. Duchovním životem naopak rozumíme právě onu obtížně zjistitelnou oblast vnitřního a autentického chápání náboženství, kterou nelze dost dobře postihnout žádnou ze sociologických metod. Je to však právě tato skrytá a velmi individuální mohutnost v každém člověku, ze které pochází převážná část impulzů vedoucích k vývojovým změnám – jak ve spiritualitě, tak i v architektuře.

Intelektuálně poctivé a z hlediska smysluplného výkladu dějin i nutné je pokusit se porozumět postojům a motivům, které tehdejší věřící i "věřící" skutečně měli. Nedošlo-li k viditelné realizaci všech záměrů a vizí, neznamená to ještě, že nepozorovaným způsobem neovlivňovaly "oficiální" události a nevytvářely paralelně k nim určitý skrytý proud, který pro mnoho lidí mohl být ve

⁵⁴ BUGEL, Walerian (ed.). *Cyrilometodějské papežské dokumenty z let 869-1985*. s. 46-61.

⁵⁵ KADLEC, Jaroslav. *Přehled českých církevních dějin*, svazek 2. s. 211.

⁵⁶ KADLEC, Jaroslav. *Přehled českých církevních dějin*, svazek 2. s. 210-212.

skutečnosti proudem hlavním a osobně nosným.

V duchovním životě rakouské monarchie můžeme v druhé polovině 19. století zaznamenat určitý skrytý pohyb, který není zcela nepodobný českému národnímu obrození. Ačkoliv primárně nejde o národnostní téma, lze zde vidět analogii v konfliktu mezi oficiální "povinnou" doktrínou vyplývající z aliance "trůnu a oltáře" na vídeňském císařském dvoře a snahou o prosazení toho, co je lidem skutečně vnitřně blízké a přirozené. Toto napětí bychom mohli pojmenovat jako spor mezi formálním a autentickým katolicismem, či snad jej dokonce označit za proud katolického autenticismu. Kromě tohoto motivu se objevuje přímo v církevní struktuře i plynulý motiv národnostního soupeření mezi českým a německým klérem. Doposud totiž platí, že jazykem vysokého kléru je výhradně němčina, kombinovaná s rodovou příslušností k německému kulturnímu okruhu a šlechtickému stavu. V praxi se tedy vyššího svěcení nemohlo dostat nikomu, kdo z tohoto prostředí buď nepocházel, nebo je prokazatelně nepřijal za vlastní.⁵⁷ Ač se zde účelně pokoušíme vidět náboženské a duchovní události odděleně, právě na příkladu národnostní a politické selekce biskupů vidíme nemožnost dokonalého oddělení vnitřní duchovnosti a vnějších náboženských forem. Tím je nepřímou popsána i závažnost důsledků politické kontroly nad církví. Těžko například můžeme předpokládat, že se tendenčnost při volbě biskupa nepropisovala i do duchovní atmosféry jeho diecéze a do citové dimenze duchovního života běžných věřících. Původ dnes stále velmi rozšířené podvědomé protikatolické antipatie u většiny občanů má své kořeny s největší pravděpodobností právě zde, ovšem nejen zde.

Vrátíme-li se nyní obecně k duchovní dynamice doby, lze pozorovat dva základní momenty, které se na první pohled jeví jako momenty protichůdné. Ve skutečnosti jde o dva procesy probíhající ve společnosti paralelně. Tyto procesy jsou vždy typické pro určitou relativně izolovanou společenskou skupinu a je tedy nejvýstižnější hovořit o jejich mimoběžnosti. Prvním z nich je narůstající ateismus vázaný na společenské transformační procesy vyvolané průmyslovou revolucí. Druhým je potom sklon ke hledání emocionálně silné duchovní zkušenosti, který se objevuje jak přímo v křesťanství ve formě obrody mystické tradice, tak v

⁵⁷ KADLEC, Jaroslav. *Přehled českých církevních dějin*, svazek 2. s. 221.

nekřesťanském segmentu společnosti jako módní vlna množství menších spirituálních, esoterních a okultních tradic. Duchovní prostředí konce 19. století je ve skutečnosti překvapivě polarizované a dynamické,⁵⁸ ačkoliv bychom to při pohledu na historiografii obecných hospodářsko-politických dějin a její jednostranný důraz na rozvoj industriální technokratické civilizace mohli jen stěží předpokládat.

4.2. Dědictví sakrální architektury 19. století - historismus

Historiografie architektury 19. a 20. století se u nás teprve okolo roku 2000 začala osvobozovat od nekritického oslnění pomyslnými reflektory konstruktivistické ideologie. Historismy 2. poloviny 19. století v ní byly jednostranně pojímány jako neživé a násilně vnucené formalismy pocházející z dožívající a nekreativní epochy, často navíc velmi ostrými a urážlivými formulacemi. Paradigma konstruktivistické teorie prosazované meziválečnou avantgardou i jejími internacionálními následníky po 2. světové válce se v českém prostředí udržovalo jako výhradní interpretace dějin architektury posledních dvou století až do samého přelomu milénia, pomineme-li výjimku v podobě ideologického konstruktivistického realismu. Ačkoliv náznaky komplexnějšího pohledu na historii se objevují již na samém počátku funkcionalistické revoluce, málokdo si po dobu jednoho století dovolil jít proti hlavnímu proudu, což ostatně v tomto období platilo i jako obecná společenská charakteristika. To, že politický totalitarismus zneužil historizující styly ve formě tzv. "socialistického realismu" k fixaci své společenské pozice reálnou vnitřní antipatií odborníků k historizujícím stylům spíše posilovalo a fixovalo. Názory tak ztrácely vyváženost a tím i pravdivost.

Již v roce 1914 historik umění Vincenc Kramář odmítl tehdy zřejmě vznikající teorii, že by 19. století nevytvořilo komplexní umělecký styl organicky vyrůstající z jednotného světového názoru. Význam tohoto na historii zaměřeného období spatřoval v boji proti absolutní estetice, kterou zanedlouho začal hlásat funkcionalismus, a ve „skutečném rozmnožení“ (v podstatě tedy rozvinutí) historických uměleckých stylů.⁵⁹ S odstupem času musíme tomuto názoru přiznat

⁵⁸ FILIP, Aleš. *Secesní chrámy na Moravě a ve Slezsku*. s. 11, 12.

⁵⁹ VYBÍRAL, Jindřich. *Česká architektura na prahu moderní doby*. s. 12.

nemalou závažnost a oprávněnost, obzvláště ve srovnání s neschopností soudobého umění být skutečným katalyzátorem civilizace a civilizovanosti.

Národní ideologie, jejíž přípravný význam pro samotnou existenci suverénní České (dříve Československé) republiky si dnes obvykle neuvědomujeme, zaznamenala v oblasti dějin umění jistou diferenci mezi jednotlivými historismy, jejichž škálu 19. století nabízelo. Historik umění K. B. Mádl chápal romantický příklon ke gotice jako cizorodý element domněle německého původu a stavěl proti ní domácí tradici "hmotnosti a korektnosti"⁶⁰, kterou vnímal jako esenciálně českou a zakládající užití neorenesančního nebo neobarokního tvarosloví. Samozřejmost a míra jejich užití na významných stavbách éry českého národního obrození a emancipace tuto ideu velmi výmluvně dokládají. Jistá kontrapozice neorenesančního a neogotického stylu v rámci období vrcholného historismu po roce 1850 v českých zemích byla konstantou⁶¹, která poměrně věrně odrážela také stále více se projevující národnostní a kulturní polarity. Kromě toho je integrální součástí historismů snaha o vytváření všestranného uměleckého celku (německy tzv. Gesamtkunstwerk), ve kterém jsou v daném stylu sjednocena díla všech případných uměleckých druhů - kromě architektury také sochařství, malířství a uměleckého řemesla či liturgického umění.

Uvedme zde konkrétní příklady architektury ztělesňující uvedené principy a intelektové konstrukty, jakkoliv tím překročíme časový rámec našeho tématu. V českých zemích je jedním z nejtypičtějších případů uvědomělého národního přístupu a tendence k všestrannému uměleckému dílu kostel sv. Cyrila a Metoděje v Praze-Karlíně, vysvěcený v roce 1863. Začal být stavěn v roce 1854 v rámci příprav na blížící se oslavy cyrilometodějského milénia jako autentický výraz vděčnosti národa za dar víry a jazykové kultury, který tehdejší byzantská misie do českých zemí přinesla. Rychle rostoucí průmyslové předměstí Karlín poskytovalo vhodné podmínky v kombinaci víceméně neomezených prostorových možností, ekonomické síly a národního uvědomění vznikající třídy průmyslového měšťanstva.⁶²

⁶⁰ VYBÍRAL, Jindřich. *Česká architektura na prahu moderní doby*. s. 17.

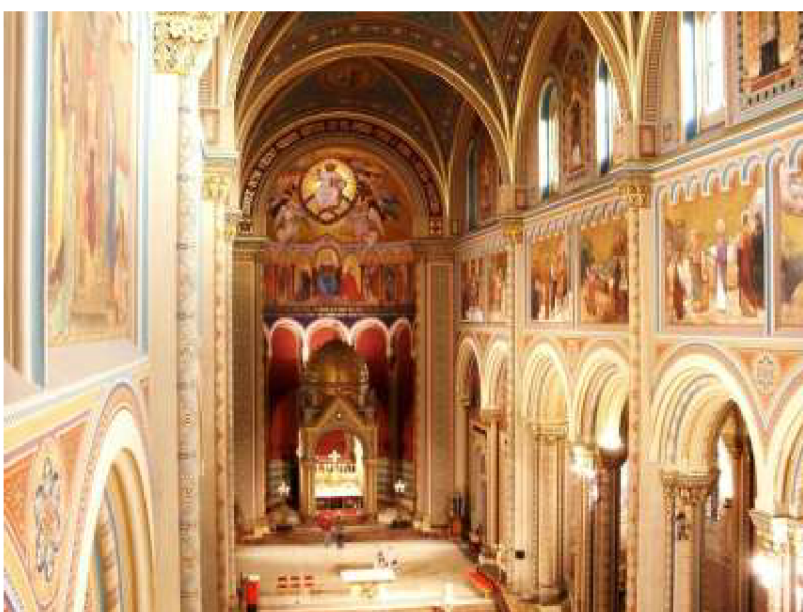
⁶¹ BENEŠOVSKÁ, Klára et al. *Velké dějiny země Koruny české. Architektura*. s. 574.

⁶² PÍŤHA, Petr. *Chrám sv. Cyrila a Metoděje v Praze-Karlíně*. s. 11.

Obr. 1 Kostel sv. Cyrila a Metoděje, Praha-Karlín - vstupní průčelí

Architekty chrámu byli profesor vídeňské Akademie Karl Roesner (1804-1869) a mladý Ignác Vojtěch Ullmann (1822-1897), který po návratu z ciziny poprvé na této stavbě projektoval v českém prostředí a zahájil tak následující řadu svých projektů významných pražských veřejných staveb. Mohutnou trojlodní baziliku zaklenutou křížovými žebrovými klenbami a koncipovanou ze směsi neorománských a neogotických prvků uzavírá mohutná apside s dvojicí věží. Trojosé průčelí v raně gotickém stylu se třemi tympanonovými portály je sochařsky zdobeno díly Václava Levého s asistencí mladého Josefa Václava Myslbeka.

Obr. 2 Kostel sv. Cyrila a Metoděje, Praha-Karlín - interiér

Vnitřní prostor je bohatě zdoben ornamentální malířskou výzdobou, která hledá syntézu (domněle) byzantských a „slovanských“ motivů. Bohatá je také figurativní malířská a sochařská výzdoba zachycující především ikonografii národních světců. Pozoruhodný je presbytář s málo obvyklým volně stojícím tabernákovým oltářem a mozaikou Krista Pantokratora zdobící konchu apsidy.

Podobně pozoruhodný je architektonický styl o něco mladšího chrámu sv. Václava na pražském Smíchově postaveného v letech 1881-1885 podle návrhu architekta Antonína Barvitia (1823-1901) ve vytříbeném neorenesančním stylu, kterým právě zde vytvořil etalon tohoto historizujícího stylu v českém prostředí.

Obr. 3 kostel sv. Václava, Praha-Smíchov (dobová rytina asi 1885)

Jedná se o trojlodní baziliku se střední lodí zastropenou plochým kazetovým dřevěným stropem podle předlohy Brunelleschiho (1377-1446) raně renesančních bazilik.⁶³ Obě boční lodi jsou odděleny řadami žulových iónských sloupů doplněných patkami i hlavicemi z kararského mramoru, a zaklenuty v jednotlivých polích křížovou klenbou. Závěr

⁶³ BENEŠOVSKÁ, Klára et al. *Velké dějiny země Koruny české. Architektura*. s. 580.

chrámového prostoru je tvořen zaklenutou půlkruhovou apsidou, i zde s mozaikou a baldachýnovým oltářem. Také figurativní výzdoba se vrací ke stylu raně křesťanských mozaik a maleb.

Barvitiův přínos k náboženské kultuře zahrnuje kromě této a několika dalších chrámových staveb také mezinárodně oceňované návrhy liturgického náčiní, mj. pro rekonstrukci katedrály sv. Víta, a v letech 1881-1893 předsednictví v Křesťanské akademii, spolku založeném v roce 1875 k obnově liturgického umění.⁶⁴

Přístup českého architektonického historismu chápal architekturu vznikajících městských států renesanční Itálie jako vytríbený projev a současně i instrument emancipace měšťanstva od napodobování šlechty, která právě tehdy v českém prostředí také probíhala.⁶⁵ Ještě nedávno se totiž měšťané uchylovali k napoleonskému měšťanskému empíru jako kostrbaté nápodobě jinak nedosažitelné rozmáchlosti klasicismu staré rodové šlechty. Posléze vzniklý germánsky konotovaný styl *biedermaieru* zjevně české mentalitě plně nekonvenoval, a i proto tehdy ještě samozřejmé a rozšířené klasické vzdělání umožnilo snadné nalezení a zavedení vhodnějšího stylového etalonu, kterým se stala právě vrcholná italská renesance. Vzhledem k těmto konotacím se neorenesanční styl stal v jistém úhlu pohledu také paradoxním zosobněním dobové kulturní revoluce, uměleckého racionalismu, stejně jako společenského individualismu a liberalismu, jak pro Ottův slovník napsal literární kritik František Xaver Šalda v roce 1904,⁶⁶ což zcela odporuje dnešnímu porozumění historizujícím stylům. Všechny tyto ideje tedy byly ve větší či menší míře spojovány s neorenesanční architekturou, která v českém prostředí zcela dominovala významným budovám vznikajícím od 2. poloviny 19. století až do konce 1. světové války.

Další druhy historismů se hojně objevovaly i mimo centra, v některých regionech dokonce v důsledku specifické politické situace v zajímavé regionální modifikaci.

Lichtenštejnské panství na jižní Moravě si i přes dominující vliv Vídně v celé monarchii

⁶⁴ BENEŠOVSKÁ, Klára et al. *Velké dějiny zemí Koruny české. Architektura*. s. 580.

⁶⁵ PÍŤHA, Petr. *Chrám sv. Cyrila a Metoděje v Praze-Karlíně*. s. 9.

⁶⁶ BENEŠOVSKÁ, Klára et al. *Velké dějiny zemí Koruny české. Architektura*. s. 575.

zachovalo díky politické síle vládnoucího rodu určitý druh svěbytnosti. Lichtenštejnský dvorní architekt Karl Weinbrenner vytvořil s pomocí stovek různých druhů glazovaných keramických tvarovek z nedaleké knížecí cihelny pozoruhodnou modifikaci jinak spíše ponurého neogotického stylu. Podle jeho projektu postavený kostel Navštívení Panny Marie v Břeclavi-Pošterné byl dokončen a posvěcen v roce 1898.⁶⁷ Osmiboká centrální stavba je zaklenuta žebrovou gotickou klenbou, která spolu s dalšími stavebními články evokuje západní gotickou katedrální tradici, v tomto případě modifikovanou filtrem německé cihelné neogotiky. Tomu odpovídá i dvojvěží ve vstupním průčelí. Osmiboký půdorys je odkazem až k raně křesťanským baptisteriím⁶⁸ a svědčí tak spolu s gotickým pojetím o dobové snaze o návrat k tradicím a vrcholům křesťanství. Ač jde o goticky strohý prostor, nacházíme v architektonických detailech i barevnosti stěn zajímavou zdobnost, kterou lze přičítat smyslu zdejší regionální architektury pro poetičnosti a náznaků jižanské dekorativnosti, která je původní pobaltské cihlové gotice cizí.

Obr. 4 kostel Navštívení Panny Marie, Břeclav-Pošterná - vstup

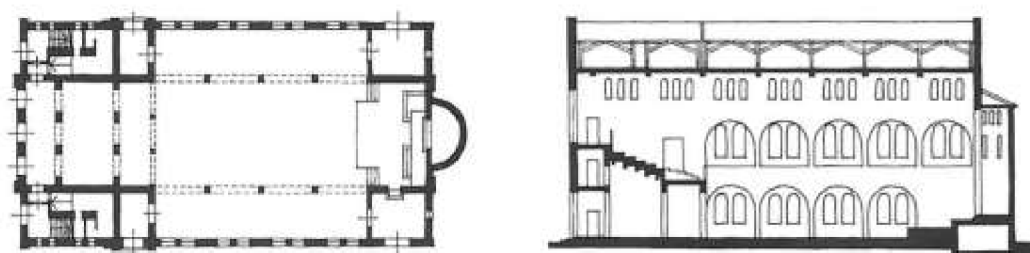
⁶⁷ ZATLOUKAL, Pavel. *Příběhy z dlouhého století*. s. 415-423.

⁶⁸ KREJČÍŘÍK, Přemysl et al. *Lednicko-valtický areál*. s. 84-85.

V tomto období také v duchu idealizace středověkého křesťanství proběhla řada historizujících dostaveb nejvýznamnějších národních chrámů. K pražské katedrále sv. Víta bylo dostavěno neogotické průčelí podle návrhu Josefa Mockera (1835–1919). V olomouckém dómu sv. Václava proběhla v letech 1883–1890 regotizace s nákladem 1 milion zlatých poskytnutým kardinálem Fürstenbergem.⁶⁹ V brněnské katedrále svatých Petra a Pavla došlo v roce 1890 ke gotické rekonstrukci presbytáře dle návrhu Augusta Prokopa (1838-1915) a v roce 1905 byly po veřejné soutěži podle návrhu Augusta Kirsteina (1856-1939) dostavěny dvě štíhlé gotické věže.⁷⁰

Návrat ke starověkým a středověkým kořenům křesťanství a jejich architekturám byl reakcí na epochu velkých objevů a změn lidských možností, kterou Evropa na konci 19. století zažívala. Reprezentoval tak dobové křesťansko-konzervativní kulturní křídlo stojící v opozici k liberálně a osvícensky podbarvené tendenci především obyvatel měst k nekritické víře v pokrok.

Architektura židovských náboženských obcí byla ovlivňována především skutečností, že jí byl umožněn alespoň deklaratorně svobodný rozvoj až po roce 1848, kdy Židé v Rakousku-Uhersku nabyli občanská práva. Nové synagogy a modlitebny tak pro svou architektonickou formu nemohly vždy nacházet oporu v kontinuitě vlastní stavební tradice a přejímaly jednotlivé architektonické prvky z jiných stavebních tradic.

Obr. 5 Nová synagoga, Brno – půdorysný a svislý řez (kresba zaměření původního stavu)

To platí například pro Novou synagogu v Brně v ulici Ponávka postavenou v letech 1905-1906 podle návrhu vídeňského architekta Maxe Fleischera (1841-1905).⁷¹ Návrh je zajímavý shodou s typem tradičního křesťanského prostorového řešení ve formě baziliky s empormi nad nižšími

⁶⁹ ZLÁMAL, Bohumil. *Příručka českých církevních dějin. VI.*, s. 270.

⁷⁰ FILIP, Aleš. *Procházka po Petrově.* s. 14-19.

⁷¹ KLENOVSKÝ, Jaroslav. *Brno židovské.* s. 52-55.

bočními loděmi. Stavební typ emporového chrámu vytvořený v křesťanském prostředí pro účely oddělení jednotlivých společenských stavů tak v židovském prostředí našel ekvivalent díky možnosti vytvoření vyvýšené galerie pro ženy. Tyto galerie byly formou naplnění požadavku oddělenosti pohlaví při židovské bohoslužbě. Oddělený prostor pro ženy je nicméně starou židovskou stavební tradicí, která je na křesťanském emporovém chrámu nezávislá. Poměrně velká stavba s půdorysnými rozměry 18 x 32 metrů a výšce přes 18 metrů byla v interiéru charakteristická řadami půlkruhových oblouků oddělujících v přízemí i patře boční lodě od lodi hlavní. Stavebně-technicky je pozoruhodné, že šlo o železobetonový nosný systém opatřený cihlovými obezdívkami k dosažení historizujícího vzhledu novorománského stylu. Stavba byla silně poškozena při bombardování v závěru 2. světové války a později pro svůj špatný technický stav v roce 1986 demolována v zájmu získání prostoru pro přístavbu sousedící nemocnice.⁷²

4.3. Nové stavby pro novou dobu - secesní chrámy

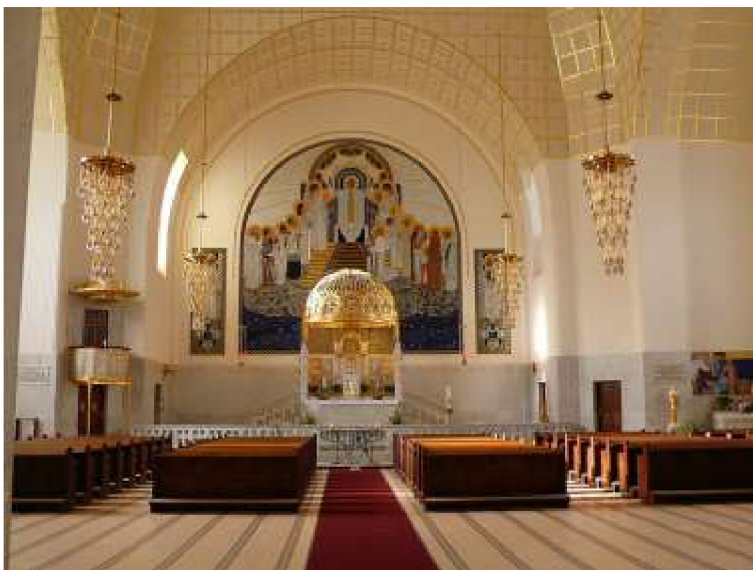
Přelom století a první desetiletí 20. století byly v evropském prostředí ve všech uměleckých druzích výrazně určovány secesním stylem. Ať už budeme secesi chápat jako poslední etapu historismu, což je z mnoha důvodů logičtější, nebo jako první doposud ještě dekorativně pojímanou etapu moderny, je zjevný její převážně povrchový charakter zaměřený především na invenci v oblasti dekorativní ornamentiky. Prostorové uspořádání však zůstává až na drobné nuance nezměněno a v architektuře obecně tedy z typologického hlediska není možné hovořit o secesním prostorovém typu, což spíše dokládá logičnost řazení architektonické secese ke slohům pozdního historismu.⁷³

V hierarchickém kulturním prostředí rakousko-uherské monarchie představoval profesor vídeňské Akademie Otto Wagner (1841-1918) nezpochybnitelnou veličinu a jeho dílo ovlivnilo dění v oboru na několik desetiletí. Wagner pochopitelně nebyl osamocenou osobností a v jeho generaci lze najít i jiné vlivné tvůrce, nicméně většina ideových milníků tohoto období je ve střeoevropském prostoru spojena s jeho jménem. Bylo společenským skandálem dokládajícím

⁷² KLENOVSKÝ, Jaroslav. *Brno židovské*. s. 54.

⁷³ FILIP, Aleš. *Secesní chrámy na Moravě a ve Slezsku*. s. 6.

ideovou dynamiku tehdejší Vídně,⁷⁴ že bezmála šedesátiletý profesor vstoupil v roce 1899 do umělecky revolučního hnutí Sezession, které bylo v ostré opozici vůči jeho domovské Akademii. Tento krok mu přinesl nepřátelství veřejnosti i císařského dvora.⁷⁵ Zanedlouho poté, v roce 1902, začal pracovat na návrzích pro kostel svatého Leopolda, který Wagner navrhl pro nově budovaný areál psychiatrické léčebny umístěné ve Vídni-Steinhofu. Jde o pozoruhodnou stavbu i kvůli charakteru stavebníka.

Obr. 6 kostel sv. Leopolda, Vídeň-Steinhof - interiér, pohled k oltáři

Obrovský vzestup věd o lidské duši je i v celosvětovém měřítku okolo roku 1900 spojen na prvním místě právě s Vídní. Působení Sigmunda Freuda, který v roce 1900 vydal své zásadní dílo *Výklad snů*, odstartovalo novou éru, ve které psychiatrie získávala významnější pozici. Je dobře odůvodnitelnou domněnkou, že rozvoj tohoto oboru v prostředí vídeňské buržoazie byl do jisté míry výsledkem specifického pojetí katolicismu, kterému byli obyvatelé tzv. "Kakanie"⁷⁶ vystaveni ze strany státního aparátu, do kterého lze v tomto ohledu ve značné míře zařadit i římskokatolickou církev.

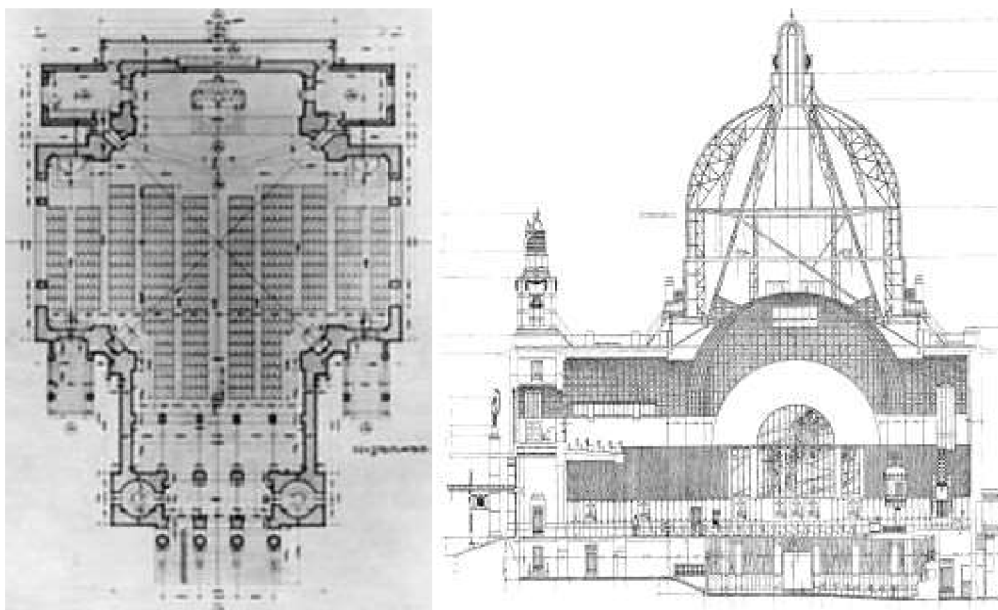
Rozpor mezi životní praxí v této absolutistické monarchii a principy biblické víry, kterou se

⁷⁴ FRAMPTON, Kenneth. *Moderní architektura: kritické dějiny*. s. 94.

⁷⁵ SARNITZ, August. *Otto Wagner: 1841-1918: průkopník moderní architektury*. s. 14.

⁷⁶ dobově populární pojmenování odvozené z německé verze přídomku c. a k. (císařský a královský), v němčině „kaiserlich und königlich“;

císařská autorita zaštiťovala, musela nutně u řady občanů rezultovat v psychiatrických obtížích. Právě kvůli diskreditaci katolické víry, která si notně zadala s represivním režimem, nebylo pro mnoho lidí myslitelné hledat oporu v ní. Postupující ateizace nesená liberalismem znamenala pro občana ztrátu prověřeného pojmového aparátu, který umožňoval duševní jevy pojmenovat a interpretovat a tím i uchopit a zajistit individuální vnitřní orientaci. V hlavách Vídeňanů rostl podvědomý chaos a dezorientace a byla to právě psychiatrická a psychoanalytická nauka Freudova a jeho žáků Richarda Wilhelma a Carla Gustava Junga, jako i mnoha jejich dalších následníků, která toto uprázdněné místo agilně opanovala a s různými obměnami je ovládá dodnes. Psychiatrie jako ateistická věda o duši je součástí duševní transformace evropské společnosti okolo roku 1900, kterou snad nejuděrněji vyjádřil Friedrich Nietzsche svým výrokem "Bůh je mrtev."

Obr. 7 kostel sv. Leopolda, Vídeň-Steinhof - půdorys a svislý podélný řez

V této atmosféře vznikl podle Wagnerova návrhu obrovský a impozantně zdobený chrám sv. Leopolda ve vídeňském Steinhofu dokončený roku 1907.⁷⁷ Jde o přelomový stavební počín ovlivňující kulturní prostředí celé rakouské monarchie.⁷⁸ Chrámový prostor lze charakterizovat

⁷⁷ SARNITZ, August. *Otto Wagner: 1841-1918: průkopník moderní architektury*. s. 58-63

⁷⁸ RECHLÍK, Karel. Jistoty a otázky moderních kostelů. *STUDIA THEOLOGICA V*, podzim 2003, s. 25.

jako velmi krátkou baziliku s výrazným transeptem, který svou mohutností konkuruje hlavní lodi, ale také jako čtyřbokou centrálu s přisazenou vstupní částí. Tato dvojznačnost je spíše teoretická z hlediska typologického pojmenování prostoru, pro období začátku 20. století je ovšem velmi typická. V praxi je většina míst pro věřící umístěna právě do mohutné příčné lodi, která bezprostředně sousedí s mělkým kněžištěm. Takové uspořádání výrazně zkracuje vzdálenost mezi knězem a věřícím lidem, což je právě v této době historicky přelomový motiv.

V rámci léčebny byla kostelu svatého Leopolda určena významná pozice na nejvyšším bodě areálu, ze které uzavíral hlavní pohledovou osu, jejíž opačný konec tvořila správní budova. Ač bychom z tohoto faktu mohli vyvodit, že víře byla přisuzována významná pozice, byla skutečnost pravděpodobně odlišná. Kostel byl navržen pro svůj terapeuticky vymezený účel, kterým bylo duchovní občerstvení pacientů, snad by zde více slušelo slovo "stabilizace". Při návrhu dominovala technika a její hygienická a funkční hlediska - akustika, pozorovací úhly, snadnost čištění povrchů beze změny barevnosti kvůli údajným záchvatům pacientů, moderní horkovzdušné topení. Sám architekt kostela Wagner byl v období jeho návrhu již úplným ateistou. Ve svém deníku píše: „Až do svého 55. roku jsem věřil v neznámého Boha. Tento Bůh musel později ustoupit nemilosrdnému osudu, až ve mně postupně uzrála myšlenka, že člověk ani nemůže mít víru a po smrti padá celý v prach.“⁷⁹ V tomto kontextu je tedy obhajitelné tvrzení, že kostel Svatého Leopolda je kostelem Nietzschova "mrtvého boha",⁸⁰ jak jej německý filosof ve svém o pár let starším epochálním projevu⁸¹ pro mnohé zbavil jak autority tak i existence samé.

Proces demokratizace a nástupu široké střední třídy, spočívající v rozšiřování volebních práv, emancipaci žen, nárůstu práv dělníků a dalších změnách, způsobil podstatný posun společenské atmosféry.⁸² Motiv vyrovnávání sociálních rozdílů se začal v liturgii projevat tendencí k prostorovému přiblížení laiků ke kněžišti a jejich zapojení do bohoslužby. Zmenšila se

⁷⁹ OSTWALD, Hans, *Otto Wagner*, Baden, 1948, s. 24. citováno dle: MORAVÁNSZKY, Ákos. *Die Architektur der Donaumonarchie*. Budapest, 1988. s. 78,

⁸⁰ op. cit. MORAVÁNSZKY, s. 79.

⁸¹ NIETZSCHE, Friedrich. *Die fröhliche Wissenschaft*. 1. vyd. Chemnitz: Ernst Schmeitzner, 1882. (česky: *Radostná věda*.)

⁸² VINEN, Richard. *Evropa dvacátého století*. s. 33-52.

psychická bariéra ve vztahu mezi celebrantem a lidem a tato změna hledala svůj projev v uspořádání sakrálního prostoru, což Wagner velmi pohotově zachytil v prostorovém konceptu kostela svatého Leopolda.

Dalším obdobně symptomatickým prvkem v architektuře tohoto chrámu je výrazný rozdíl mezi vnitřním a vnějším objemem kupole. Jak ukazují stavební výkresy, kupole je sama o sobě poměrně vysoká, uvážíme-li proporci její výšky k půdorysným rozměrům sakrálního prostoru. Prostor krovů nad ní je zhruba ještě jednou tak vysoký a s výjimkou umístění konstrukce pro zavěšení lustrů nemá jinou funkci než opticky zvětšovat objem kupole i výšku stavby při pohledu na chrám zvenčí, obzvláště z větší vzdálenosti. Není i v této divadelní kulisovitosti skryta zásadní pravda o náboženském životě tehdejší doby? Jistě ano, katolická církev díky alianci s Habsburským dvorem uplatňovala ve společnosti podstatně větší vliv, než jaký by mohla sama o sobě dosáhnout vlastními prostředky. Její státem garantovaná přítomnost byla také ze značné části kulisou postrádající vnitřní autenticitu.

V ohledu pocitového i prostorového přiblížení mezi kněžstvem a lidem je analogický i kostel Svatého Ducha (Heiliggeistkirche) ve Vídni⁸³ postavený v letech 1910–1913 na tehdy výrazně dělnickém předměstí Ottakring podle návrhu Wagnerova slovinského žáka Josipa Plečnika (1872-1957). Ten s motivem „demokratické“ šíře prostoru lodi pracoval i po odložení několika nepoužitých variant neobvyklého příčného kostela vyvolaných omezenou plochou parcely. V kostele Svatého Ducha nacházíme kněžiště umístěné na zvýšené podnoži těsně sousedící s prvními lavicemi velmi šířkově pojatého trojlodí. Střední loď je výrazně převýšená a připojuje k prostoru oboustrannou emporu s bazilikálními okny nesenou dvěma mohutnými železobetonovými nosníky s rozponem 20,7 metrů, které umožňují optickou integraci prostoru „bočních lodí“ díky absenci podpor mezi hlavní a vedlejší lodí.⁸⁴ Šířkové pojetí prostoru je vyváženo jeho výrazným vertikálním členěním a také prací se světlem. S pomocí pásů oken na obou stranách návrh zdůrazňuje podélnou střední osu a na ní umístěné kněžiště zdobené na čelní

⁸³ KOL. *Josef Plečnik*. Architektenlexikon Wien 1770-1945. In: <http://www.architektenlexikon.at/de/467.htm> (zobrazeno 1.3. 2016).

⁸⁴ PLEČNIK, Jože a PRELOVŠEK, Damjan. *Josip Plečnik: život a dílo*. s. 108.

stěně malbou alegorií sedmi darů Ducha Svatého provedenou v beuronském stylu, k němuž měl architekt autorsky blízko. Plečnik byl mimo jiné spoluiniciátorem a architektem společné výstavy vídeňské Sezession a Beuronské školy, která se v roce 1905 konala ve Vídni.⁸⁵

Obr. 8 kostel sv. Ducha, Vídeň - interiér

Plečnikova stavba kombinující originálním způsobem prvky moderní (vymývaný beton⁸⁶, superkonstrukce empor) a historické (citace egyptských, raně křesťanských a beuronských výtvarných motivů), vyvolala v konzervativním prostředí pozdního Rakouska-Uherska bouřlivé reakce a pravděpodobně spoluiniciovala rozvoj modernistické architektury v poválečném období. Pro Plečnika však představovala zatěžující osobní konflikt s odbornými autoritami i panovnickým rodem, který nad stavbou nakonec převzal záštitu, až do jeho odchodu do Prahy v roce 1912.

K oběma uvedeným vídeňským stavbám je zde nutno připomenout skutečnost, že pro české země byla Vídeň v těchto letech politickým centrem a také že vídeňská kultura byla pro jejich kulturní život značně určující, a to i navzdory etnickému antagonismu a pokračujícímu procesu federalizace monarchie. V tomto smyslu jsou tedy vídeňské realizace českému prostředí

⁸⁵ PUTNA, Martin C. *Plečnikovo místo mezi náboženskými kulturami*. In: HORSKÝ, Jiří, ed. *Josip Plečnik a česká sakrální architektura první poloviny 20. století*. s. 48.

⁸⁶ PLEČNIK, Jože a PRELOVŠEK, Damjan. *Josip Plečnik: život a dílo*. s. 113.

„vlastní“, ač jsou již delší dobu na území jiného národního státu.

Asi nejvýznamnějším ohlasem dobově přijímaného Wagnerova kostela svatého Leopolda ve Vídni je jeho velmi blízká obdoba na moravském území. V letech 1904–1908 vznikala v reakci na dobový trend lékařského zájmu o psychiatrii na předměstí Kroměříže léčebna duševně nemocných podřízená nejnovějším vědeckým poznatkům, tedy pavilónovému uspořádání a celkové racionalitě všech funkcí. Obdobně jako ve Steinhofu, i zde měla své místo mezi pavilony kromě správní budovy ředitelství i nemocniční kaple zasvěcená svatým Cyrilu a Metoději.⁸⁷ Její návrh zpracoval ve spolupráci se zemským stavebním úřadem Wagnerův žák Hubert Gessner (1871 - 1943) ve zjevně úzké inspirační vazbě na vídeňský návrh svého učitele.

Obr. 9 nemocniční kaple sv. Cyrila a Metoděje, Kroměříž

Zvolil zde kompaktní půdorys širokého řeckého kříže s krátkými rameny a mohutně dimenzovanou příčnou lodí. Prostor lodi je kryt kupolí a apsida presbytáře je zastropena krátkou valenou klenbou. Nemocniční kaple v Kroměříži tak poměrně přesně opakuje známější vídeňský vzor. Kromě celkově menších dimenzí stavby je zde zřetelně méně dekorativních motivů, což svědčí o autorově posunu od vídeňské secese svých učitelů na Akademii k moderní racionalitě prostorového rozvrhu i vizuálního výrazu staveb.

⁸⁷ VYBÍRAL, Jindřich. *Mladí mistři: architekti ze školy Otto Wagnera na Moravě a ve Slezsku*. s. 112.

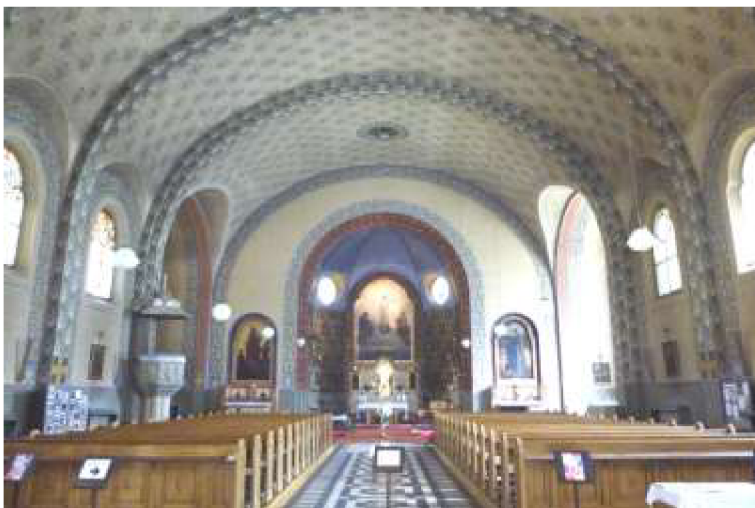
Prvním ředitelem kroměřížského ústavu a spoluvůrcem koncepce celého areálu byl dr. Vincenc Návrat, který se v dobovém oborovém dilematu mezi psychologizujícím a fyziologicko-chemickým přístupem k léčení duševních chorob vyhraněně klonil k druhému uvedenému. Je pak zřejmé, že v jeho vědecké koncepci nemohlo být místo pro dekorativní umělecký přístup. Celková organizace areálu i pojetí a vzhled jeho jednotlivých budov i tak vypovídají o principu vědecké racionality a přehlednosti, který očividně našel svůj architektonický protipól v Gessnerově odklonu od dekorativní florální secese ke geometrické moderně. Svědčí tak o neobvyklé shodě mezi zadavatelem a architektem. Kaple byla svým patrociniem i osobou světícího biskupa Antonína Cyrila Stojana mimo jiné také typickým projevem dobového oživení cyrilometodějské tradice.

Obr. 10 kostel Neposkvrněného Početí Panny Marie, Brno – vstupní průčelí

V Brně, které bylo pro svou velkou podobnost s hlavním městem monarchie často žertem označováno za zmenšeninu Vídně, byl při Křenové ulici takřikajíc v samém soumraku monarchie za účasti představitelů vídeňského dvora v lednu 1914 vysvěcen kostel

Neposkvrněného Početí Panny Marie.⁸⁸ Autorem návrhu z let 1909–1910 je Franz Holik (1874–1943), žák Wagnera a Sittého z dob vídeňských studií, který od roku 1905 zastával v Brně pozici městského architekta. Wagnerův návrh pro Steinhof pravděpodobně znal a v půdorysném uspořádání kostela je zřetelný vliv dobové tendence k přiblížení kněžiště k lodi a k šířkovému pojetí prostoru před oltářem.

Obr. 11 kostel Neposkvrněného Početí Panny Marie, Brno – interiér

Typologicky se jedná o širokou jednolodní baziliku s krátkým transeptem umístěným bezprostředně ke kněžišti, čímž kostel jako by předjímal pozdější liturgické změny 2. vatikánského koncilu umísťující obětní stůl mezi věřící shromážděné kolem něj ze tří nebo i čtyř stran. Kostel je součástí zamýšleného, avšak nedokončeného urbanistického souboru školních budov formujících spolu s průčelím chrámu malé náměstí otevřené do ulice Křenová. Je pozoruhodným dokladem dobového urbanistického citu pro zapojení veřejných budov do struktury města, jak o něm ve svých knihách v té době psali Otto Wagner nebo Camillo Sitte.⁸⁹ Fasáda vstupního průčelí graduje přes dvojici nárožních osmibokých věží s vnitřními schodišti umístěných po stranách secesně tvarovaného tympanonu k osově umístěné zvonici. Je bohatě členěna historickými dekorativními motivy doplněnými figurativní sochařskou výzdobou,

⁸⁸ SEDLÁK, Jan. *Brno secesní*. s. 144, 147, 148.

⁸⁹ V tomto smyslu měly značný dobový vliv knihy C. Sitte: *Der Städtebau nach seinen künstlerischen Grundsätzen*. Wien, 1889; česky *Stavba měst podle uměleckých zásad*. Praha, 1995 a také O. Wagner: *Die Groszstadt. Eine Studie über diese*. Wien, 1911.

z nichž zaujmou nárožní sochy dvou sedících andělů výtvarně blízkých Beuronu.

Poněkud paradoxní je u této stavby rozpor mezi čitelnými progresivními a konzervativními motivy. Zatímco je hlavní prostor zastropen valenou železobetonovou klenbou s rozponem zhruba 25 metrů a celá stavba založena na železobetonovém roštu zpevňujícím předtím jen obtížně zastavitelné bahnitě podloží, je vizuální podoba interiéru charakteristická květnatou secesní ornamentikou s motivy rajske zahrady a ornamentální alegorií loretánské litanie v kněžišti.⁹⁰ To nepřímě svědčí o tehdeším těsném kontaktu, a dost možná i konfliktu, romanticky pojímané víry tradičního katolicismu s dobově nastupujícím racionalismem. Jde o signifikantní a rozvinuté pozdní dílo měšťanské epochy, která byla nepřirozeně ukončena světovou válkou.

Duchovní situace v Brně v době před první světovou válkou zdaleka nedosahovala vídeňské míry ateizace, spíše naopak. Moravské venkovské prostředí bylo bází pro obnovu živé víry zde, a dokonce i ve velkoměstské Vídni, kde byla posilována řadou mimo jiné i moravských přistěhovalců. Po revoluci v roce 1848 se výrazně rozvinula spolková činnost mnoha různých druhů⁹¹ a náboženský život tak na přelomu století nabył takové pestrosti, že v roce 1907 někteří konstatovali, „že církve nikdy nekvetla tak jako dnes“.⁹² Lze tedy odůvodněně tento brněnský kostel chápat jako celkem autentický obraz aktuální náboženské obrody, která v českých zemích obzvláště na Moravě ke konci 19. století a začátkem 20. století proběhla. Silně dekorativní a zdánlivě romantické pojetí tedy není neseno neživým historicko-idealistickým patosem, ale daleko spíše je odrazem dobového náboženského života vyjadřovaného tehdy aktuálními uměleckými a technickými prostředky.

Pozoruhodné je také studovat Holikův kostel ve srovnání s jiným brněnským kostelem postaveným o několik let dřívě. Tím je kostel Nejsvětějšího Srdce Ježíšova,⁹³ který byl realizován podle návrhu Karla Huga Kepky (1869-1924) z roku 1906 a vysvěcen roku 1910. Kepka byl jako

⁹⁰ FILIP, Aleš a kol. *Kostel Neposkvrněného Početí Panny Marie na Křenové ulici v Brně.*

⁹¹ KADLEC, Jaroslav. *Přehled českých církevních dějin*, svazek 2. s. 225-229.

⁹² ZLÁMAL, Bohumil. *Příručka českých církevních dějin*, svazek VI., s. 315.

⁹³ SEDLÁK, Jan. *Brno secesní*. s. 137, 140.

profesor stavitelství na české technice pro brněnskou architekturu významnou osobností a návrh kostela dokládá všestrannost jeho talentu. Především je zřejmé zachycení dobového trendu k formálním invencím a experimentům zahájeného vídeňskou secesí. Je dokonce možné říci, že jde o jednu z nejodvážnějších staveb své doby.

Kompozice objemů této trojlodní pseudobaziliky i architektonické články fasády jsou kombinací novorománských, gotických a secesních vlivů. Navíc nacházíme řadu autorských motivů, které nelze stylově zařadit. Jehlanovité střechy věží, mírně sbíhavé hrubé kamenné zdivo, a naopak rozbíhavé linie dekorativních lezén vytvářejí překvapivě moderní hru, která může pro znalé oko obsahovat drobné citace či ohlasy kubistických motivů a soudobému pozorovateli připomene postmoderní stavby z posledních dekád 20. století.

Obr. 12 kostel Nejsvětějšího Srdce Ježíšova, Brno – vstupní průčelí

Je badatelskou otázkou, do jaké míry šlo z Kepkovy strany o záměrnou invenci a hledání novosti výrazu, či zda je tato pozice spíše nahodilá. Tradiční interiér v historizujícím stylu nás vede k domněnce označit za pravdivou spíše druhou z možností. Budeme-li však dílo posuzovat autonomně, jedná se přinejmenším v exteriéru o svěží snahu o ztvárnění pokrokového ducha

začátku století. V kombinaci s monumentálním urbanistickým začleněním do městské struktury pak kostel Nejsvětějšího Srdce Ježíšova vytváří osobité a důstojné místo pro náboženský život.

Pozoruhodnou menší sakrální stavbou ve stylu pozdní secese je kaple Nejsvětějšího Srdce Páně postavená podle návrhu Vladimíra Fischera (1870-1947) v roce 1915 v areálu tehdejšího c. k. vojenského špitálu na Chodské ulici v Brně-Králově Poli. Její vznik byl iniciován válečným stavem, ve kterém se monarchie ocitla, a až do konce války sloužila jako duchovní zázemí válečných invalidů léčených v místním špitálu. V roce 1969 byla kvůli rozšiřování vojenské akademie jako památkově chráněná stavba rozebrána a převezena do Oslavic (okr. Znojmo), kde měla být autenticky rekonstruována. Nástup normalizace však zabránil vydání stavebního povolení a k obnovení stavby došlo až dílem místních nadšenců v letech 1993-1996.^{94 95}

4.4. Hnutí Katolická moderna a jeho vliv

V poslední čtvrtině 19. století zaznamenáváme v katolické církvi výskyt vnitrocírkevních reformních tendencí formujících tzv. modernistické hnutí.⁹⁶ Tento názorový proud v celé Evropě usiloval především o přizpůsobení Církve soudobému modernímu životu a o vyrovnání se s výzvami, které se objevily mimo jiné ve formě nejnovějších poznatků vědy. V českém prostředí je významným projevem těchto snah tzv. Katolická moderna.^{97 98} Toto hnutí v rámci katolické církve zahrnovalo především katolické duchovní, kteří pomocí obrody katolické literatury a dalších uměleckých druhů usilovali o obrodu církve, potažmo i společnosti. Mezi čelné představitele patřili Karel Dostál-Lutinov, Sigismund Bouška, Jindřich Šimon Baar a další. Svá programová stanoviska zveřejňovali v časopisech *Nový život* (vydáván Dostálem-Lutinovem 1896–1907), *Rozvoj*, *Bílý prapor* a dalších. Postupně ale nad relativně izolovanými

⁹⁴ FILIP, Aleš. Z brněnských kasáren do jihomoravské vesnice aneb znovupostavení secesní kaple. *Dialog Evropa* XXI. roč. XV (2005), č. 3-4, s. 9-10.

⁹⁵ SEDLÁK, Jan. *Brno secesní*. s. 54.

⁹⁶ KADLEC, Jaroslav. *Přehled českých církevních dějin*, svazek 2. s. 231.

⁹⁷ ŠMÍD, Marek. *Masaryk a česká Katolická moderna*. s. 59-63.

⁹⁸ MUSIL, Roman, ed. a FILIP, Aleš, ed. *Zajatci hvězd a snů: katolická moderna a její časopis Nový život (1896-1907)*.

uměleckými cíli zvítězila ambicióznější snaha o komplexní církevně-opravné hnutí.⁹⁹ Nejednalo se nicméně o prosté hnutí kněží toužících po sňatku, jak často uváděl dobový denní tisk¹⁰⁰, daleko spíše šlo o autentické nadšení a snahu učinit církev životaschopnější v moderním světě. V návaznosti na volné uskupení Katolické moderny vznikla v roce 1902 Jednota katolického duchovenstva, jako určitý druh odborové organizace nižšího kléru. Jejím programem bylo především zajištění spravedlivějšího postavení pro český klérus (v té době systematicky omezovaný vyšším německým klérem), zavedení češtiny jako bohoslužebného jazyka (oproti tehdy výhradní latině) a zdobrovolnění celibátu.¹⁰¹

Jedním z dalších sporných bodů bylo i poměrně nové dogma o „papežské neomylnosti ve věcech víry a morálky“ vyhlášené konstitucí *Pastor Aeternus* v roce 1870 v rámci 1. Vatikánského koncilu. Biskupové a věřící radikálně odmítající toto dogma vytvořili záhy tzv. starokatolickou církev, která se dále vyvíjela samostatně.¹⁰²

V sakrálním umění se uvedené reformní tendence projevovaly více způsoby. Časté bylo hledání „původnosti“ starších křesťanských tradic jako opozice k nepřijatelně svazující a konzervující současnosti. V rezonanci s ideou panslovanství a cyrilometodějským milénium se objevily motivy byzantské. Hodný zmínění je v tomto kontextu kostel sv. Cyrila a Metoděje v Praze-Karlíně. (viz. část 4.2)

Velmi příbuzným projevem k byzantským inspiracím byly návraty k raně křesťanskému umění (Ravenna) nebo k tzv. protorenesanci (Fra Angelico). Tak jako byly Wiener Werkstätte, založené v roce 1903, následníkem a rozvinutím britského hnutí Arts and Crafts vzniklého okolo roku 1880, existovaly také ve střední Evropě ohlasy západoevropských uměleckých hnutí prerafaelitů a nazarénské školy. Ty se spolu s dalšími zdroji pozoruhodným způsobem koncentrovaly v díle Petera Desideria Lenze (1832-1928), zakladatele tzv. beuronské školy,¹⁰³ který jako uprchlík před bismarckovskou politikou Kulturkampf v původně domovském

⁹⁹ HANUŠ, Jiří (ed.). *Mezi tradicí a reformou*. s. 19.

¹⁰⁰ HANUŠ, Jiří (ed.). *Mezi tradicí a reformou*. s. 19.

¹⁰¹ KAŇÁK, Miroslav. *Církev československá v historickém vývoji a přehledu*. s. 3.

¹⁰² KADLEC, Jaroslav. *Přehled českých církevních dějin*, svazek 2. s. 230.

¹⁰³ FILIP, Aleš. *Secesní chrámy na Moravě a ve Slezsku*. s. 41-49.

Beuronu (spolková země Baden-Württemberg) našel z iniciativy tehdejšího pražského arcibiskupa Schwarzenberga v letech 1880-1886 útočiště v pražském klášteře Na Slovanech (dnes Emauzy). Lenz se mimo snahy o umělé vytvoření nového dokonalého kánonu krásných umění teoreticky zabýval i architekturou. Zpracoval teoretický koncept ideálního chrámu inspirovaný egyptskými starověkými chrámy.¹⁰⁴ Ačkoliv v Bavorsku i Vídni o realizaci těchto konceptů opakovaně jednal s potenciálními stavebníky, nikdy k nim skutečně nedošlo. Svým působením však vychoval několik žáků a získal řadu aktivních příznivců, mezi jinými právě Dostála-Lutinova, který ve svém časopisu *Nový život* otiskl a vysvětlil programové zaměření beuronské školy na obnovení posvátného charakteru každého umění. V těchto souvislostech se také hovoří o „hieratickém“¹⁰⁵ umění“.

Dostál-Lutinov, již jako farář v Prostějově, využil svého vlivu a angažoval českého člena beuronské školy Pantaleona Jaroslava Majora (1869-1936) pro úpravy kaple Nejsvětější Trojice při farním kostele Povýšení sv. Kříže v Prostějově. Ten zde provedl výmalbu kněžiště a navazujícího vítězného oblouku a také navrhl navazující vitrážové okno a oltář. Dle beuronských zásad se zde uplatňuje rozvržení výmalby do jasně odlišených polí a pásů, aby tak byla zdůrazněna a umocněna tektonika stavby. Odlišení klenebních žeber pozdně gotické klenby pětibokého závěru kaple stejně jako všech oblouků a hran přispívá k plastičtějšímu vnímání prostoru pozorovatelem. Jaroslav Major se také podílel na malířské výzdobě novostavby kostela Nejsvětějšího Srdce Ježíšova v Hodslavicích (okres Nový Jičín), který byl postaven v letech 1905-06 podle návrhu pražského architekta Eduarda Sochora (1862-1947) z roku 1898.¹⁰⁶ Orientovaná jednolodní centrála s transeptem na půdorysu řeckého kříže je zaklenuta kupolí zdobenou malbou trojice andělů symbolizujících Boží Trojici, tedy s motivem na křesťanském západě málo obvyklým. Na východní straně na centrální prostor navazuje apsida kněžiště, západní průčelí je pak zformováno mohutnou věží. Vnější tvarosloví je neorománské s náznaky modernismu, interiér je zdoben figurálními a ornamentálními motivy

¹⁰⁴ FILIP, Aleš. Chrámy snivců. Ideální architektura středoevropského fin-de-siècle. *Salve* 14 (2014), č. 4, s. 46-48.

¹⁰⁵ doslova „posvátné“; řec. hierus = kněz;

¹⁰⁶ FILIP, Aleš. *Secesní chrámy na Moravě a ve Slezsku*. s. 150-155.

v beuronském stylu. Tyto Majorovy malby vznikaly podle jeho návrhu z let 1909-1910 se značným odstupem až v roce 1935, v lodi byly dokonce uskutečněny jeho následníky až v 70. letech 20. století. Je zde zachován příklad málo známého a omezeně rozšířeného uměleckého stylu, který byl výsledkem dobové snahy o obnovu křesťanského umění.

Obr. 13 kostel Nejsvětějšího Srdce Ježíšova, Hodslavice

Je vhodné v této souvislosti provést distinkci mezi dříve uvedeným neorománsko-byzantským stylem kostela sv. Cyrila a Metoděje v Praze-Karlíně a stylem beuronské školy. Jde o styly na první pohled velmi formálně podobné, přesto jsme schopni najít základní rozlišení v nosných motivacích obou těchto stylů. Zatímco v Karlíně jde o snadno čitelnou revokaci či rekonstrukci historického slohu v novém kontextu, v případě Beuronu jde o teoreticky argumentovaný a systematicky konstruovaný stylový novotvar. Východiskem Beuronské školy totiž byl pokus o vytvoření ideálního nového slohu nejlépe vhodného pro účely náboženského umění. Lenz ve svých teoretických statích volil velmi nekompromisní utopickou rétoriku a jeho postoj k současnému umění byl spíše odmítavý. Relativní podobnost výtvarných forem se starokřesťanskou tradicí je tedy spíše druhem naddějinného stylového konsenzu, než

záměrným znovuvyvoláním již existujícího historického uměleckého stylu. Tím spíše ale vnímáme závažnost určitého formálního uměleckého názoru, byl-li potvrzen ze dvou různých východisek – beuronského i neobyzantského.

Rozvoj reformního hnutí Katolické moderny byl v katolické církvi zanedlouho po svém vzniku důrazně zastaven vydáním papežské encykliky *Pascendi Dominici gregis* papeže Pia X. v roce 1907¹⁰⁷, kterou papež modernistické hnutí, rozvíjející se paralelně ve více evropských zemích, v celé římskokatolické církvi zakázal. V našich zemích bylo důsledkem tohoto postoje vystoupení mnoha reformně naladěných členů z katolické církve a okamžitý konec veřejného působení Katolické moderny.

Ozvuky tohoto a příbuzných reformních hnutí v sakrálním umění ztrátou své politické podpory pozbyly mnoho ze své závažnosti, což pravděpodobně zapříčinilo odklon umělecké pozornosti jinam, konkrétně k reduktivním a racionalistickým přístupům tzv. individualistické moderny a později také nastupujícího funkcionalismu.

4.5. Sakrální architektura českého kubismu

Architektonický kubismus je světovým unikátem a byl by pravděpodobně ještě významnějším, pokud by nedošlo k 1. světové válce, která narušila přirozený kulturní vývoj. I přes množství velmi ambiciózních projektů, došlo jen k nemnoha realizacím v tomto stylu. V kombinaci uvedeného faktoru s celkovým poklesem množství sakrálních novostaveb v předválečném období tak dnes můžeme nalézt jen několik případů tohoto druhu.

Na pražském Žižkově se ve vnitrobloku přístupném z Prokopovy ulice nachází stylově velmi čistá Betlémská kaple Českobratrské církve evangelické postavená v letech 1912-1914, jejímž architektem byl Emil Králíček (1877-1930) pracující v projekčním oddělení stavební firmy Matěje Blechy, která stavbu realizovala.¹⁰⁸ V roce 1938 k ní byla podle návrhu architekta Bohumíra Kozáka (1885-1978) přistavěna sakristie zvaná „Švýcarská síň“ a zvonice, na niž byl

¹⁰⁷ ŠEBEK, Jaroslav. *Papežové moderního věku*. s. 31.

¹⁰⁸ BREGANT, Michal et al. *Kubistická Praha: 1909-1925*. s. 136.

umístěn zvon darovaný švýcarskými evangelíky z obce Balgach.¹⁰⁹ Kapli v 70. letech 20. století hrozilo zboření v rámci rozsáhlé asanace Žižkova, byla však zachráněna iniciativou tehdejšího faráře Františka Potměšila a prohlášením za kulturní památku, což je její jedinečnosti jistě adekvátní. Později byla v letech 2003-2006 rekonstruována do historicky věrného stavu.

Obr. 14 Betlémská kaple Českobratrské církve evangelické, Praha-Žižkov

Další relevantní sakrální stavbou je kubistický interiér sboru Českobratrské církve evangelické v Pečkách (okres Kolín)¹¹⁰, jehož budovu ve stylu „kotěrovské“ moderny navrhl architekt Oldřich Liska (1881-1959).

Obr. 15 obřadní síň hřbitova v Moravské Ostravě - interiér

Vlastislav Hofman je také ve spolupráci s Františkem Menclem autorem stylově čisté kubistické budovy krematoria a vstupní brány hřbitova v Moravské Ostravě z let 1922-1925,

¹⁰⁹ *Kubismus*. online: <http://zizkov1.evangnet.cz/p1hl.html> (12. 2. 2016)

¹¹⁰ Kol. *Český architektonický kubismus: podivuhodný směr, který se zrodil v Praze*. s. 108.

které byly v 80. letech 20. století přes protesty odborníků zbourány.¹¹¹

Blízko k sakrální tematice má také práce Vlastislava Hofmana (1884-1964), který navrhl v letech 1912-1913 architektonické ztvárnění areálu hřbitova v Praze-Ďáblicích. V jeho realizované části najdeme především velmi působivou vstupní bránu s navazujícími kiosky. Od téhož autora je také znám projekt nerealizované obřadní síně a márnice pro tentýž hřbitov.¹¹²

Architekt Oldřich Tyl (1884-1939) v průběhu 1. světové války navrhl v kubistickém stylu jehlancovitě protvářený tympanon nad sloupovou předsíní jinak antikizující stavby synagogy v Milevsku (1914-1919).¹¹³

Celkově vzato nelze říci, že by kubistický styl ve své době významněji přitahoval pozornost architektů a stavebníků nových chrámů. Vzhledem k povaze tohoto stylu je to poněkud překvapivé, neboť jeho výrazné formy k monumentálnímu užití přímo vybízí a kubistická teorie v sobě zahrnuje prvky, které by s duchovním zaměřením staveb mohly rezonovat. Kubismus totiž měl být v intencích svých teoretiků Pavla Janáka (1881-1956) a Vlastislava Hofmana protipólem racionalistické moderny Jana Kotěry (1871-1923) a jeho následníků. Měl oproti zjednodušujícímu trendu modernismu přinést poezii, výrazovost a dramatičnost.¹¹⁴ Pavel Janák studoval gotické sklípkové klenby a barokně-gotizující interiéry J. B. Santiniho (1667-1723) a v pokračování jeho barokní interpretace gotického tvarosloví dospěl až ke krystalickým baldachýnům a fasetovým klenbám. Neměl ovšem příležitost tyto návrhy uskutečnit a jsou dochovány pouze ve formě skic.¹¹⁵ Šikmé plochy a jehlancové tvary měly být také projevem oduševněnosti díla oproti ortogonální státnosti moderního výrazu, který hlásali puristé. Celkově je však architektonický kubismus nesen spíše nadšením svých tvůrců a teoretiků a nedosáhl zřejmě dostatečné vnitřní propracovanosti, aby se mohl stát skutečným nositelem spirituálních obsahů pro širší společnost.

Jedním vysvětlením malého uplatnění kubismu může být konzervativnost majoritního a před

¹¹¹ Kol. *Český architektonický kubismus: podivuhodný směr, který se zrodil v Praze*. s. 17 (foto) a 18.

¹¹² ANDĚL, Jaroslav et al. *Český kubismus 1909-1925*. s. 238, 239.

¹¹³ ANDĚL, Jaroslav et al. *Český kubismus 1909-1925*. s. 250, 251.

¹¹⁴ ŠVÁCHA, Rostislav. *Od moderny k funkcionalismu*. s. 105.

¹¹⁵ ŠVÁCHA, Rostislav. *Od moderny k funkcionalismu*. s. 122.

rokem 1918 v českých zemích víceméně výhradního stavebníka sakrálních staveb, kterým byla římskokatolická církev. Povaha austrokatolicismu byla jakémukoliv druhu formálních experimentů spíše protichůdná, ne-li přímo nepřátelská. Z druhé strany pak působí i skutečnost, že kubismus se rozvíjel především v progresivně uvažujících uměleckých kruzích, které ze své povahy obvykle s tradičním náboženstvím nenacházejí soulad, pokud dokonce nejsou vysloveně ateistické, což dobovému celospolečenskému trendu také velmi odpovídalo.

Dalším aspektem věci je skutečnost, že výchozí malířský kubismus a kubistická architektura jím inspirovaná, jsou sice analogické, avšak strukturálně odlišné umělecké přístupy. Zatímco kubistické malířství usilovalo o iluzi prostorovosti, architektura je prostorová ze své povahy. Její „kubističnost“ vždy bude věcí dekorativních povrchových forem a nikoliv prostorového a organizačního rozvrhu stavby.¹¹⁶ Úsilí o „kubistickou“ architekturu je tedy v tomto smyslu problematické již svou metodou. Na druhé straně, pro sakrální architekturu je oproti jiným užitárnějším stavebním typům určitá míra povrchové dekorativnosti nezbytná a teoreticky vzato by zde proto měla být největší možnost uskutečnění kubistického uměleckého programu.

Fakticky vzato tedy architektonický kubismus, spíše v důsledku dějinných okolností, zůstal pozoruhodnou, avšak z převážné části nedopsanou kapitolou dějin české sakrální architektury.

¹¹⁶ HAAS, Felix. *Architektura 20. století*. s. 148-151.

5. Sakrální architektura 20. let

Česká společnost byla na konci 1. světové války na překvapivý vznik suverénního státu připravena jen částečně. Vyhlášení samostatného státu v podvečer pondělí 28. října 1918 bylo pro mnohé nečekaným impulzem pro hledání „české pozice“ v rámci Evropy i světa. Nalezení nové totožnosti nezávislé na dosavadní rakousko-uherské monarchii bylo v mnoha ohledech založeno na kontrapozici k alianci trůnu a oltáře řízené Habsburky. Kromě samotné politické suverenity byly výraznými motivy tohoto procesu celospolečensky rozšířený antiklerikalismus a antikaticismus. Uplatňovaly se také názory politických extrémismů - nacismu a komunismu - stavějících na destrukci tradičních morálních hodnot.¹¹⁷ Ty se mohly při svém nástupu a mohutném rozvoji opírat o silný trend, jenž byl ve společenských vědách přítomen již od přelomu století. Jednalo se především o nietzschovský pesimismus a voluntarismus a také o smrt a destrukci hlásající futurismus.

Do jisté míry přehnaná reakce širokých vrstev české společnosti, založená na schematizaci dosavadních dějin, interpretovala roli katolické církve poněkud jednostranně jako spoluvíníka dosavadní národní poroby od germánských národů. Kromě toho byl vnímán i ultramontánní¹¹⁸ akcent katicismu, tedy značná podřízenost církve Římu, což v kombinaci rezultovalo v dobovém heslu „Pryč od Vídně, pryč od Říma“. Již 3. listopadu 1918 byl davem symbolicky stržen Mariánský sloup na Staroměstském náměstí a dobová emotivní mentalita tento akt vnímala jako spravedlivé zúčtování se zkostnatělým a vývoji bránícím katicismem, aniž by si připouštěla jeho význam pro duchovní stabilitu společnosti, vytváření jistého kulturního rámce a přínos nadstátní a nadnárodní perspektivy pohledu na lidské dějiny, jejíž ozdravnost se měla v následujících desetiletích nepřímou ukázat v kontrastu k militantním nacionalismům. Bezprostředně následující náboženské zmatky a mravní zploštění prvorepublikové společnosti chybnost tehdejšího jednostranného postoje potvrzují, jak je

¹¹⁷ BĚLINA, Pavel – POKORNÝ, Jiří et al. *Dějiny země Koruny české II.* s. 151.

¹¹⁸ latinské slovní spojení *ultra montes* = za horami, v tomto kontextu jsou horami myšleny Alpy; znamená tedy podřízenost české církve zaalpskému římskému papeži a jeho administrativě;

obzvláště z dnešního odstupu již zřetelné.

Společnost byla vystavena celé myslitelné plejádě tehdy dostupných ideologií a míra jejich úspěšnosti se dynamicky měnila v závislosti na hospodářské situaci a národnostních náladách, což zanedlouho zpozorovala a začala řídit vzdálenější mocenská centra mající ve středoevropském regionu podstatnější geopolitické ambice.

Československá umělecká avantgarda, po ostrém a programově nezbytném rozchodu s akademismem, začala těsně po válce pracovat s krajně levicovým a v podstatě sentimentálním poetismem, který měl do jádra dění vtáhnout dělníka coby tvůrce nové doby. Po divergenci s krajně marxistickými revolučními proudy amplifikujícími bolševickou revoluci v Sovětském svazu v roce 1917 se do popředí dostalo namísto levicových témat zaměření na téměř opačné „umění žítí a užívatí“¹¹⁹ a opojení automobilismem, zámořskými parníky a světly velkoměstských obchodních domů. Následovala etapa sociálního inženýrství, která vytvořila myšlenku kolektivního domu. Později se ve 30. letech objevily motivy ovlivněné psychoanalýzou a surrealismem. To vše dokládá značnou myšlenkovou rozkolísanost tehdejší společnosti.

Zásadní význam měla pro intelektuální prostředí první republiky postava „prezidenta osvoboditele“ Tomáše Garriguea Masaryka. Dobová mentalita stále ještě svým způsobem žádala typ zakládající vůdcovské osobnosti, a starší univerzitní profesor, matador mnoha třaskavých společenských sporů (hilsneriáda, spor o rukopisy, soud s 308 c. a k. katechety) dokázal tuto autoritu přesvědčivě ztělesnit. Vzhledem k tématu této práce je smysluplné zmínit i jeho vztah k víře a náboženství. Především je nutno zdůraznit někdy pomíjený a zlehčovaný fakt, že Masaryk byl celoživotně mužem velmi hluboké křesťanské víry, která byla pravděpodobně východiskem celého jeho myšlenkového systému.¹²⁰ Byl pokřtěn a dospíval jako katolík, ovlivněn silnou spiritualitou jihomoravského venkova. Později se přiklonil k protestantskému důrazu na osobní spiritualitu a intelektuální odpovědnost jednotlivce,

¹¹⁹ PECHAR, Josef a URLICH, Petr. *Programy české architektury*. s. 42.

¹²⁰ SLÁMA, Bohumil a BĚLOBRÁDEK, Pavel. *Tomáš G. Masaryk, neomodernismus a Charta 2012*. s. 62 - 73.

mimo jiné i v reakci na dogma o papežské neomylnosti. Jeho pozdní pojetí demokracie jako ideálního prostředí pro rozvoj individua, je však stále především prostředím pro život v perspektivě věčnosti („sub specie aeternitatis“). Tato věčná perspektiva je umožněna věčností lidské duše stvořené Bohem a ve smyslu těchto kořenů jeho „náboženské demokracie“¹²¹, jak ji pojmenovávají někteří masarykovští badatelé, je možné Masarykův přínos vnímat jako veskrze křesťanský.

5.1. Náboženský a duchovní život v období první republiky

Nahlíženo sociologicky znamenal rozpad Rakousko-Uherské monarchie a vznik Československé republiky relativně přehledný proces poklesu počtu příslušníků katolické církve. Nárůst pak zaznamenávala jednak postupně se zvětšující skupina jiných vyznání a také dobově výrazně nastupující volnomyšlenkářství a ateismus.

Poslední sčítání lidu v monarchii v roce 1910 registrovalo 96,5 % obyvatelstva v římsko-katolické církvi, 3 % pak příslušela k luterskému (augsburskému) nebo kalvínskému (helvetskému) evangelickému vyznání.¹²² Ještě v monarchii byl zahájen proces slučování těchto minoritních reformovaných církví, který reagoval na jejich nevelké početní zastoupení. Vzniklá unie měla po roce 1918 formu Českobratrské církve evangelické, která byla oficiálně založena 17. - 18. prosince 1918. To ovšem platilo pouze pro české sbory uvedených církví, německé sbory až do roku 1945 vytvářely Německou evangelickou církev,¹²³ což výmluvně dokládá skutečné proporce nacionální polarity, která byla v československé společnosti přítomná.

Nově vznikla Československá církev a konstituovala se také česká pravoslavná církev, což bude dále diskutováno podrobněji v samostatných oddílech.

V uvolněných náboženských poměrech se také začala zčásti veřejně projevovat rozmanitá

¹²¹ NOVÝ, Lubomír. *Filosof T. G. Masaryk: problémové skici*. s. 102 n.

¹²² MIŠOVIČ, Ján. *Víra v dějinách zemí Koruny české*. s. 76.

¹²³ MIŠOVIČ, Ján. *Víra v dějinách zemí Koruny české*. s. 79.

hnutí volnomyšlenkářů, hermetiků, svobodných zednářů, mystiků a okultistů.¹²⁴ Přesný rozsah jejich působení a míra vlivu jsou však obtížně zjistitelné. Jejich vliv na myšlenkový vývoj a uměleckou tvorbu některých architektů meziválečného období však nebyl malý.

Katolická církev byla těsně po vzniku republiky vystavena ze strany státu po vzoru západních sekulárních států téměř perzekučnímu zacházení. Pozemkovou reformou byl proveden částečný zabor církevního majetku, byla omezena práva církve a připravována radikální odluka církve od státu. V průběhu 20. let se však tyto poměry postupně změnily. Československý stát pragmaticky sledoval kritérium vnitřní soudržnosti země a s ohledem na katolické Slovensko a řeckokatolickou Podkarpatskou Rus postupně obnovil s Vatikánem diplomatické styky. Oslavy svatováclavského milénia v roce 1929 tak nakonec proběhly pod státní patronací a za účasti prezidenta Masaryka.

Svůj význam měla také katolická politika reprezentovaná lidovou stranou, která věrným zastáváním demokratických hodnot navzdory společenským sklonům k politickému extremismu postupně pro katolické náboženství získávala ztracený společenský kredit.¹²⁵

5.2. Vznik Církve československé a její architektura

V napjaté atmosféře prvních měsíců a let existence samostatného Československa se v katolické církvi poměrně záhy opětovně objevila snaha o církevní reformu mající církve více přiblížit soudobému světu, která po dekádě útlumu navazovala na snahy tzv. katolických modernistů. Poté, co papež Benedikt XV. v červnu 1919 zamítl požadavky delegace Jednoty katolického duchovenstva československého, která za ním podnikla cestu do Říma, se situace rychle a dramaticky vyvíjela. V srpnu 1919 se z Jednoty vydělilo radikální křídlo – tzv. Klub reformního kněžstva, jehož příslušníci začali samovolně a v principu nelegálně uskutečňovat reformní požadavky cestou činu a později 8. ledna 1920 na shromáždění v Národním domě na Smíchově odhlasovali oddělení od římskokatolické církve a vyhlášení vlastní Církve

¹²⁴ MIŠOVIČ, Ján. *Víra v dějinách zemí Koruny české*. s. 77-78.

¹²⁵ KADLEC, Jaroslav. *Přehled českých církevních dějin*, svazek 2. s. 239-246.

československé.¹²⁶

O dva dny později pak bylo zveřejněno jejich programové prohlášení „Národu českému“, formulující především zásadu mateřštiny jako liturgické řeči a návaznosti na národní náboženskou tradici (Cyril a Metoděj, Jan Hus, Jan Ámos Komenský) a také účasti laiků (tedy nekněží) na správě a rozhodování církve. Paradoxní v této souvislosti je, že samotná římskokatolická církev tyto ke schizmatu vedoucí změny (s výjimkou zdobrovolnění celibátu) sama po několika desetiletích přijala v dekretech 2. Vatikánského koncilu (1962-65).¹²⁷

Československá církev se pro víceméně neexistující hmotné zázemí v okamžiku svého vzniku měla zakrátko stát největším stavebníkem chrámových staveb v meziválečném Československu a je proto smysluplné věnovat pozornost i její ideové orientaci, která se značnou měrou propisovala i do architektonického výrazu církve.

Protože CČS vznikla spíše neplánovaně jako důsledek eskalace neshod v římskokatolické církvi, neměla vyřešeny základní potřeby, jako byla otázka svěcení kněží nebo nezbytného finančního zázemí svého fungování. Její vedení se proto snažilo v prvních zhruba čtyřech letech tyto otázky uspokojivě vyřešit. V roce 1920 se nabízely 3 hlavní směry rozvoje církve. Jednak jako národní inovace římskokatolické církve ve smyslu uskutečnění reformních požadavků hnutí katolického kléru, ovšem bez mechanismu vlastního svěcení a hmotného zajištění. Další možností se jevil příklon k některé z existujících církví – starokatolické, anglikánské, českobratrské, pravoslavné a jiným, který by zajistil biskupskou posloupnost i hmotné zdroje, ovšem vynucoval přiblížení církevní nauky, tedy faktickou rezignaci na původní reformní ideály. Třetí cestou byl postupně se prosazující směr Karla Farského směřující k záměru vytvoření zcela nového typu nedogmatické církve, narážející ovšem na aktuální limity jak v oblasti teologických schopností k rozvinutí nauky, tak hmotného zajištění.¹²⁸ Názor Matěje Pavlíka, pozdějšího biskupa Gorazda, navíc zdůrazňoval nebezpečí církevního izolacionismu

¹²⁶ KAŇÁK, Miroslav. *Církev československá v historickém vývoji a přehledu*. s. 5.

¹²⁷ Konstituce o posvátné liturgii (Sacrosanctum Concilium) z 4.12. 1963; knižně v češtině: *Dokumenty II. vatikánského koncilu*. Překlad Oto Mádr. Vyd. 2., V KN 1. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2002. 603 s. ISBN 80-7192-467-9.

¹²⁸ MAREK, Pavel a LUPČO, Martin. *Nástin dějin pravoslavné církve v 19. a 20. století*. s. 51.

vedoucího k zániku, který dokumentoval příkladem českého husitského hnutí.¹²⁹

Příklon byl teoreticky možný k již existujícím církvím, tedy domácí českobratrské církvi, dále k církvi anglikánské nebo k pravoslaví. Právě pravoslaví bylo nakonec shledáno jako vhodný kompromis mezi evangelickým důrazem na osobní názor jednotlivce a údajnou „náboženskou diktaturou“ charakteristickou pro římskokatolickou církev. Byla vybrána srbská pravoslavná církev, s níž bylo zahájeno neoficiální jednání prostřednictvím předsedy autokefální československé církve pravoslavné Miloše Červinky. Ve výběru byla spatřována perspektiva určitého „stmelování československého státního útvaru“,¹³⁰ protože nová církev měla mít (stejně jako česká pravoslavná) působnost i na Slovensku a Podkarpatské Rusi, což pozitivně hodnotili také dohlížející zástupci ministerstva školství, kultu a národní osvěty. V průběhu 20. let se ale začínal stále více prosazovat opačný názor, tedy snaha o západní orientaci a opuštění původní panslovanské ideologie, a to pod vlivem informací přicházejících z Ruska o tamějších porevolučních společenských poměrech.

Tato nejednoznačnost, nerozhodnost a obojetnictví se projevovala i ve formulacích textu memoranda o přistoupení zasláného do Srbska v září 1920, který vědomě ponechával zadní vrátka pro „svobodu svědomí a volného náboženského vývoje“ Československé církve.¹³¹ De facto tak již v okamžiku vstupního jednání směřovala CČS k existenci dvou různých názorových proudů v srbské pravoslavné církvi, kterou usilovala později zreformovat a zbavit údajně neúnosné konzervativnosti. První odpověď srbské církve přitom byla překvapivě vstřícná a svěží, akceptující víceméně všechny reformní požadavky, například češtinu jako bohoslužebný jazyk, zapojení žen ve farních výborech nebo stálý plat kněží. Mezitím již modernistická frakce CČS reprezentována Karlem Farským a Rudolfem Paříkem dále posilovala protiortodoxní skepsi v českých diecézích CČS západočeské a východočeské, v níž se měli oba stát prvními biskupy. Dne 25. září 1921 tak byl v Bělehradě srbskou pravoslavnou církví vysvěcen pouze Matěj Gorazd Pavlík, biskup moravsko-slezské diecéze, který se tak stal

¹²⁹ MAREK, Pavel a LUPČO, Martin. *Nástin dějin pravoslavné církve v 19. a 20. století*. s. 52.

¹³⁰ MAREK, Pavel a LUPČO, Martin. *Nástin dějin pravoslavné církve v 19. a 20. století*. s. 52.

¹³¹ MAREK, Pavel a LUPČO, Martin. *Nástin dějin pravoslavné církve v 19. a 20. století*. s. 54.

historicky prvním biskupem Československé církve.¹³²

V srpnu 1922 vydali svůj Katechismus českoslovenští modernisté Karel Farský a František Kalous. Prezentace souhrnné věrouky CČS obsahovala značné odchylky od základů křesťanství i monoteismu a vyvolala tak bouřlivé reakce a ostrou diskusi. Biskup Dositej, který v přístupových jednáních zastupoval srbskou stranu, katechismus charakterizoval jako „panteistický“. Farský jej na oplátku označil za nekompetentního se k problematice vyjadřovat a jeho tón následovaly i oficiální tiskoviny CČS postulující tezi, že CČS usilovala o zcela „novou formulaci díla Kristova“.¹³³ Tyto hádky pochopitelně neměly na jednání o přijetí pravoslaví v srbské jurisdikci příznivý dopad a po jisté rozvaze srbská strana jednání v únoru 1923 přerušila. Biskup Gorazd se pak až do července 1924 pokoušel o nemožné, tedy o vytvoření dvoudomosti v Československé církvi, poté však rezignoval na své funkce a s okruhem spolupracovníků a věřících přešel do české náboženské obce srbské pravoslavné církve. V ní byl po celé meziválečné období činný jako hlavní představený a v době jeho působení bylo vybudováno zhruba 20 chrámů, z nichž ty architektonicky nejvýznamnější zmíníme. Později byla důležitá i jeho činnost v rámci operace Anthropoid, která v září 1942 zapříčinila jeho smrt popravou z rukou nacistické protektorátní správy.

Po překonání popsané „pravoslavné krize“ se po roce 1924 Československá církev vnitřně stabilizovala pod vedením Karla Farského a nastoupila teologickou linii vedoucí až do současnosti.

Ač nejde o zcela uměleckohistorickou látku, můžeme zde poznamenat, že se u Československé církve očividně uplatnil velmi překvapivý postup umělého „designování“ vnitřní teologické architektury nové církve se zřetelem k politickým poměrům, namísto obvyklé výstavby na základě osobního přesvědčení vyplývajícího z životní či mystické zkušenosti jejího zakladatele. Tato vnitřní rozpolcenost se určitým způsobem projevuje i v architektuře československé církve, což dále prozkoumáme podrobněji.

¹³² MAREK, Pavel a LUPČO, Martin. *Nástin dějin pravoslavné církve v 19. a 20. století*. s. 59.

¹³³ MAREK, Pavel a LUPČO, Martin. *Nástin dějin pravoslavné církve v 19. a 20. století*. s. 62.

Vznik a existence Československé církve představují významnou veličinu kulturního a společenského utváření první československé republiky. Na začátku 30. let již měla CČS podíl 7,3 % na obyvatelstvu Československa.¹³⁴ Nešlo o státní církev, přesto do jisté míry programově usilovala o sdružování lidí, kteří svou křesťanskou víru silně asociovali se svým československým vlastenectvím.¹³⁵

Po uklidnění politické situace a ustálení liturgie v Československé církvi proběhla v roce 1924 zásadní ideová architektonická soutěž na typové projekty sborů CČS. Jednalo se o tři základní typy sborů, konkrétně velkého sboru pro 1000 osob vestavěného v uliční zástavbě, samostatného zděného sboru pro 500 osob a dřevěného sboru pro 500 osob. Církev ve svých sborech neodmítla zdobnost a deklarovala svou stylovou preferenci „v antickém chrámovém typu oživeném renesancí spíše než v chrámu románském či gotickém.“¹³⁶ Typový přístup k chrámové architektuře může vzbuzovat pochybnosti analogické těm o vhodnosti umělého designování teologické orientace. Budoucí architektonická praxe CČS však ukázala slušnou míru umělecké individuality většiny jednotlivých staveb, což však lze spíše přičítat kvalitám jednotlivých architektů než prostředí vytvářenému zadávacími podmínkami.

Uvedenou ideu antického chrámu velmi důsledně rozvinul Plečnickův žák z pražské Uměleckoprůmyslové školy architekt Hubert Aust (1891-1955) ve stavbě Husova sboru CČS v Olomouci, dokončené v roce 1925. Zjevně se zde uplatňuje dobová poptávka po architektuře jako monumentálním symbolu nové církve, analogicky jako tomu bylo u československého státu preferujícího specifické modernisticky-klasicizující pojetí takzvaného národního slohu. A také obdobným způsobem, jakým v následujících desetiletích několik světových velmocí užilo monumentální architekturu jako reprezentaci své ideologie.¹³⁷ I v tomto uměleckém stylovém ohledu vidíme vnitřní konvergenci a provázanost mezi Československou církví a

¹³⁴ MIŠOVIČ, J., *Víra v dějinách zemí koruny české*, s. 83.

¹³⁵ MIŠOVIČ, J., *Víra v dějinách zemí koruny české*, s. 80.

¹³⁶ *Stavitel* 5, 1924, s. 89 - 102. Podrobnější rozbor také SVOBODOVÁ, Markéta. Architektonický vývoj sakrálních staveb Církve Československé Husitské ve 20. - 40. letech 20. století. In: FILIP, Aleš, ed. a SCHMIDT, Norbert, ed. *Dům Boží a brána nebe ve 20. století*. s. 84 - 97.

¹³⁷ FRAMPTON, Kenneth. *Moderní architektura: kritické dějiny*. s. 246.

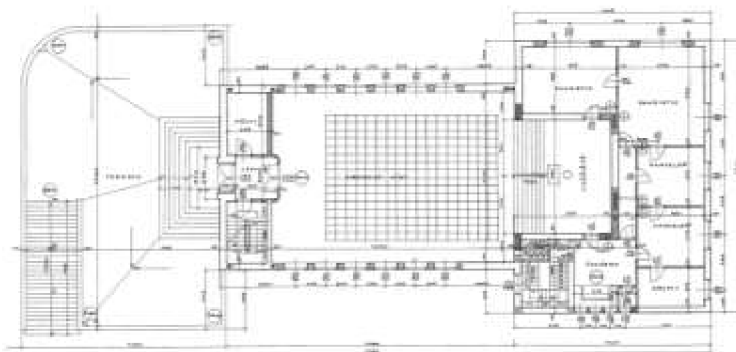
Československou republikou. A můžeme se také s jistou licencí vcítit do dobové společenské atmosféry, která si zjevně potrpěla na silná gesta a vyvolávání dojmu dominance, a to napříč všemi ideovými tábory mladé demokratické společnosti. Situace po vzniku Československa byla v této oblasti výslednicí snad národního obrození o konstrukci národní identity i z ní vycházejících uměleckých stylů.¹³⁸

Obr. 16 Husův sbor CČS, Olomouc

Stavba olomouckého Husova sboru je dominantně urbanisticky umístěná na mírné vyvýšenině uprostřed většího volného prostoru na okraji historického jádra města a využívá nejsilnější monumentální tvarosloví klasické architektury. Vysoká sloupová předsíň v průčelí přivádí návštěvníka ke vstupu do lodi. Ačkoliv zdánlivá kupole naznačuje svým tvarem při pohledu na průčelí centrálu, následuje překvapivě trojlodí na obdélníkovém půdorysu s kněžištěm umístěným v apsidě na střední podélné ose. V suterénu se pod velkou částí stavby včetně předsíně nachází rozsáhlé kolumbárium na členitém půdorysu. Kompozice této stavby je velmi překvapivá, uvážíme-li důraz rétoriky mladé církve na účelnost a civilnost. Ačkoliv se Československá církev stavěla kriticky vůči údajné pompéznosti římskokatolických staveb, tento z jejích prvních sborů jeví nemenší ambici na výrazný a monumentální prostorový projev.

¹³⁸ HNÍDKOVÁ, Vendula a VYBÍRAL, Jindřich. *Národní styl, kultura a politika*.

Obr. 17 Husův sbor CČS, Brno – půdorys

O málo mladší a jednou z prvních chrámových staveb ve funkcionalistickém stylu vůbec je Husův sbor Církve československé v Brně¹³⁹ z let 1926–28 navržený architektem Janem Víškem (1890-1966).

Stavba je svou podélnou osou umístěna podél městské ulice a nástup do hlavního obřadního prostoru je možný z relativně výrazné a monumentální terasy před hlavním průčelím, která je vůči ulici výrazně převýšena a výškově kopíruje navazující veřejný park. Poměrně jednoduchá podélná obdélníková dispozice obřadního prostoru je akcentována výrazně vyvýšeným kněžištěm umístěným v rozměrné pravoúhlé nice. Železobetonová konstrukce stavby umožňuje umístění dalšího shromažďovacího sálu o podlaží níže.

Obr. 18 Husův sbor CČS, Brno – dobová fotografie

¹³⁹ VÍŠEK, Jan a eds. *Jan Víšek: 1890-1966*. s. 9, 26-28.

Takovou prostorovou konstelaci můžeme označit za paralelu v Evropě tradičního podélného chrámu s kryptou pod hlavní lodí. Tomuto pojetí odpovídá i zdůraznění vstupního průčelí zvýšenou terasou, která současně překrývá i servisní prostory suterénního podlaží a zázemí sálu. Sbor tak i díky vysoké a štíhlé zvonici není vzdálen katedrální tradici, i když ji přepisuje moderními technickými prostředky a puristickým výrazem čistých hranolových objemů.

Obr. 19 Husův sbor CČS, Brno – interiér

Výraz interiéru je překvapivě polychromní, čímž stavba věrně reprezentuje z malířství odvozené výtvarné principy hlásané funkcionalistickou avantgardou především po vzoru německé školy Bauhaus zdůrazňující užití elementárních objemů a základních barev.¹⁴⁰ Prostor obřadního sálu je navíc těsně pod polovinou své světlé výšky dále rozčleněn poměrně mělce vyloženým ochozem vybíhajícím z varhanního kůru na obou stranách po celé délce lodi a vytvářejícím tak moderní paralelu katedrálního triforia. Na něm je umístěna jedna řada sedadel pro účastníky bohoslužeb. V poměrně strohém interiéru se užití železobetonových stropů výrazně projevuje ve formě robustních stropních průvlaků členících jinak rovný stropní podhled. Ty jsou navíc zdůrazněny polychromií odpovídající tehdy progresivním teoriím nauky o barvách hlásané německou školou Bauhaus. V duchu této dobové funkcionalistické tendence jsou jinak

¹⁴⁰ HAAS, Felix. *Architektura 20. století*. s. 179-181.

zcela vyloučeny dekorativní prvky na jednotlivých architektonických člancích i v plochách. Pokud bychom hledali programově čistou funkcionalistickou stavbu, je brněnský Husův sbor jistě reprezentativním příkladem.

Zajímavým sbíhavým půdorysem se vyznačuje Sbor kněze Ambrože Československé církve v Hradci Králové¹⁴¹ z let 1926–1929 postavený podle návrhu architekta Josefa Gočára.

Obr. 20 Sbor kněze Ambrože CČS, Hradec Králové

Sbíhavý půdorys sakrálního prostoru gradovaného tímto směrem ke kněžišti je zde důsledkem trojúhelníkového tvaru stavební parcely, na kterou architekt kromě kostela ve vrcholu trojúhelníka umístil ještě dvě křídla s ambity formujícími vnitřní dvůr s kolumbáriem. Tento dvůr je na opačné straně uzavřen dvojicí správních budov. Strohá architektonická forma zde reagovala na politicko-teologickou linii, kterou se CČS chtěla prezentovat. Nutné je ovšem poznamenat, že zde máme čistý příklad druhotného funkcionalismu, který již funkční prvky nechápe jako výsledek účelové nutnosti, ale jako autonomní estetické formy a takto s nimi i nakládá. Gočár totiž v rámci celého areálu důsledně pracuje s principem osové symetrie, která je cizí programovému funkcionalismu, jenž naopak chce reagovat právě a jen na nepravidelnost a pestrost životních potřeb. V přízemí kostela také nacházíme robustní formy pohledového cihelného zdiva se zdůrazněnými teracovými články říms a ostění, tedy prvky patřící spíše předchozí individualistické moderně. I to nás přivádí k poznání, že tato působivá stavba je spíše

¹⁴¹ LUKEŠ, Zdeněk et al. *Josef Gočár*. s. 156-163.

než funkcionalistickým programem vedena touhou po silném výrazu vyrůstající z umělecké povahy svého autora.

5.3. Vývoj a architektura pravoslavných církví

Československým státem byla v červnu 1922 uznána Česká náboženská obec pravoslavné církve (ČNOP) v Praze jako výsledek ryze národní iniciativy Miloše Červinky a okruhu jeho spolupracovníků. Měla snahu konstituovat se jako autokefální národní pravoslavná církev a hledala kontakty ve světě kvůli zajištění své biskupské posloupnosti. Již v březnu 1921 proto oslovila srbského vládního zmocněnce vladyku Dositeje při jeho příjezdu do Československa a ten oficiálně zájem srbské strany o připojení opětoval. Fakticky se však výrazně preferenčně zabýval již zahájeným jednáním s Československou církví představující v tom okamžiku již téměř půl milionu věřících a pravoslavnou iniciativu s méně než 10 tisíci věřících (kromě Podkarpatské Rusi) spíše pomíjel. Konstantinopolský i srbský patriarchát k uznání ČNOP státem mlčely, vědomy si pravděpodobně skutečnosti, že se Červinka se při sepisování statut obce dopustil porušení kanonického práva.¹⁴² Činnost ústředí ČNOP kolem Miloše Červinky a archimandrity Sawatije (občanským jménem Antonín Vrabec) poté směřovala ke změně orientace církve na Cařihrad. Důvodem bylo konstatování o obvyklém zneužívání zahraničního náboženského vlivu pro politické účely a větší geografická vzdálenost Cařihradu tak byla v této perspektivě ve srovnání s Bělehradem pozitivním faktorem. Třetí alternativa v podobě vazby na Moskvu byla kategoricky vylučována, protože ve vedení zdejšího patriarchátu se po bolševické revoluci údajně objevovali „monarchisté germanofilského zabarvení“.¹⁴³ Jednání s Cařihradem nakonec vedlo v březnu 1923 k vysvěcení Sawatije na arcibiskupa a ustanovení Červinky protopresbyterem, které provedl cařihradský ekumenický patriarcha Meletios IV. .

Situace se tím ale nevyřešila, protože na české teritorium uplatňovalo jurisdikční nárok více pravoslavných církví. Komplikací také byl výsledek vývoje v Československé církvi směřující

¹⁴² MAREK, Pavel a LUPČO, Martin. *Nástin dějin pravoslavné církve v 19. a 20. století*. s. 70.

¹⁴³ MAREK, Pavel a LUPČO, Martin. *Nástin dějin pravoslavné církve v 19. a 20. století*. s. 71.

k odštěpení pravoslavné frakce kolem biskupa Gorazda vysvěceného srbskou pravoslavnou církví v roce 1921. Jednota pravoslavných byla mimo jiné rušena také ostrými a pravděpodobně taktickými útoky na Sawatije z modernistického křídla CČS, jíž byl Gorazd dosud členem, byť rychle vytěšňovaným.

Neklidné náboženské poměry v pravoslavné obci byly vyřešeny z nečekané strany. V lednu 1924 uzavřel v Bělehradu ministr zahraničí Československé republiky Beneš vládní dohodu s jihoslovanským ministrem kultu Janičem o jurisdikci srbské pravoslavné církve nad všemi pravoslavnými církvemi v ČSR. Důvodem byly mimo jiné interní diplomatické zprávy uvádějící možné sblížení pravoslavných věřících jako vítanou oporu politického partnerství mezi ČSR a srbským královstvím, jež by naopak bylo potenciálním vlivem alternativní vazby českých věřících na Cařihrad narušováno.¹⁴⁴ Politická moc a diplomatické cíle programově sekulárního československého státu se tedy ukázaly být v této víceméně náboženské záležitosti rozhodujícím faktorem.

Následně v ČNOP došlo ke kritice dosavadního vedení a k postupnému přesunu těžiště činnosti do aktivnějších moravských obcí. Následující řešení nepřehledné situace nese rysy připraveného vnitřního převratu a interní materiály Ministerstva školství a národní osvěty hovoří v této věci o nutnosti provést „změny v zájmu veřejném“.¹⁴⁵ Vládní zmocněnec Eichler převzal vedení obce kvůli porušení stanov, jimiž byla náboženská obec vázána ministerstvu. Svolaný sněm v České Třebové zvolil v listopadu 1925 do vedení Isidora Zahradníka (1864-1926), generálního ředitele Hypoteční banky a bývalého ministra. Sawatij s Červinkou své dosavadní pozice ztratili a neuspěli ani s žádným z protestů a stížností u MŠNO, což nepřímo dokládá značnou míru úsilí státu o dodržení závazků z dřívější bělehradské dohody.¹⁴⁶

Tyto události zde takto podrobně zmiňujeme jako autentickou sondu do náboženského života první československé republiky, byť se nejedná o statisticky největší podíl uvedených jevů na obyvatelstvu. Dokládá se tak mimo jiné pro dnešní chápání překvapivá míra provázání

¹⁴⁴ MAREK, Pavel a LUPČO, Martin. *Nástin dějin pravoslavné církve v 19. a 20. století*. s. 79.

¹⁴⁵ MAREK, Pavel a LUPČO, Martin. *Nástin dějin pravoslavné církve v 19. a 20. století*. s. 84.

¹⁴⁶ MAREK, Pavel a LUPČO, Martin. *Nástin dějin pravoslavné církve v 19. a 20. století*. s. 85.

politických činností církví a náboženských zájmů státu, který se v té době již vnějškově deklaroval jako programově sekulární.

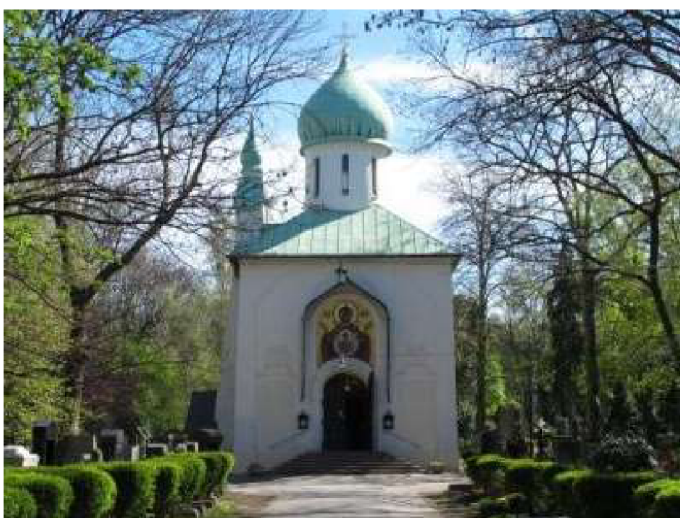
Duchovním správcem ČNOP byl jmenován biskup Gorazd, který rok předtím definitivně rezignoval v Československé církvi. V letech 1926-42 aktivně pracoval na vytvoření jednotné české pravoslavné církve. Mimo jiné tak věnoval úsilí sjednocení liturgie ve všech pravoslavných obcích (se srbskými, ruskými i cařihradskými vazbami), které nyní byly v jurisdikci srbské pravoslavné církve, a podílel se na vybudování zhruba dvacítky kostelů a kaplí, čímž se stal pravděpodobně nejvýznamnějším iniciátorem sakrálních novostaveb popisovaného období.

Ve 20. letech, první dekádě existence církve, však i v důsledku obtížných začátků ČNOP nemůžeme jmenovat mnoho realizovaných staveb. V letech 1923-1924 byl vybudován pravoslavný chrám v Chudobíně podle návrhu stavitele Volného. Ten však až na několik detailů inspirovaných balkánským stavitelstvím nenese žádné znaky, které by jej přímo řadily k pravoslavnému stavebnímu stylu.¹⁴⁷ Po oddělení pravoslavného křídla od Československé církve odchodem biskupa Gorazda došlo k několikaletému sporu o tento kostel, který nakonec od roku 1934 zůstal výhradně v užívání CČS.

Pražská pravoslavná komunita vybuďovala v letech 1924-1925 kapli Zesnutí Přesvaté Bohorodice na Olšanských hřbitovech v Praze, která představuje první stavební dílo v českých zemích přiřaditelné jednoznačně k pravoslavné architektuře. Jde o jednolodní chrám s lucernovým tamburem pskovsko-novgorodského typu¹⁴⁸ navržený architekty V. A. Brandtem, N. P. Paškovským a S. G. Klodtem. Byl koncipován jako ruský válečný memoriál a mimo jiné je zde jako významný donátor stavby pochován první československý premiér Karel Kramář s manželkou Naděždou.

¹⁴⁷ NOVÁK, Petr. *Olomouc. Pravoslavná katedrála sv. Gorazda*. s. 16.

¹⁴⁸ NOVÁK, Petr. *Olomouc. Pravoslavná katedrála sv. Gorazda*. s. 16-17.

Obr. 21 kaple Zesnutí Přesvaté Bohorodice, Praha (2012)

5.4. Vývoj římskokatolické sakrální architektury

Římskokatolická církev se v prvních letech po vzniku republiky soustředila především na svůj vztah se státem a demokratickou společností. Stavební činnost proto nebyla až na několik výjimek nijak podstatně rozvíjena. Nutno také dodat, že přes všechny společenské změny zahrnující vznik nových církví i nárůst ateismu, zachovalo svou deklaratorní příslušnost katolické církvi na konci 20. let stále téměř 80 % obyvatel Československa.¹⁴⁹

Jednou z prvních poválečných sakrálních novostaveb byl kostel svatého Jana Nepomuckého v Brně-Starém Lískovci postavený v letech 1925-1926. Podle návrhu profesora české techniky v Brně Vladimíra Fischera tak v nově připojené městské části Velkého Brna ustanoveného v roce 1919 vznikla jednodílná podélná stavba se štíhlou zvonící přístavěnou ze strany ke vstupnímu průčelí. Kostel zjevně hledá určitý konsenzus mezi donedávna nezbytným dekorativismem a soudobým purismem.

Fischer právě na této stavbě zřetelně opouští svůj dosavadní historizující projev a hledá nový výraz lépe odpovídající své době. To je patrné obzvláště tehdy, srovnáme-li ji s kostelem sv. Alžběty Durynské v jihomoravských Vnorovech, kde Fischer o necelé dvě dekády dříve navrhl

¹⁴⁹ MIŠOVIČ, Ján. *Víra v dějinách zemí Koruny české*. s. 83.

zakřivené historizující průčelí ve stylu dynamického baroka s oválnými okny a pestrou štukovou výzdobou. V případě kostela ve Starém Lískovci je poněkud sporné, zda věrně reprezentuje myšlenkový vývoj autora, jak je tomu u jeho pozdějšího díla kostela sv. Augustina. Spíše bychom snad mohli hovořit o určité ekonomicky podmíněné redukci výrazovosti, která byla důsledkem nedávné války a ekonomického oslabení společnosti. Tomu nasvědčuje i vyjádření samotného architekta o tom, že užíval pouze laciné domácí hmoty.¹⁵⁰ Interiér totiž svými historizujícími detaily svědčí spíše o snaze konstrukci zakrývat a dekorovat než o snaze učinit z její nezbytnosti samostatný a autonomní výrazový prostředek.

Obr. 22 kostel svatého Jana Nepomuckého, Brno

Na uvedeném případě postupného opouštění dekorativismu a historismu z ekonomických důvodů můžeme nalézt zdánlivě sice marginální a neprogramový, nicméně přesto ve výsledku velmi relevantní doklad o komplexu důvodů vedoucích ke stylovému vývoji architektury ve 20. letech. Učebnicová teze o programovosti stylového vývoje v důsledku avantgardních manifestů zde nachází svoji realistickou protiváhu.

Ve Zlíně se ve vazbě na průmyslovou architekturu baňových závodů začal postupně vytvářet

¹⁵⁰ OSOLSOBĚ, Jana a FILIP, Aleš. Stylové proměny sakrálních staveb Vladimíra Fischera. In: FILIP, Aleš, ed. a SCHMIDT, Norbert, ed. *Dům Boží a brána nebe ve 20. století*. s. 111-113.

specifický architektonický výraz lokální především průmyslové architektury, který se uplatňoval i na sakrálních stavbách. Hlavní architekt Zlína v letech 1923-1946 František L. Gahura (1891-1958) navrhl pro obec Kudlov u Zlína kapli svatého Václava vysvěcenou v roce 1929 při příležitosti oslav svatováclavského milénia.

Obr. 23 kaple svatého Václava, Zlín-Kudlov

Gahura ve svém návrhu přišel s konceptem inspirovaným holandským hnutím De Stijl, které usilovalo o převedení rozmanitého projevu přírody na základní tvary a barvy za účelem opětovného nalezení absolutna v přirozených skutečnostech.¹⁵¹ Takzvaný pozitivní mysticismus této holandské myslitelsko-umělecké skupiny formulovaný M. H. J. Schoenmakerem zřejmě rezonoval s osobním spirituálním pojetím architekta Gahury. Zlínský rodák v roce 1916 v době studia na pražské Uměleckoprůmyslové škole vystoupil z římskokatolické církve¹⁵² a na dlouhou dobu se přiklonil ke svobodnému zednářství. Současně však u této stavby musíme zdůraznit vliv baťovské průmyslové architektury, která k obdobnému formálnímu projevu dospěla nikoliv z estetických, ale praktických východisek daných požadavky průmyslové efektivity. Gahura dokázal tyto vlivy uvést v soulad a naznačit tak možnosti dalšího

¹⁵¹ HAAS, Felix. *Architektura 20. století*. s. 169.

¹⁵² GAHURA, František Lydie a HORŇÁKOVÁ, Ladislava, ed. *František Lydie Gahura*. s. 30.

vývoje sakrální architektury. Je také zajímavé studovat tuto stavbu v souvislosti s obřadní síní brněnského Ústředního hřbitova architektů Fuchse a Poláška postavenou ve stejné době. (viz. oddíl 5.5)

Římskokatolická církev po stabilizaci své pozice vůči státu začala postupně opouštět svou defenzivní roli a integrovala mimo jiné i dobový architektonický trend, což dokládá architektura kostela svatého Václava v Praze-Vršovicích.¹⁵³ Stavba podle návrhu architekta Josefa Gočára (1880-1945) byla postavena v letech 1928–1930 ve stylu bílého estetizujícího funkcionalismu na neobvyklém půdorysu a s originálním prostorovým rozvrhem vytvářejícím zajímavou hru světla prostupujícího prosklenými plochami kaskádovitého stropu. Formy této architektury můžeme zařadit do okamžiku, kdy nad pouhou purisující redukcí forem začal v rámci hnutí funkcionalismu postupně vítězit autonomní estetizující zřetel¹⁵⁴ nezávislý na samotném funkčním schématu. Podélná dispozice je směrem k oltáři mírně sbíhavá a rozšířená velkými postranními výklenky z hlavní lodi, které sice nejsou odděleny řadami sloupů nebo pilířů, jinak ale mají veškeré prostorové vlastnosti vedlejších lodí. Stavbu tak lze chápat i přes spojitý vnitřní prostor jako trojlodní, popřípadě i pětiodní, uvážíme-li další uskočení obvodového zdiva. Toto řešení bylo ústupkem vůči poněkud archaickému požadavku na umístění celkem pěti oltářů do chrámového prostoru. Sbíhavost je zopakováním motivu, který Gočár úspěšně užil již v Ambrožově sboru v Hradci Králové, zde však nemá příčinu ve tvaru stavební parcely. Jedinečným motivem v rámci dvoukolové soutěže na tento chrám byl široký vstupní portikus kryjící schodiště, které vyrovnává značný místní sklon terénu.¹⁵⁵ Spolu se štíhlou zvonící, která je do něj osově vetknuta, vytváří monumentální a zcela originální uspořádání chrámového vstupu.

Dalším podstatným elementem architektonického výrazu je výrazně stupňovitý strop (hlavní lodi, který v interiéru graduje prostor směrem k oltáři, kterému nejvyšší světlou výškou dodává na důležitosti. V této souvislosti je ale nutno připomenout, že tradiční řešení křesťanských

¹⁵³ LUKÉŠ, Zdeněk et al. *Josef Gočár*. s. 174-189.

¹⁵⁴ KUDĚLKA, Zdeněk. *Brněnská architektura 1919-1928*. s. 51.

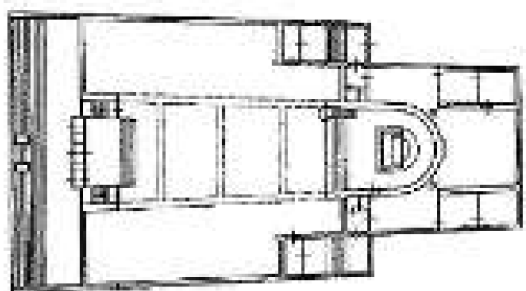
¹⁵⁵ ŠLAPETA, Vladimír. Chrámové stavby 20. století v našich zemích. *Umění a řemesla (U a Ř)*, 1991, č. 3 / 1991, s. 38.

chrámů prvního tisíciletí umísťovalo oltář do apsidy, v níž byla úroveň stropu naopak nižší než v lodi, což spolu s kulovitým tvarem stropu prospívalo akustické srozumitelnosti slov kněze. Pozdější vývojovou alternativou pak bylo umístění oltáře pod baldachýn (tabernákl), který také uměle vytvářel ekvivalent nižšího stropu.

Obr. 24 kostela svatého Václava, Praha-Vršovice

Gočárovo řešení vybočuje z tradiční logiky západních chrámových staveb, je však pro zjednodušené uvažování moderního člověka srozumitelné svojí fenomenologickou přímočarostí. Při pohledu na stavbu zvenjšku působí toto stupňovité zastropení jako zdařilá reakce na sklon svahu, ve kterém je stavba umístěna.

Obr. 25 kostela svatého Václava, Praha-Vršovice – půdorys

Je badatelskou otázkou, zda Gočár vědomě převzal ve své době průlomovou prostorovou konfiguraci Plečnikova vídeňského kostela Svatého Ducha z roku 1912. Vztah prostoru vedlejších lodí k převýšené hlavní lodi, ovšem bez do té doby nezbytné sloupové či pilířové arkády, je ve Vršovicích zopakován velmi obdobně. Vzhledem ke skutečnosti, že Gočár byl

Plečnikovým žákem na pražské Uměleckoprůmyslové škole a svého učitele velmi respektoval (srv. také jeho (spolu)iniciaci petice ke jmenování Plečnika architektem vinohradského kostela Nejsvětějšího Srdce Páně) lze tvrdit, že tento starší příklad znal pravděpodobně velmi dobře.

Gočár byl v těchto letech vlivnou osobností architektonické scény a jeho vršovický kostel inspiroval některé další projekty, které však převážně nebyly realizovány.

Paralelně s progresivní funkcionalistickou vývojovou linií byl v dobové architektonické produkci stále přítomen konzervativní směr pracující s historizujícím, především klasicistním pojetím struktury i pláště stavby. V exteriéru je tento styl obvykle zjednodušen vlivem purifikačních tendencí individualistické moderny 10. let, ovšem v kontrastu k tradičně pojatému interiéru s často bohatými dekoracemi. Příkladem tohoto smíšeného pojetí je kostel svatých Cyrila a Metoděje v Olomouci-Hejčíně navržený architektem Josefem Šálkem (1888-?)¹⁵⁶ po vítězství v anonymní soutěži v roce 1928, jehož stavba probíhala v letech 1929-32.

Obdobné eklektické pojetí se později ještě více uplatňovalo v méně dynamickém období 30. let (viz. oddíl 6.2).

5.5. Vývoj sakrální architektury dalších církví

K architektuře reformovaných církví můžeme pro obdobnou míru univerzálnosti výrazu zařadit i nadkonfesní pohřební kapli na Ústředním hřbitově v Brně.¹⁵⁷ Autory návrhu silně ovlivněného holandským neoplasticismem jsou Bohuslav Fuchs (1895-1972) a Josef Polášek (1899-1946), v té době zaměstnanci projekční kanceláře brněnského městského stavebního

¹⁵⁶ Jedná se o Josefa Šálka narozeného v roce 1888, dle zmínky v Brněnském architektonickém manuálu u přístavby Policejního ředitelství na ul. Orlí v Brně. Je badatelsky snadno zaměnitelný s brněnským architektem a scénografem Josefem Adolfem Šálkem (1911-1990), který je v odborné literatuře zastoupen nepochybně více. Nejasnost je zvyšována tím, že druhý uvedený v pozdějších letech přestal z politických důvodů používat své druhé jméno Adolf (GERICHOVÁ, s. 9) a mimo jiné také získal prestiž v zahraničí účastí v architektonické soutěži na návrh opery v Sydney, které se účastnil jako jediný Čech. Afinita obou osob je zvýšena i tím, že od roku 1939 pracoval v brněnské architektonické kanceláři Jana Víška. (GERICHOVÁ, s. 11-12) Hejčínské soutěže by se však musel účastnit jako 17-letý student stavební průmyslové školy ve Vídni, kde maturoval až v roce 1929, a proto je nepravděpodobné, že by šlo o tutéž osobu. Více např.: GERICHOVÁ, Michaela. *Josef A. Šálek - architekt, scénograf, výtvarník a pedagog*. Bakalářská práce. Masarykova univerzita, Filozofická fakulta. Vedoucí práce Dagmar Koudelková. Brno, 2017.

¹⁵⁷ CRHONEK, Iloš. *Architekt Bohuslav Fuchs*. s. 22 (text), s. 32-33 (obrázky).

úřadu. Stavba byla dokončena v roce 1926 jako v té době jediný obřadní prostor na ústředním městském hřbitově zřízeném v roce 1889. Je možné o ní vývojově uvažovat jako o pojítku mezi předválečnou (1.sv.v.) individualistickou modernou a poválečným funkcionalismem, dvěma etapami, které bývají historiograficky spíše oddělovány. Architekti zde užili výtvarné pojetí zdůrazňující materialitu pohledových cihel kombinovaných s vymývaným betonem. Výrazově jde o architekturu více spojenou s řemeslně akcentovanou kotěrovskou modernou než s bílým funkcionalismem, ke kterému se oba autoři v následujících letech přiklonili. Paradoxně je zde dokonce užita půdorysná symetrie, kterou bychom mohli označit za předmoderní ¹⁵⁸, své logické odůvodnění však přesto může nalézt ve specifickém stavebním programu vyžadujícím monumentální formu. Hlavním výtvarným motivem je prostá vertikální linie opakující se zvenjšku v rizalitech fasády, zevnitř ve čtyřech dvojicích štíhlých pilířů a také úzkých vertikálních oknech. Prostor kaple obsahuje ustupující prostor pro ceremoniáře, jde však v principu o výrazu zbavený rudiment presbytáře, nikoliv o prostorové novátorství. Architektura kaple se tak svou vnitřní logikou zařazuje do křesťanské chrámové tradice, jakkoliv se vnějškově konfesního zařazení snaží zbavit.

Obr. 26 pohřební kaple na Ústředním hřbitově, Brno

Z hlediska našeho zkoumání jde o mimořádně zajímavou stavbu také proto, že zde nacházíme příklad dobové tendence k bezkonfesnímu monumentálnímu obřadnímu prostoru,

¹⁵⁸ STILLER, Adolph, ed. *Bohuslav Fuchs*. s. 60-63.

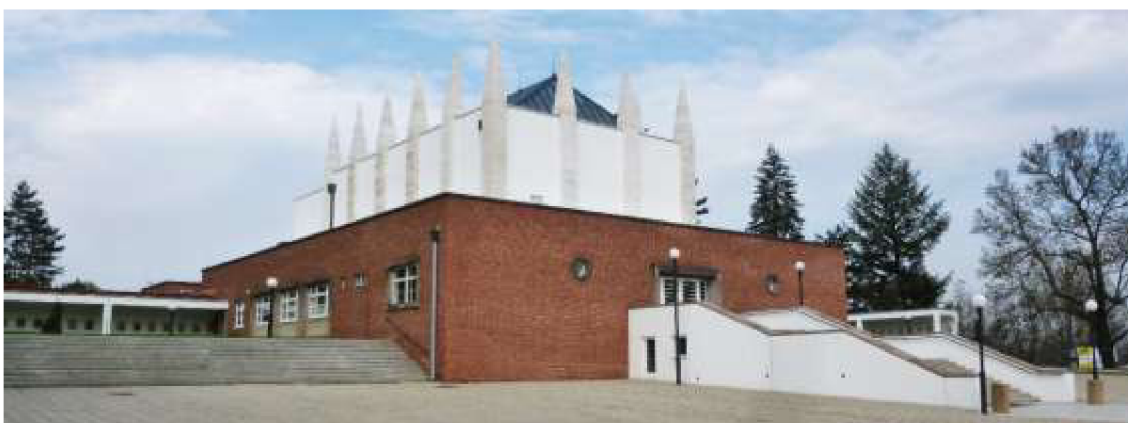
který z podstaty věci má sakrální poslání, i když teologicky neformulované. Již zmiňovaná prvorepubliková protikatolická tendence mimo jiné přinesla poměrně významné hnutí volnomyšlenkářů a ateistů tvořící již v roce 1921 až 8 % obyvatelstva.¹⁵⁹ Jeho příslušníci záhy začínali řešit otázky spojené mimo jiné i s důstojným rozloučením se zemřelými a v rámci tehdy nového programově bezkonfesního státu je právě kaple na Ústředním hřbitově pokusem o naplnění neutralizované polonáboženské potřeby. Nacházíme zde tedy záměrně bezkonfesní monumentální prostor, který v liturgickém smyslu postrádá své ohnisko a nahrazuje je neurčitou obsahovou prázdnotou, do které si každý z návštěvníků může subjektivně vkládat vlastní obsahy. Vidíme tak jeden z prvních případů uskutečnění tendence, která v současnosti nabývá celospolečenských rozměrů. Architekti v tomto případě především reagovali na zadání a nelze jim zcela přičítat podíl na formulování ateistické sakrální estetiky. Bohuslav Fuchs se po dokončení stavby svěřoval, že ji stále pro její jednoduchost vnímá „jako silo a ne jako kapli“.¹⁶⁰

V tomtéž areálu Ústředního hřbitova lze nalézt také o málo mladší stavbu brněnského architekta Arnošta Wiesnera (1890-1971), kterou je budova krematoria.¹⁶¹ Autor v ní vynikajícím způsobem představil svůj tvůrčí přístup charakteristický především rezistencí vůči dobovým náladám. Budovu umístil na poměrně vysokou podestu reagující na sklon svahu. Dosáhl tak monumentálního účinku, který dále zesílil kontrastem mezi tmavší cihlovou hmotou servisních prostorů a bíle omítnutou hmotou obřadní síně. Hmoty hlavního obřadního prostoru je výrazně převyšena a je ohraničena sérií štíhlých jehlanovitých pilířů obložených šedým travertinem, které lze chápat jako moderní přepis gotických fiál opěrného systému katedrály. Poněkud plytčí interpretace je může vidět jako šipky k nebi, ovšem na diváka takto narativně nepůsobí kvůli svému vyváženému spojení s celkem budovy. Obřadní síň autor půdorysně skryl v osově symetrické dispozici do prstence sekundárních prostorů.

¹⁵⁹ MIŠOVIČ, Ján. *Víra v dějinách zemí Koruny české*. s. 78.

¹⁶⁰ ŠLAPETA, Vladimír. Chrámové stavby 20. století v našich zemích. *Umění a řemesla (U a Ř)*, 1991, č. 3 / 1991, s. 35.

¹⁶¹ WIESNER, Ernst a eds. *Ernst Wiesner 1890-1971*. s. 52-54, 92-99.

Obr. 27 krematorium Ústředního hřbitova, Brno

Ve Wiesnerově i dalších obdobných případech nacházíme ve srovnání se stavbami předchozí doby významové zploštění způsobené vyvázáním této stavby z významového rámce náboženství a tím i určité architektonické tradice. Sám autor uváděl formální architektonickou inspiraci v egyptských pyramidách i křesťanských kostelích, ovšem chybí zde ideové zázemí obou těchto vzorů. Architekt si toho byl vědom a ve svém komentáři ke stavbě uvedl jako cíl nalezení osobitého výrazu pro kult zpopelňování, čímž by mělo být „dosaženo vnitřního účinku“.¹⁶² Neuvádí však o povaze tohoto účinku nic bližšího. Zůstává především u velmi zdařilého materiálního ztvárnění prostorové analogie průběhu pohřebního procesu díky prostorovému vztahu mezi obřadní síní, katafalkem a žárovištěm. Vztah k transcendentním hodnotám je jemně naznačen horním osvětlením obřadní síně a také nápadně kontrastním vztahem mezi spodní a horní částí stavby, který lze chápat také jako symbolickou paralelu mezi materiálním a duchovním světem.

Hovoříme-li naopak u architektury krematoria jako o vzniku nového stavebního druhu, který z povahy věci tradici mít nemůže, potýkáme se s nedostatečnou ideovou bází i stavebními precedenty pro její úplnou interpretaci. Jde skutečně o nový stavební typ v nové historické situaci.

¹⁶² WIESNER, Ernst a eds. *Ernst Wiesner 1890–1971*. s. 12.

6. Sakrální architektura 30. let do vzniku Protektorátu.

Je překvapivé, že lze odůvodnit jinak absurdně znějící hypotézu o výrazné odlišnosti 20. a 30. let. Že by se charakter dějin měl řídit jubilejními letopočty je spíše magická představa, pro vývoj české architektury lze nicméně s jistou licencí postulovat, že první desetiletí do konce 20. let bylo spíše revolučně a progresivně orientované, zatímco druhé desetiletí do začátku 2. světové války spíše konzervativně a retrospektivně orientované. Toto schéma lze doložit řadou příkladů. Má souvislost i s obecnými dějinami, není však z nich přímo odvoditelné. Například hospodářské ukazatele totiž po světové hospodářské krizi na konci 20. let zaznamenávaly okolo poloviny 30. let opět výrazně růstový charakter, architektura stejného období však tomuto trendu již neodpovídá.

Vzhledem k výrazně internacionálnímu charakteru prvorepublikové kultury je vhodné zde v obecnosti uvést také některé podstatné zahraniční vlivy, kterými byla ovlivňována sakrální architektura tohoto období.

Významné bylo tzv. liturgické hnutí, jehož počátky a prvotní impulzy datujeme od 2. poloviny 19. století v souvislosti s francouzským klášterem sv. Petra v Solesmes a osobou jeho opata Guerangera. Odezvu našlo kromě Francie především v Německu, kde mezi mládeží mělo vazbu na širší proud biblických, tělovýchovných nebo zcela odlišně ideologických hnutí (Jugendbewegung) trvajících již od konce 19. století. Analogická hnutí existovala také v německojazyčných i českojazyčných komunitách v českých zemích. Německý katolický kněz italského původu Romano Guardini (1885-1968) v době od roku 1920 začal spoluorganizovat setkání věřící mládeže na hradě Rothenfels nad řekou Main. Šlo mu o obnovu niterného a bratrského společenství víry, které ale vždy vzhledem ke svým širokým kulturním zájmům formoval do podoby kulturního hnutí s přesahy mimo výhradní oblast spirituality.¹⁶³ To jej vedlo ke spolupráci s pozdějším významným architektem sakrálních staveb v německy hovořícím prostoru Rudolfem Schwarzem (1897-1961).¹⁶⁴ Guardiniho spolek Quickborn (Živý pramen) byl

¹⁶³ ZAHNER, Walter: Umění v životě a díle Romana Guardiniho. In: *O podstatě uměleckého díla*. s. 8.

¹⁶⁴ KOPEČEK, Pavel. Setkání jednoho architekta s jedním liturgem. *Era* 21, roč. 4 (2004), č. 4, s. 59-61.

vůči církvi orientován pozitivně a neměl snahu o její reformu na úrovni autorit, stál však u zrodu tendence, která později vyústila v přijetí liturgické konstituce v rámci Druhého vatikánského koncilu v letech 1962-1965. Ta znamenala značné uvolnění přísných ustanovení koncilu v Tridentu (1545-1563) týkajících se polohy kněžiště a jeho formálního pojetí. Do dnešní doby jsou v katolické církvi patrné tenze mezi konzervativním a moderním pojetím liturgie způsobené právě touto konstitucí.¹⁶⁵ Pozdější liturgická reforma je tedy už předznamenána mimo jiné i ve Schwarzově návrhu kaple pro hrad Rothenfels z roku 1927.

V českém prostředí bylo Guardiniho a Schwarzovo dílo publikováno díky aktivitám Josefa Florianova (1873-1941) poměrně záhy již v roce 1931¹⁶⁶ a dodnes je podle některých názorů výrazným fundamentem teoretického zázemí moderní sakrální architektury.¹⁶⁷ Ačkoliv nemáme dostatečné důvody pro označení tohoto vlivu za plošný, nacházíme i v dnešní diskusi zastoupeno obdobné pojetí vztahu mezi reformou liturgie a liturgickou architekturou.¹⁶⁸

6.1. Solitérní dílo Josipa Plečnika

Slovinec Josip Plečnik (1872-1957) měl na československou architektonickou scénu v prvních dekádách 20. století nemalý vliv. Do Prahy přišel v roce 1912 na pozici profesora Uměleckoprůmyslové školy a zastával ji až do roku 1921.¹⁶⁹ Během jednoho desetiletí spoluvychoval několik výrazných osobností české moderní architektury. V roce 1920 jej prezident Masaryk oslovil s požadavkem přestavby pražského hradu na moderní evropské státnické sídlo a tím Plečnikův oborový vliv ještě zesílil.

Na podzim roku 1918 byl sice osloven Spolkem pro vybudování kostela na Vinohradech, reagoval zprvu velmi odmítavě. Necítil se schopen navrhovat kostel pro společnost, které podle

¹⁶⁵ srv. například ostrá stanoviska tradicionalistů tzv. lefébristického hnutí (Bratrstvo sv. Pia X.);

¹⁶⁶ GUARDINI, Romano: *Liturgie jako hra; Křesťanství a kultura*. Přel. František Pastor. Stará Říše, M. Florianová 1931 (Kurs 24), s 1-18; citováno dle ZAHNER, Walter: *Umění v životě a díle Romana Guardiniho*.

¹⁶⁷ ZAHNER, Walter. Stavba kostelů a liturgie po II. vatikánském koncilu. *Salve* 22, 2012, č. 2, s. 69-95.

¹⁶⁸ KOPEČEK, Pavel. 2015.

¹⁶⁹ VYBÍRAL, Jindřich: Géniové z Uměleckoprůmyslové školy v čase soumraku. In: KOTĚRA, Jan, PRELOVŠEK, Damjan, ed. a PLEČNIK, Josip, ed. *Kotěra, Plečnik - korespondence*. Vyd. 1. V Praze: VŠUP, 2002. 363 s. Texty. ISBN 80-901982-7-9. s. 13-15

vlastních slov nerozuměl a neznal „duši pražského lidu“.¹⁷⁰ V dubnu 1919 byla vypsaná veřejná soutěž na návrh kostela. Zhruba současně také početná skupina tehdejších progresivních architektů peticí žádala, aby byl návrhem kostela pověřen právě učitel mnohých z nich Josip Plečnik. Ten po dalším jednání svolil.¹⁷¹

Obr 28 kostel Nejsvětějšího Srdce Páně, Praha-Vinohrady (2017)

V roce 1921 začal pracovat na plánech chrámu Nejsvětějšího Srdce Páně na náměstí Jiřího z Poděbrad. Stavba byla však zahájena až v roce 1928 v rámci oslav 10. výročí vzniku Československé republiky a dokončena v roce 1930. Na návrzích interiéru však Plečnik pracoval až do druhé poloviny 30. let. Tato práce probíhala dálkově z Lublaně, kam se Plečnik již jako mezinárodní autorita¹⁷² roku 1921 vrátil. Na její koordinaci, doplnění detailů a uskutečnění se významně podílel jeho žák architekt Otto Rothmayer (1892-1966), jehož zásadní význam pro dokončení prací společensky rezervovaného Plečnika není obvykle zmiňován.¹⁷³

Stavba stylově zachycuje více vlivů, které kromě osobní originality architekta zahrnují citace několika historických stylů středomořské architektury. Dispozičně jde o obdélníkový halový

¹⁷⁰ Plečnikův dopis Františku Škardovi z 25.10.1918. PLEČNIK, Jože a PRELOVŠEK, Damjan. *Josip Plečnik: život a dílo*. s. 213.

¹⁷¹ PRELOVŠEK, Damjan: Kostel Nejsvětějšího Srdce páně v Praze. In: Josip Plečnik - architekt Pražského hradu. 1. vyd. v češ. Praha: Správa Pražského hradu, 1997. 653 s. ISBN 80-902051-3-5. s. 568

¹⁷² V tomto období realizoval projekty kostelů pro Lublaň, Bělehrad a Záhřeb.

¹⁷³ SOKOL, Jan. *Moje plány: paměti architekta*. s. 162.

kostel s plochým stropem doplněný robustní pylonovou zvonící. Interiér je tvarem prostoru a základním členěním spíše horizontální.

Obr 29 kostel Nejsvětějšího Srdce Páně, Praha-Vinohrady – interiér (2017)

Vertikalita typická pro chrámy Západu je zde nahrazena výraznou horizontalitou přinášející odlišné konotace a významy. Je to prostor pro společnost bez Boha, tak totiž Plečnik tehdejší českou a evropskou společnost vnímal. Kostel postrádá tehdy samozřejmou hierarchii mezi lodí a presbytářem. Je naopak homogenizován do jednoho bloku a tak jej lze chápat jako radikálně demokratický.¹⁷⁴

Jde o vývojově solitérní dílo, které v mistrovské zkratce zachycuje duchovní situaci doby svého vzniku, a to z perspektivy a odstupu asketicky se prezentujícího umělce.¹⁷⁵

6.2. Vývoj římskokatolické sakrální architektury

Narůstající celospolečenská nejistota na začátku 30. let vedla k posílení zájmu o tradiční hodnoty, se kterými byla z náboženských skupin stále ještě nejvíce spojována katolická církev. V jejím prostředí zaznamenáváme v tomto období znatelně větší stavební aktivitu ve srovnání

¹⁷⁴ KALINA, Pavel. Josip Plečnik a proměna sakrálního prostoru mezi světovými válkami. In: HORSKÝ, Jiří, ed. *Josip Plečnik a česká sakrální architektura první poloviny 20. století*. s. 14.

¹⁷⁵ PUTNA, Martin C. . Plečnikovo místo mezi náboženskými kulturami. . In: HORSKÝ, Jiří, ed. *Josip Plečnik a česká sakrální architektura první poloviny 20. století*. s. 47, 49, 50.

s předchozím desetiletím.

Žák Friedricha Ohmanna na vídeňské Akademii Klaudius Madlmayr (1881-1963) reprezentoval formami neoklasicismu a monumentalismu krajně konzervativní názorovou linií v římskokatolické chrámové architektuře. Nejzřetelněji je toto stylové zařazení patrné na trojlodní neorománské bazilice kostela sv. Cyrila a Metoděje v Brně – Židenicích postavené v letech 1931-1935.

Obr. 30 kostel sv. Cyrila a Metoděje, Brno-Židenice (2016)

Navazuje zde na uspořádání charakteristické pro raně křesťanské kostely, především vysokou a robustní kampanilou zřetelně hmotově oddělenou od samotné baziliky. Hlavní loď baziliky je výrazně převýšená, oddělená arkádou kamenných pilířů a zastropená plochým trémovým stropem. Madlmayr byl v období první československé republiky žádaným architektem veřejných státních staveb velkého měřítka, kterých především v Olomouckém kraji realizoval několik. Jeho styl odpovídal dobovému požadavku na monumentální styl mladé republiky, pracoval totiž s výrazivem modernizovaného klasicismu a klasických monumentálních

kompozic. Dobová kritika jej označovala za „přísného vyznavače kázně a duchového řádu“.¹⁷⁶ Na židenickém kostele je patrný důraz na ztvárnění ideje politicky silné církve, která v neklidných dobách nabízí hodnotové zázemí s hlubokými kořeny. Současně je obohacena o lokální významové prvky, především cyrilometodějský kult odrážející se v patrociniu chrámu. Neorománský styl je také cíleně doplněn vlivy franckého kulturního prostoru, jako jsou například celkově robustnější „pevnostní“ proporce stavby. Architekt Madlmayr se také v letech 1935-1938 podílel na rekonstrukci baziliky Panny Marie na Velehradě, v jejímž interiéru upravoval Královskou kapli. V roce 1936 byl podle jeho návrhu dokončen kostel Nejsvětější Trojice v Rozvadovicích u Litovle, kde architekt v menších rozměrech opět užívá formy neorománské baziliky s asymetricky přistavěnou kampanilou.

Obr. 31 kostel sv. Cyrila a Metoděje, Komárno (původní dokumentace)

Podstatně progresivnější přístup navzdory dobové atmosféře představuje dílo F. L. Gahury, kterým je kostel sv. Cyrila a Metoděje v obci Komárno (okr. Kroměříž). Autor zde uplatnil v té době regionálně aktuální strohou architekturu Bařova koncernu z pohledových cihel. Ač bychom mohli položit principiální otázku po vhodnosti přenosu stavebních výrazových forem či technologií vytvořených v prostředí průmyslu, dojem této drobné stavby a soulad její jednoduché formy s působivou přírodní lokalitou nás zde nenechávají pochybovat o správnosti volby a mistrovském vcítění jejího autora. Je vlastně i překvapivé, že prvek plasticky vystupujícího kříže

¹⁷⁶ KOL. *Klauda Madlmayr, architekt*. 2 s. online: <http://www.mubph.cz/clanek.php?id=375> (7. 11. 2014)

v průčelí, který by za jiných okolností pravděpodobně působil rozpačitě, je zde přiměřený jednoduchým formám stavby.

Pozoruhodným příkladem reakce na regresivní společenskou atmosféru v polovině 30. let je kostel sv. Augustina v Brně postavený v letech 1930-1935. Je dílem architekta Vladimíra Fischera (1870-1947), profesora české techniky v Brně, který touto prací korunoval své umělecké dílo, jehož rozpětí sahá od historismů přelomu století až k téměř konstruktivistickému projevu v období před 2. světovou válkou.¹⁷⁷ Taková stylová pestrost v rámci jednoho tvůrčího života může zakládat domněnky o jistém stylovém oportunistu či „módnosti“. Ačkoliv by takové nařčení platilo v meziválečném období pro mnohé architekty a avantgardní umělce, téměř neplatí pro Fischera. Jeho projev je charakteristický jistým druhem chronologicky postupného vývoje tvůrčího stylu. Plynulá evoluce Fischerova architektonického projevu tak v neklidném období svědčí spíše o autorské soudržnosti a umělecké autenticitě.

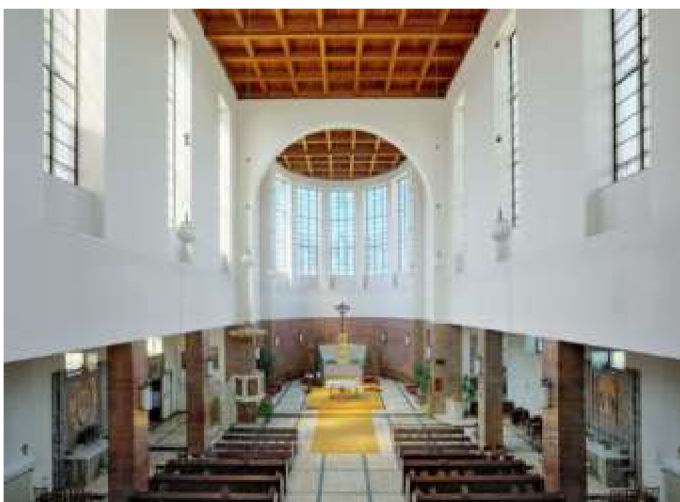

Obr. 32 kostel sv. Augustina, Brno

U tohoto pozdního díla, zjevně výrazně ovlivněného vrcholným funkcionalismem, nacházíme elementy překračující výhradně utilitární tvůrčí uvažování, které je jinak pro funkcionalismus charakteristické. Ač vyjádřena konstruktivisticky strohou formou, je vstupní sloupová lodžie

¹⁷⁷ OSOLSOBĚ, Jana a FILIP, Aleš. Stylové proměny sakrálních staveb Vladimíra Fischera. In: FILIP, Aleš, ed. a SCHMIDT, Norbert, ed. *Dům Boží a brána nebe ve 20. století*. s. 122.

projevem snahy o monumentální působení chrámového vstupu směrem do náměstí Míru, stejně jako proporce vysokého okna nebo přistavěné zvonice. Jedná se o monumentalitu nefunkcionalistického typu, která není pouhým důsledkem velkých dimenzí funkčních částí stavby, nebo převýšení vůči úrovni chodce, jako je nacházíme například u Janákova pražského sboru Československé církve. (odd. 6.4) Je důsledkem jasného záměru, který činí tuto architekturu příbuznou s předchozími stylovými generacemi historismu a není jí tedy vlastní funkcionalistická sebestřednost a jeho místy až banalizující redukce forem.

Obr. 33 kostel sv. Augustina, Brno – interiér

Tentýž princip monumentálního funkcionalismu platí pro vnitřní prostor chrámového trojlodí, kde jsou úzké boční lodi odděleny řadou pilířů a svou nižší světlou výškou. Výrazným prvkem interiéru je rudohnědý kamenný obklad pilířů a všech stěn presbytáře sahající netypicky do zhruba pětmetrové výšky odpovídající světlé výšce bočních lodí. Výrazná kresba zmíněného kamenného obkladu a také dřevěný kazetový strop doplňují základní konstruktivistický rozvrh prostoru akcenty ve stylu loosovské moderny soustředěné na povahu materiálů.¹⁷⁸ Hlavní oltář, přizpůsobený ještě tridentskému bohoslužebnému ritu, je umístěn v jinak prázdné apsidě presbytáře. Tak vyniká její půlkruhový půdorysný tvar nacházející svou nárysou paralelu v půlkruhovém vítězném oblouku, jehož tvar se zřetelně odlišuje od jinak pravoúhlé konstrukční disciplíny celé stavby. Opět se tak tektonicky zpochybňuje zažité zařazení stavby jako „čistého“

¹⁷⁸ SARNITZ, August a LOOS, Adolf. *Adolf Loos: 1870-1933: architekt, kritik, dandy*. s. 29.

funkcionalismu. Zajímavá jsou vitrážová okna presbytáře s velmi neobvyklou černou konturovou kresbou do texturovaného čírého skla zobrazující výjevy ze života sv. Augustina, k jehož 1600. jubileu byl chrám zbudován. Za mistrovský aspekt, pravděpodobně však spíše vedlejší důsledek finančních i parcelačních možností stavebníka, pokládám zkrácenou proporci hlavní lodi, která pro všechny přítomné znamená pocitovou blízkost ke kněžišti jako k liturgickému ohnisku celého prostoru. Platí to dokonce i pro poslední řadu lavic a prostor ihned za vstupem, což je ve většině chrámů velmi neobvyklé. Rovný kazetový strop je pro pozorovatele až překvapivě vysoko a posiluje již diskutované monumentální ambice stavby.

Jde o vynikající stavbu spojující harmonickým způsobem architektonické přístupy historismu, konstruktivismu a monumentální architektury. O vyspělosti tvůrce svědčí to, že stavbu navrhoval ještě v době, kdy tyto názorové proudy byly odbornou veřejností většinou velmi stereotypně chápány jako ostře protikladné a takříkajíc soupeřící o svoje historické místo. Souhlasím zde tedy s již déle tradovaným názorem, že obzvláště toto Fischerovo dílo je vynikající i v mezinárodním srovnání a je pozorností odborných autorů spíše nedoceněno.

Zdaleka nejsložitější přístup v rámci katolické sakrální architektury 30. let nacházíme v díle architekta Leopolda Bauera (1872-1938), jednoho z moravských žáků Otto Wagnera, který své životní dílo zahájil ještě ve stylu vídeňské secese. Ačkoliv osobně patřil spíše k německojazyčnému kulturnímu okruhu, šlo mu o překročení napětí mezi českou a německou slezskou kulturou realizací tzv. „slezské ideje“, kterou se pokoušel zapracovat do své regionálně pojímané architektury.¹⁷⁹ Kromě tohoto politicky angažovaného pojetí také chápal regionální architekturu jako opozici k tehdy mnohde nekriticky přijímanému a módnímu internacionálnímu stylu, který ve svých textech označoval za bednářskou architekturu znásilňující stavební tradici.¹⁸⁰ V tomto smyslu můžeme Bauera chápat jako svého druhu vizionáře, jehož praktické architektonické výsledky však také vykazují určitou nejednoznačnost odrážející nevyřešenou tenzi mezi progresivním a tradičním přístupem. Bauer se teoreticky

¹⁷⁹ MÜLLER, Karel; ŽÁČEK, Rudolf, a kol. *Opava*. s. 470.

¹⁸⁰ VYBÍRAL, Jindřich. *Mladí mistři*. s. 229.

zabýval otázkou budoucího vývoje architektury. Řešení spatřoval, podobně jako již před ním Schinkel, v syntéze klasických a gotických principů.¹⁸¹ Z toho vycházející tvůrčí metoda historické parafráze však téměř nutně vede k dojmu nesoudržnosti díla.

Bauerův návrh kostela sv. Hedviky v Opavě^{182,183} z roku 1932 a jeho následná realizace v letech 1935-1938 tuto vnitřní rozpornost dokládá. Vstupní průčelí velmi originálně rytmicky graduje s pomocí plasticky vystupujících konstrukčních rámců až k vrcholu věže, která je zakončena betonovým baldachýnem nesoucím kříž. Průčelí je také ozvláštněno velkým kruhovým oknem. Tyto originální formy také prozrazují názorovou blízkost Bauera s jeho akademickým spolužákem Plečnikem. Oba architekty spojuje metoda historické parafráze a kompilace historických prvků, byť volených podle logiky, která již u obou byla individuálně odlišná. Jejich pojetí tak nejsou ani shodná, ani protichůdná, ale určitým způsobem vzájemně se doplňující.¹⁸⁴

Obr. 34 kostel sv. Hedviky, Opava

Interiér skrývající se za modernistickým průčelím však zcela nesdílí tohoto ducha. Podélná dispozice s výrazným transeptem sice modernisticky interpretuje tradiční formy, současně je

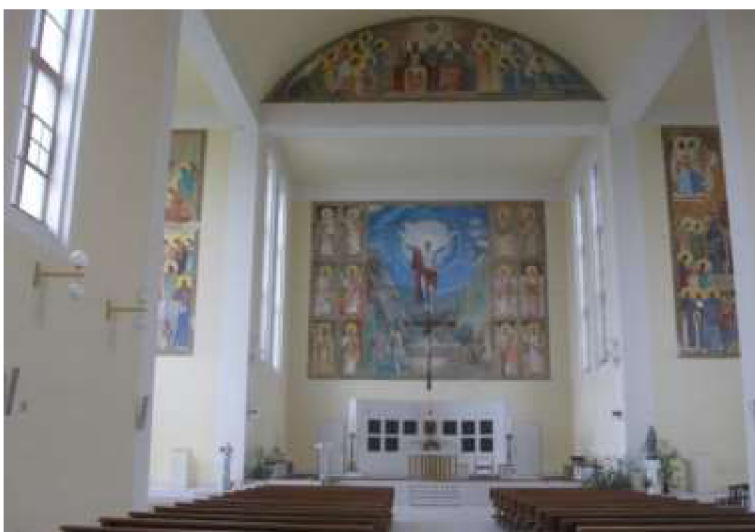
¹⁸¹ VYBÍRAL, Jindřich. Bauer versus Plečnik. Sakrální architektura v pojetí dvou žáků Otto Wagnera. In: HORSKÝ, Jiří, ed. *Josip Plečnik a česká sakrální architektura první poloviny 20. století*. s. 19.

¹⁸² VYBÍRAL, Jindřich. *Mladí mistři*. s. 234.

¹⁸³ VYBÍRAL, Jindřich. *Leopold Bauer – heretik moderní architektury*. s. 470-477, 543-545.

¹⁸⁴ VYBÍRAL, Jindřich. Bauer versus Plečnik. Sakrální architektura v pojetí dvou žáků Otto Wagnera. In: HORSKÝ, Jiří, ed. *Josip Plečnik a česká sakrální architektura první poloviny 20. století*. s. 19.

však i banalizuje, ačkoliv architekt programově deklaroval snahu o transcendentní mystický obsah oproti strohosti továrních hal.¹⁸⁵ Hlavní loď je zaklenuta valenou klenbou, kněžiště a příčná loď mají však oproti tomu nelogicky plochý strop a kněžiště je umístěno v pravoúhlém závěru namísto tradiční půlkruhové apsidy. V ohraničených dekorativních plochách jsou aplikovány nástěnné malby kompilující svým stylem neobyzantské vlivy s inspirací Grünewaldovým oltářem v alsaském Isenheimu. Nelze říci, že zde je prostorová morfologie v harmonickém souladu s dekoracemi povrchů. Není známo, zda architekt v duchu rozšířeného kulturního klišé asocioval ono slezské němectví s pravoúhlým pořádkem a strohostí, zatímco slezské češství s emocionální pestrou dekorativností, jak tyto vytváří dvě základní složky díla. Je zjevné, že jejich kombinace v prostoru kostela odhaluje mimo jiné i limity poněkud naivního politického konceptu slezské ideje. Vzhledem k Bauerovým sympatiím k fašismu, které mu na sklonku života mimo jiné přinesly zakázku na stavbu říšského kancléřství ve Vídni, lze také odůvodněně zpochybnit vyváženost této ideje v Bauerově podání.

Obr. 35 kostel sv. Hedviky, Opava – interiér

6.3 Pravoslavná sakrální architektura

Ve 30. letech rozvinula česká pravoslavná církev po stabilizování svých nábožensko-politických vztahů znatelnou stavební aktivitu. Významný podíl na této činnosti měl Vsevolod

¹⁸⁵ VYBÍRAL, Jindřich. *Mladí mistři*. s. 234.

Kolomacký (1896-1980). Rodák z Kyjevské gubernie se při vojenské službě v ruské armádě během první světové války seznámil s českými legionáři a po vzniku ČSR sloužil u útvarů čs. armády na Podkarpatské Ukrajině jako štábní kapitán. V roce 1924 přijal kněžské svěcení a v roce 1933 začal s vladykou Gorazdem spolupracovat na budování chrámů na Moravě.¹⁸⁶ Těch v období 30. let vzniklo více než deset.¹⁸⁷

Prvním jím postaveným chrámem je chrám sv. Ludmily v Řimicích¹⁸⁸ na Litovelsku. Charakteristická je složitá morfologie střechy doprovázená živou dekorativní barevností stavby, která integruje i některé jednotlivé prvky moravského lidového ornamentu.

V nedalekém Chudobíně pak v letech 1935-36 realizoval chrám sv. Cyrila a Metoděje¹⁸⁹ jako náhradu za původní kostel postoupený po vleklém sporu Československé církvi. (srov. odd. 5.3)

Velmi charakteristickou stavbou je z hlediska dobově charakteristického prolínání náboženství a politiky i z hlediska stavebního katedrála sv. Gorazda v Olomouci postavená v letech 1937-1939 také podle návrhu Kolomackého. Svěcení chrámu proběhlo již za okupace po překvapivém povolení nacistickými okupačními úřady a stalo se manifestací slovanské ideje v nelehké době. O několik let později byl ovšem chrám zabaven Gestapem v rámci zesílené perzekuce následující po atentátu na R. Heydricha. Zapojení pravoslavné církve v této akci také vedlo k několika popravám klíčových členů církve (mj. vladyky Gorazda) a k vyvraždění několika spolupracujících rodin.¹⁹⁰

Dispozičně se jedná o trojlodní baziliku s převýšenou příčnou lodí a osmibokou kupolí nad křížením lodí. Závěr je tvořen apsidou přepaženou ikonostasem. Charakteristické je hmotové členění projevující se jako kaskádovitý pyramidální růst hmot stavby směrem k tamburu pod kupolí. Opět se zde objevuje autorův charakteristický rukopis v podobě složité střešní krajiny. Stavba je svou architektonickou strukturou mnohostranně symbolicky spojena s pravoslavnou

¹⁸⁶ NOVÁK, Petr. *Olomouc: pravoslavná katedrála sv. Gorazda*. s. 17-19.

¹⁸⁷ MAREK, Pavel a LUPČO, Martin. *Nástin dějin pravoslavné církve v 19. a 20. století*. s. 108-109.

¹⁸⁸ NOVÁK, Petr. *Olomouc: pravoslavná katedrála sv. Gorazda*. s. 19.

¹⁸⁹ NOVÁK, Petr. *Olomouc: pravoslavná katedrála sv. Gorazda*. s. 20.

¹⁹⁰ NOVÁK, Petr. *Olomouc: pravoslavná katedrála sv. Gorazda*. s. 25.

teologií a totéž platí pro ikonografii malířské a sochařské výzdoby interiéru.¹⁹¹

Obr. 36 katedrála sv. Gorazda, Olomouc (2016)

Dalším projevem pravoslavné kultury je stavba ruského ortodoxního chrámu sv. Václava na úbočí brněnského hradu Špilberku. Návrh architekta Pjotra Levického zachycuje svými jednoduchými geometrickými hmotami i nedekorovanými plochami dobovou formální řeč funkcionalismu. Současně však ponechává ikonickou zlacenou cibulovou střechu a dává vzniknout synkretickému novotvaru. Nutno poznamenat, že v případě stroze geometrických hmot omítnutých navíc bílým štukem, nemusí jít ani tak o výtvarné přesvědčení o dokonalosti puristického přístupu, jako o prostý ekonomický redukcionismus, v případě malé ruskoortodoxní komunity zcela pochopitelný. Stavbu tedy nelze vykládat jako nadšené jednostranné přitakání „západnickému“ funkcionalismu.

¹⁹¹ NOVÁK, Petr. *Olomouc: pravoslavná katedrála sv. Gorazda*. s. 25-30.

Obr. 37 chrám sv. Václava, Brno (2014)

Obdobně pozoruhodná je zde také volba svatováclavského patrocinia. Svatý Václav byl tradičně spojován spíše se západními tendencemi české kultury a jeho volba je v pravoslavném prostředí orientovaném východně pravděpodobně projevem hledání nábožensko-kulturního či dokonce kulturně-politického kompromisu. Jedná se o projev složitější tenze skryté v ustalující se politické scéně první československé republiky. Z mnoha jejích projevů připomeňme ty nejvýmluvnější, tedy pravoslavnou krizi, kterou zaznamenaly dějiny Československé církve v prvních letech její existence (srov. odd. 5.2). Také často připomínané Masarykovo slavjanofilství bylo spíše pragmatickou politickou hrou na ožehavé hranici germánského a slovanského civilizačního prostoru. Mnozí jiní naopak své skutečné proruské sympatie dávali najevo, jak tomu bylo například u prvního československého premiéra Karla Kramáře, který se spolu se svou ruskou chotí stal donátorem první pravoslavné kaple na Olšanských hřbitovech v Praze.

6.4. Vývoj sakrální architektury reformovaných církví a synagog

Reformované církve, obzvláště Církev československá, dosáhly po dekádě svobodného veřejného působení určité stabilizace vedoucí k vytvoření základních výrazových typů, podle kterých bylo možné jejich architekturu identifikovat.

Obr 38 Husův sbor Československé církve, Praha-Vinohrady – interiér bohoslužebného prostoru (2018)

Významnou sakrální stavbou vrcholného funkcionalismu je Husův sbor Československé církve, který pro parcelu na pražských Vinohradech navrhl architekt Pavel Janák (1882-1956).¹⁹² Budova formuje nároží ulice Dykovy na okraji městského parku, což v kombinaci se svažitou terénní morfologií vytváří celkově dominantní vztah stavby vůči jejímu okolí. To ještě dále zesiluje monumentální schodiště vedoucí na předsazenou terasu. Stavba je doplněna výraznou nárožní zvonící, jejíž příznané železobetonové rámy jsou ohlasem dobového konstruktivistického proudu. Tři stavební hmoty – sbor, zvonice a obytný dům – tvoří funkčně i objemově zřetelně oddělenou kompozici italického typu, k níž autor dospěl až v pozdějších variantách návrhu.¹⁹³ Hlavní bohoslužebný prostor je charakteristický šířkovou dispozicí a stupňovitě uspořádanými lavicemi, spíše tedy připomíná přednáškovou místnost. Výzdoba je strohá, bílé omítané plochy jsou doplněny modrošedou malbou. Akcentově je umístěna drobná plastika. Charakter prostoru je zesílen použitím horního osvětlení originální střešou tvořenou sérií šikmých průzorů.

Můžeme zde hovořit o jistém typu sboru CČS, který lze charakterizovat jako konstruktivisticky pojmávanou stavbu strohého funkcionalismu, která ovšem v dílčích ohledech zachovává ambici monumentálnosti, byť jí dosahuje novými elementárními formami i materiály.

¹⁹² ŠLAPETA, Vladimír. Chrámové stavby 20. století v našich zemích. *Umění a řemesla (U a Ř)*, 1991, č. 3

¹⁹³ KIESLING, Norbert. *Pavel Janák*. s. 89-94.

Právě ambivalence mezi snahou o redukci dekorativních forem a občansky konotovanou střídmostí na jedné straně a snahou o dostatečně důstojný a monumentální dojem v interiéru i exteriéru staveb na straně druhé, je emocionální esencí architektury Československé církve ve 30. letech.

Tato charakteristika je čitelná u celé řady pozdějších staveb CČS, které byly v českých zemích v následujících desetiletích realizovány. Dlužno také dodat, že tyto formy nelze číst jako progresivismus, což je teologii této církve spíše cizí, ale daleko více jako utilitární redukcionismus zaměřený na akcenty podstatného. Taková interpretace je autentickým odrazem nauky církve.

V Brně-Židenicích byl podle návrhu architekta Stanislava Kučery v letech 1935-1936 postaven chrám Spasitele Československé církve. Poměrně prostá jednolodní stavba s podélnou dispozicí je směrem do sousedícího Karáskova náměstí zdůrazněna poněkud kulisovitým průčelím členěným vertikálními lizénami. Spolu s nárožní zvonící se tak výrazně podílí na formulování urbanistického ducha místa a potvrzuje tak široké národní zaměření CČS.

Obr. 39 chrám Spasitele Československé církve, Brno-Židenice (2015)

Příkladem regionální aplikace rozvinutého stylu Československé církve, který se v prvním desetiletí postupně ustaloval, je stavba Husova sboru v Náměstí nad Oslavou dokončená v červnu

1939.¹⁹⁴ Návrh pochází od tehdy studenta stavebního inženýrství Miloslava Jiráka (1916-1999) a byl realizován s pomocí místní iniciativy tábořskou stavební firmou vlastněnou jeho otcem a strýcem. Je potvrzením rozšíření zmiňovaného typu sborů CČS a celkové vysoké stavební kultury této církve v meziválečném období. Jedná se o jednodílnou podélnou stavbu s vyvýšeným presbytářem, kolem kterého je ve formě jakési nepravé apsidy připojeno půdorysně půlkruhové kolumbárium, které v původním návrhu mělo zasahovat i do spodního podlaží určeného pro zázemí faráře a katechetickou třídu s klubovnou. I zde se štíhlá zvonice projevuje jako městská dominanta a výrazný orientační bod v rámci tehdy nově zakládané městské čtvrti.

Obr. 40 Husův sbor, Náměšť nad Oslavou (asi 1939)

V Brně se navzdory nepřátelskému prostředí Protektorátu Čechy Morava dochovala ojedinělá synagoga funkcionalistického stylu.¹⁹⁵ Byla postavena v roce 1936 podle návrhu brněnského

¹⁹⁴ OBRTLÍK, J. Historie vzniku sboru Církve československé husitské v Náměšti nad Oslavou a jeho architektonicky významné budovy. *Vlastivědný věstník moravský. Muzejní a vlastivědná společnost v Brně AB AC*, 2017, roč. LXIX (2017), č. 2, s. 149-157. ISSN: 0323-2581.

¹⁹⁵ KLENOVSKÝ, Jaroslav. Brno židovské. s. 56-57.

architekta Otto Eislera (1893-1968) z roku 1934. V uliční frontě je přes 10 metrů vysoká fasáda charakteristická velkým téměř čtvercovým oknem. Mírně předsazený vstupní rizalit pak naopak úzkým pásovým oknem studovny v patře. Interiér svým uspořádáním odpovídá tradičnímu rozvrhu synagogálního prostoru s ženskou galerií v patře, je ovšem provedena ve strohých funkcionálních formách s kovovým trubkovým zábradlím a obklady z leštěného kamene. V jednoduchých geometrických formách je z šedého mramoru proveden také svatostánek kombinovaný se střídou textovou výzdobou v bílé omítce.

Obr. 41 synagoga Agudas Achim, Brno (2017)

Vzhledem k malému počtu případů dochovaných synagog z tohoto období lze jen obtížně hovořit o typickém stylu či tendencích. V případě brněnské synagogy na ulici Skořepka je však zřejmá otevřenost soudobým trendům, a to paradoxně navzdory deklarované ortodoxnosti stavebníka, kterým zde byl spolek haličských emigrantů první světové války Agudas Achim. Soudě podle architektury tedy nelze potvrdit rozšířený názor, že Židé byli v meziválečném období staticky konzervativním a do minulosti obráceným společenstvím.

7. Sakrální architektura v době Protektorátu a 2. světové války

Obsazení Československé republiky nacistickým Německem v říjnu 1938 a vznik Protektorátu Čechy Morava v březnu 1939 reálně včlenily české země do kulturního a politického prostředí německé Třetí říše, která sama již od nacistického puče v 1933 aplikovala vůči církvím perzekuční politiku. Postupně byly v Říši zakázány mládežnické organizace a vyučování náboženství, byly odebrány finanční prostředky charitativním organizacím, omezováno svobodné kázání a náboženské publikace a konečně i vyvolávány monstrprocesy mající za cíl diskreditaci církve v očích veřejnosti. Začátek vojenské války v září 1939 všechny tyto procesy zintenzivnil. Obecně je možné říci, že se podmínky pro náboženský život mezi německým a českým územím podstatněji nelišily od pozdního jara 1939, kdy byla v Protektorátu ustálena trvalá síť zpravodajských a policejních organizací.¹⁹⁶

Ačkoliv se postoje k církvím a náboženstvím u jednotlivých nacistických představitelů odlišovaly, všeobecně byly velmi nepřátelské. V Říši bylo jako plánovitá substituce křesťanství systematicky rozvíjeno ariosofické náboženství. Svě ideové kořeny mělo v tehdy všeobecně rozšířené astrologii, okultismu a také v teosofickém směru teoreticky formulovaném Madam Blavatskou (1831-1891).¹⁹⁷ Ty našly v rozmanitých formách odezvu v širokém lidovém nacionalistickém „*völkisch*“¹⁹⁸ hnutí zasahujícím celou německojazyčnou oblast. Toto hnutí s centrem ve Vídni usilovalo o politickou jednotu Germánů a zastávalo názor o jejich rasové nadřazenosti nad ostatními národy spočívající na prehistorických mýtech, které však obvykle byly smyšleným novotvarem.¹⁹⁹ Tak vznikla ideologie, která v pozdější fázi vývoje nacismu dostala v rámci univerzitního systému Třetí říše status oficiální vědy a stala se falešným odůvodněním krutých zločinů tohoto režimu.²⁰⁰

Lze říci, že katolická církev byla protektorátními orgány velmi dobře kontrolovatelná

¹⁹⁶ CHVATÍK, Jan. Perzekuce katolických duchovních na Moravě od počátku okupace do konce II. stanného práva. In: *Katolická církev a totalitarismus v českých zemích*. s. 56.

¹⁹⁷ zásadním zdrojem hnutí se stala její kniha *Tajná doktrína* (orig. *Secret Doctrine*, 1888).

¹⁹⁸ lze volně přeložit jako „národový“; něm. das Volk=národ, lid;

¹⁹⁹ ROLAND, Paul. *Nacisté a okultismus*. s. 16.

²⁰⁰ ROLAND, Paul. *Nacisté a okultismus*. s. 117-135.

v důsledku své pevné a hierarchizované organizační struktury. Řádová společenství svou relativní autonomií v rámci církve vyžadovala individuální pozornost a byla tedy principiálně mírně odolnější. Osoby židovského vyznání byly primárním cílem nacistického násilí a destruktivních snah na základě již zmíněné ariosofické ideologie. Podstatnějším projevem odporu katolické církve byla protinacistická encyklika papeže Pia XI. (1857-1939) *Mit brennender Sorge* z roku 1937,²⁰¹ v následujících letech šlo však spíše o hrdinství jednotlivců než systematický odpor celé organizace.²⁰² Církev se opakovaně stavěla proti rasismu, například v roce 1938 se papež vyjádřil, že „duchovně jsme všichni semité“, současně se Vatikán zdráhal přijmout jasná diplomatická opatření.²⁰³ Papež Pius XII. (ve funkci 1939-1958) pak namísto otevřené konfrontace volil vůči fašistické Itálii i nacistickému Německu spíše konformní postoj, který mu v průběhu války umožnil přispět k záchraně několika desítek tisíc Židů. Dodnes je předmětem sporů, zda šlo o zásluhu adekvátní jeho možností.

Většina potenciálních stavebníků chrámových staveb byla obzvláště po úspěšném atentátu na Reinharda Heydricha podrobena tak intenzivní perzekuci, že nelze předpokládat vznik iniciativ ke kostelním novostavbám. Většina z nemnoha navzdory tomu nově dokončených kostelů byla plánována již v předválečných letech a v Protektorátu se pak jednalo spíše o dokončení stavební realizace opožděné v důsledku zhoršených ekonomických podmínek v pomnichovském období. Do 1. května 1942 musely být dokončeny veškeré stavby nevojenských objektů a žádné další již nebyly povolovány. Zostření represe po úspěšném atentátu na říšského protektora Heydricha v červnu 1942 možnosti dále zhoršilo. Časopisecká publikační činnost v oboru byla zcela poplatná dobové atmosféře vynucené německou kulturní politikou. Tato víceméně teoretická diskuse se pod tlakem okolností orientovala směrem k národní historii²⁰⁴ a s ní související problematice památkové péče. Ve vazbě na ideologii nacistického Německa, která v ovládaném Československu spatřovala rozvojový prostor pro „árijskou krev“ nabyla obnoveného významu

²⁰¹ volně přeložitelné „*S palčivou starostí*“; jeden z nemnoha dokumentů Svatého stolce publikovaných původně v němčině namísto obvyklé latiny;

²⁰² WISTRICH, Robert S. *Hitler a holokaust*. s. 149-179.

²⁰³ ŠEBEK, Jaroslav. *Za Boha, národ, pořádek*. s. 384.

²⁰⁴ Zde je významná práce Emila Edgara *Obrana české vzdělanosti stavebně umělecké* (Praha, 1939).

také lidová architektura a národopis.²⁰⁵ Konfrontace obyvatel českých zemí s německou říšskou architekturou nicméně nebyla přímá a intenzivní. Okupující moc se soustředila na méně náročné výrazové formy jako jsou propagační grafika a symboly.²⁰⁶ Příčinou byl omezený čas trvání Protektorátu a pak také zjevně podřízená úloha českých zemí v rámci Říše.

Navzdory programově protikřesťanské a neopohanské ideologii nacismu se paradoxně přímo v hlavním městě podařilo uskutečnit několik sakrálních staveb v období po zřízení Protektorátu Čechy Morava. Vysvětlením může být postoj některých představitelů nacismu, kteří katolickou církev nechtěli zcela zničit, ale „pouze“ nahradit její nauku vlastním ariosofickým kultem.²⁰⁷

Obr. 42 kostel svatého Jana Nepomuckého, Praha-Košíře (2015)

Návrh kostela Svatého Jana Nepomuckého v Praze-Košířích, dokončeného a vysvěceného v květnu 1942, je dílem architekta Jaroslava Čermáka (1901-1990) koncipovaným ve funkcionalistickém stylu. Jeho elementární hmotové členění a absence jakékoliv dekorativnosti jej zařazují až ke krajním výrazovým proudům v duchu názoru *Neue Sachlichkeit*.²⁰⁸ Doba jeho

²⁰⁵ CZUMALO, Vladimír. *Česká teorie architektury v letech okupace*. s. 59.

²⁰⁶ CZUMALO, Vladimír. *Česká teorie architektury v letech okupace*. s. 63.

²⁰⁷ ROLAND, Paul. *Nacisté a okultismus*. s. 128.

²⁰⁸ FRAMPTON, Kenneth. *Moderní architektura: kritické dějiny*. s. 151.

vzniku a překvapivá možnost realizovat stavbu i v prostředí Protektorátu nás může vést k domněnce, že jeho radikálně strohá forma možná okupační moci konvenovala právě kvůli očividnému kontrastu s dosavadním vžitým obrazem konzervativní a barokně košaté katolické církve, kterou se nacisté snažili buď násilně transformovat v církev nordickou, nebo zcela zničit.

Čermák byl v období války činný jako architekt ve více iniciativách, i když nedošlo k realizaci jeho návrhů. Příkladem je idealistický projekt pro kostel salesiánského ústavu v Praze-Kobylisích.²⁰⁹ Na první pohled zaujme vysokou elipsoidní klenbou nad lodí, která jako by měla ambici zvoniční věže. Čermákem navrhovaný kostel měl navazovat na ústav a kapli, které byly již roku 1937 dokončeny podle poměrně konvenčního návrhu žáka Jana Kotěry architekta Čeňka Vořecha (1887-1976). Ten se v průběhu 30. let stal trvalým spolupracovníkem salesiánů, původně italského řádu zaměřeného na práci se sociálně slabou mládeží, který v českých zemích působil od roku 1927.

Architekt Vořech ve válečných letech připravil také projekt salesiánského ústavu v Brně-Žabovřeskách. Jedná se o jeho nejrozsáhlejší a výtvarně nejvýraznější návrh, který ovšem vlivem politických podmínek nebyl uskutečněn. Návrhu kostela Panny Marie Pomocnice křesťanů dominuje 46 metrů vysoká věž s výrazným křivkově probíhajícím náběhem z hřebene chrámové lodi. Horní část věže je zde tvořena rozměrově a pravděpodobně i materiálově odlišenou hranolovou hmotou, podobně jako u architektovy realizované stavby salesiánského kostela Svatého Josefa v Moravské Ostravě dokončeného v listopadu 1937. Teprve v 90. letech 20. století byl na základě původního záměru v Brně-Žabovřeskách realizován částečně inspirovaný projekt salesiánského duchovního centra podle architekta Josefa Opatřila.

²⁰⁹ ROLLOVÁ, Jana. Salesiánská architektura v Čechách a na Moravě do roku 1950. In: FILIP, Aleš, ed. a SCHMIDT, Norbert, ed. *Dům Boží a brána nebe ve 20. století*. s. 69-70.

8. Sakrální architektura od konce války do začátku 50. let

Poválečné poměry byly určovány politickým provizoriem, které po skončení válečných bojů vytvářela především komunisty postupně stále více ovládaná Národní fronta a z exilu navrátilí se prezident Beneš. Formou prezidentských retribučních dekretů byly právně zakotveny rozsáhlé politické a národnostní odvetné akce proti německému obyvatelstvu, někdy prováděné s krutostí téměř se blížící krutostem nedávné války. Zemi opět ovládla atmosféra strachu a jen málo politiků bylo ochotno riskovat kritikou probíhajícího bezpráví. Byly odsunuty více než 2 miliony Němců a jejich podíl na obyvatelstvu Československa klesl z předválečných 30 % na 1,8 %. Již v říjnu 1945 byly také zestátněny průmyslové podniky představující zhruba 2/3 celé výrobní kapacity země.²¹⁰ Výrazné posílení levicových stran proběhlo i jinde v Evropě, málokde bylo ovšem spojeno s úplnou likvidací pravice jako v Československu. Převládl názor, že mnichovské zklamání a válečné útrapy byly zapříčiněny především nedostatkem národní jednoty, která se měla stát hlavním poválečným společenským principem.²¹¹ Těsně po válce se země významně vědecky a kulturně otevřela Západu,²¹² velkou popularitu měl ovšem také Sovětský svaz, s nímž kontakty a spolupráci vedli především českoslovenští komunisté. Po komunistickém puči v únoru 1948 byly ovšem všechny demokratické a prozápadní tendence velmi rychle umlčeny, často i násilím a s využitím rozsudků nespravedlivých tzv. monstrprocesů vedených zkorumpovanou justicí podle skryté objednávky komunistické strany.

J. V. Stalin pokládal kulturu, chápanou v jeho ideologickém pojetí v těsné jednotě s propagandou, za jednu ze tří klíčových oblastí mocenského ovládnutí sovětského impéria. Pro její kontrolu stanovil jako hlavní nástroj doktrínu socialistického realismu. Šlo o umělecký styl uměle vytvořený na politickou objednávku v Sovětském svazu v průběhu 30. let, jehož nejasná a vágní definice vytvářela prostor pro likvidaci ideových oponentů, kterými byli všichni nekonformně smýšlející tvůrci a nositelé alternativních názorů. Jak tvrdil vrchní sovětský ideolog

²¹⁰ BĚLINA, Pavel – POKORNÝ, Jiří et al. *Dějiny země Koruny české II.* s. 249-254.

²¹¹ AGNEW, Hugh LeCaine. *Češi a země Koruny české.* s. 318.

²¹² BĚLINA, Pavel – POKORNÝ, Jiří et al. *Dějiny země Koruny české II.* s. 265-266.

Ždanov, historická pravdivost se musí pojit s ideovým přetvořením pracujících v duchu socialismu.²¹³ Dlužno v této souvislosti dodat, že některé ideje meziválečné avantgardy pro tuto kulturní perversi vytvořily předpoklady a částečně i pojmový aparát. Vyhraněné a expresivní formulace Karla Teigehe a dalších teoretiků avantgardy jako kdyby svou verbální radikalitou předjímaly pozdější činy ve jménu socialistického pokroku. Mnozí příslušníci československé avantgardy odcestovali v meziválečném období do Sovětského svazu pod vlivem deklarovaných ideálů o budování nového světa. Vzniklo několik teoretických prací, které měly v pozdějších letech značný vliv na potvrzení pozice socialistické centralizace kultury i hospodářství, která se zdála být logickým rozvinutím myšlenek avantgardy. Rozvíjela však pouze formy a nikoliv hodnoty. Často tak byla přehlížena skutečnost, že sami avantgardisté byli bez výjimky humanisticky orientovaní. Naopak socialistická politická praxe již humanistický aspekt záměrně pomíjela či pervertovala. Někteří avantgardisté po seznámení se stalinskou praxí zažili desilusi a zklamání a po změně režimu byli pronásledováni. Jiní se režimu přizpůsobili a v období únorového převratu v Československu díky tomu získávali politické pozice a vliv.²¹⁴

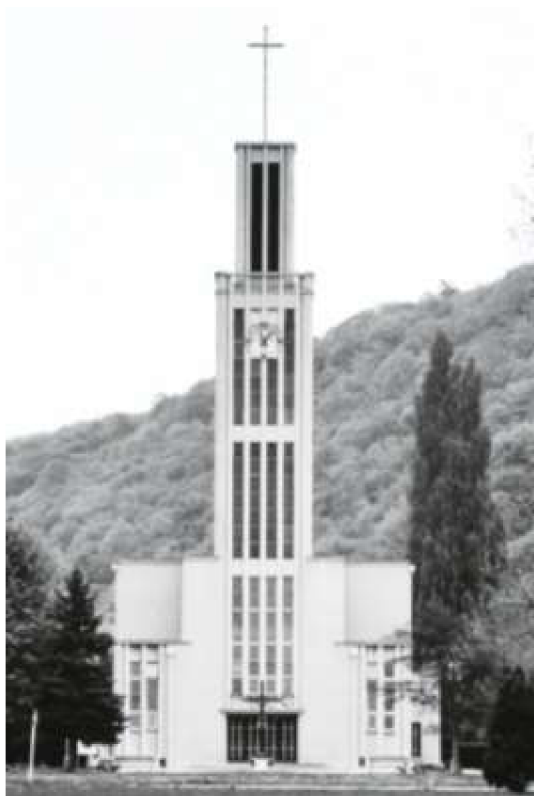
Náboženský život byl těsně po skončení 2. světové války paradoxně ve velmi dobrém stavu. Církev získala mezi lidmi více důvěry, protože většina duchovních se zachovala statečně – přes pět set duchovních bylo vězněno, více než 100 usmrceno. Více než 90 % voličů se při volbách v roce 1946 hlásilo k nějakému vyznání. Obdobně celých 75 % členů komunistické strany bylo v roce 1946 náboženského vyznání,²¹⁵ což zakládalo počáteční strategii Komunistické strany vůči církvím. Cílem tohoto postupu mělo být vytvoření národní církve nezávislé na Vatikánu, která by mohla plnit úlohu ideologické opory režimu. K tomu byla logicky nejvhodnější Československá církev s jejím národním programem. Naopak katolická církev byla silně perzekvována pro svůj nesmlouvavý a rezistentní postoj vůči režimu podpořený paušální

²¹³ HNÍDKOVÁ, Vendula. Moskva viditelná a neviditelná. Předvoj socialistického realismu v české architektuře. *Umění-Art* LXIII (2015), č. 6, s. 458-464.

²¹⁴ OBRTLÍK Jan. Významné myšlenkové pozice a jejich zastánci v dějinách brněnské školy architektury. In: *TYPOLOGIE (N)OSTALGIE*. Brno, Akademické nakladatelství CERM, Vysoké učení technické v Brně, 2013. ISBN 978-80-7204-858-8. s. 101–108.

²¹⁵ MIŠOVIČ, Ján. *Víra v dějinách zemí Koruny české*. s. 90.

exkomunikací všech komunistů a jejich podporovatelů papežem Piem XII. v roce 1949.²¹⁶ Přes všechny pokusy o neutralizaci, infiltraci či adaptaci katolické církve však v konečném důsledku přetrvával základní postoj komunistů vyjádřený slovy Klementa Gottwalda z roku 1949, že „v církvi je nutno vidět nepřítele“.²¹⁷

Obr. 43 kostel Božského Srdce Ježíšova, Baťovany, SR (asi 1949)

V tomto dobovém kontextu pochopitelně nevznikaly prakticky žádné nové sakrální stavby. Výjimku tvoří pouze stavby, jejichž stavební záměr pocházel z předchozí doby. Tak je tomu u kostela Božského Srdce Ježíšova,^{218, 219} který navrhl architekt Baťova průmyslového koncernu Vladimír Karfík (1901-1996) pro obec Baťovany (dnešní Partizánske, Slovenská republika). Původní návrh kostela vznikl již v roce 1937 pro obec Baťov, tvořící část dnešních Otrokovic. V průběhu války byl pak použit právě ve slovenských Baťovanech, kde byl za přítomnosti prezidenta Tisa posvěcen v roce 1943 jeho základní kámen. Práce prováděné stavebním

²¹⁶ MIŠOVIČ, Ján. *Víra v dějinách zemí Koruny české*. s. 91.

²¹⁷ MIŠOVIČ, Ján. *Víra v dějinách zemí Koruny české*. s. 92.

²¹⁸ DULLA, Matúš a MORAVČÍKOVÁ, Henrieta. *Architektúra Slovenska v 20. storočí*. s. 119, 407.

²¹⁹ DULLA, Matúš. *Slovenská architektúra od Jurkoviča po dnešok*. s. 111.

oddělením firmy Baťa byly po dvou letech přerušeny pro nedostatek prostředků až do roku 1947. Plánovanému vysvěcení stavby po dokončení v roce 1949 již bylo režimem zabráněno a oficiálně k němu došlo až v září 1989. Stavba svým pojetím odpovídá racionálnímu a účelnému přístupu, který se s baťovskou kulturou přirozeně pojil. Konstruktivisticky strohé pravoúhlé členění průčelí prozrazuje železobetonovou konstrukci, v interiéru je však na sloupech a dalších plochách použito růžové obložení z umělého mramoru evokující tradičnější pojetí výzdoby liturgického prostoru.

Perzekuce židovského obyvatelstva nacistickým režimem v průběhu války vedla k zániku většiny židovských obcí na území Československa. V průběhu následujících let byly jejich synagogální stavby obvykle zabaveny a adaptovány pro Českou církev, která pro svůj národně zaměřený duchovně-politický program do jisté míry vyhovovala zájmům socialistického režimu.

Historicky je zjevné, že kromě víceméně neúspěšné snahy poúnorového režimu o komunismu přátelskou modifikaci katolicismu, byla rozvíjena ještě linie zbožštění idejí marxismu v jeho stalinské interpretaci, která měla jakékoliv jiné náboženství zcela nahradit. Totalitarismus, dějinně nová forma politické moci, neměla nyní žádné ohraničení či společenskou protiváhu. Hledala způsob, jak ovládnout celek lidského života, stávajíc se tak jakýmsi světským náboženstvím.²²⁰ Můžeme například zmínit silnou potřebu rituálu projevující se v totalitách silně formalizovanými sjezdy či přehlídkami. Architektura „politických náboženství“²²¹ sdílí se sakrální architekturou běžných náboženství spíše strukturální než formální podobnost. Přejímá určité prvky či přístupy, jako například symetrii či tendenci k monumentalitě, vytvářejí však zcela specifickou a jasně identifikovatelnou řeč forem.

Jednou z podob zbožštění ideologie bolševické revoluce je kult osobnosti, který je obvykle charakteristický pro totalitní režimy, a je podle Romana Guardiniho transformací dřívějšího kultu proroka přítomného v tradičních náboženstvích. Monumenty představitelů režimu se

²²⁰ např. HANUŠ, Jiří. Historická diskuse o totalitarismu. *Teologie&Společnost I* (2003), č.6, s. 42-44.

²²¹ termín rozvinutý Ericem Voegelinem v r. 1938, později také Raymondem Aronem, analyzoval v nedávné době především: MAIER, Hans. *Politická náboženství*. s. 32.

v průběhu 40. a 50. let stále častěji objevovaly na místech a v kontextech, které tradičně patřily zobrazením lidského vztahu k Bohu. Tam, kde ještě nedávno sochy a obrazy světců vyprávěly příběhy o konkrétním příkladu jednotlivců na cestě k Bohu, stojí najednou bezejmenné abstraktní alegorie dělníků, vojáků a zemědělců, jejichž kolektivní neurčitost je odrazem anonymizované instrumentálnosti, s jakou sovětský režim a jeho ideologové přistupovali k člověku.

Obr. 44 Stalinův pomník, Praha (zřejmě 1955)

Krajním příkladem změněné úlohy architektury tehdejší doby může být Stalinův monument na pražské Letné realizovaný v letech 1949-1955 a později v roce 1962 oficiálně demolovaný. Začal být připravován ihned po skončení války a původně měl být tvořen jedinou postavou diktátora vysokou 20 metrů.²²² Nakonec však byly za hlavní postavu přidány vysoké reliéfy alegorií lidu v rozmanitých profesích. Vznikla tak pitoreskní modla zobrazující někdejšího studenta pravoslavného semináře J. V. Stalina, pravděpodobně nejmasovějšího vraha v lidských dějinách,²²³ jako symbolického vůdce a předáka na cestě údajným k lepším zítřkům.

Kult vůdcovských osobností následovaných anonymním a abstrahovaným „lidem“ tak zahrál kakofonické rekviem za symfonií české sakrální architektury první poloviny 20. století.

²²² SOKOL, Jan. *Moje plány: paměti architekta*. s. 194.

²²³ DAVIES, Norman. *Evropa: dějiny jednoho kontinentu*. s. 972-979.

9. Závěr

Předkládaná práce poskytuje přehled idejí a přístupů přítomných v české sakrální architektuře první poloviny 20. století. Právě takový přehled je jedním z nezbytných předpokladů pro vyváženou interpretaci jakékoliv stavby uvedeného období, ať už je v práci výslovně zmíněna či nikoliv. V podstatně menší míře lze práci chápat jako kompletní katalog významných prací uvedeného okruhu, i když se pokouší uvést všechny stavby, které jsou nějakým, byť dílčím, způsobem jedinečné a mají potenciál k definování určitého typu nebo unikátním způsobem vyjadřují uměleckou reakci na místní podmínky či soudobou dějinnou situaci.

Ve zkoumaném oboru je stále i více než čtvrtstoletí po změně politického režimu, který byl těmto tématům nepřátelský, patrný markantní nedostatek primárního výzkumu u jednotlivých staveb. Stejně tak prakticky neexistuje pokus o syntetickou interpretaci architektonického vývoje sakrálních staveb zkoumaného období, což je přetrvávající velmi palčivý důsledek perzekučního přístupu socialistického režimu a kulturní manko negativně zatěžující každou současnou i nejbližší budoucí oborovou tvorbu. Pohled na kvalitu sakrální architektury po roce 1989 je výmluvnější než vědecká argumentace.

Tato práce chce mít těžiště svého přínosu především v syntéze pohledu na sakrální novostavby zkoumaného období a v jejich interpretaci v těsné vazbě na obecné dějiny. Tím se snaží reagovat na častý a s narůstajícím ateismem společnosti stále významněji zastoupený názor, že sakrální architektura stojí pro své náboženské zaměření na periferii architektonické tvorby. Doložením těsné vazby mezi tvorbou tohoto druhu a vývojem dobového uměleckého i společenského vědomí je tento úsudek demaskován jako neodůvodněný předsudek založený na jiném než věcném přístupu. I tento předsudek o podružné a marginální úloze sakrální architektury mezi jinými druhy soudobé architektonické tvorby je skrytým a dosud nepojmenovaným stigmatem, které zanechal komunistický režim a jeho militantně materialistická ideologie na oborovém povědomí odborné i laické veřejnosti.

Práce se také pokusila jmenovat a diskutovat některé diskutabilní pozice, které se ve velmi střídmé teoretické literatuře k tématu objevují. Mezi nejvýraznější patří jistý druh přehodnocení

vztahu katolické a reformované architektury. O reformované architektuře 20. let převládá poněkud jednostranný a schematizující názor, že na rozdíl od konzervativní katolické architektury byla především architektura Československé církve funkcionalistická, a tedy mezi jinými církvemi ta výhradně progresivní. Navzdory tomu však existují výrazně monumentální a historizující stavby této církve i z meziválečného období. Jedná se navíc o stavby svým způsobem klíčové pro politickou sebedefinici této církve a jejich uvedení tak tradované klišé o „svěžím duchu“ této nově vzniklé církve staví do poněkud objektivnějšího světla.

Je také překvapivé, že lze odůvodnit zdánlivě absurdně znějící hypotézu o výrazné odlišnosti tvorby 20. a 30. let. Odchylnost dynamiky sakrální architektury od dynamiky obecných hospodářsko-politických dějin je důkazem skutečnosti, že sakrální architektura je ztělesněním a obrazem vnitřního duchovního směřování své doby. Více než racionální vědecké metody sociologické statistiky je schopna zachytit dobového ducha a takříkajíc držet palec na pulzu své doby. Chrámové stavby 30. let totiž vykazují tendenci k retrospektivní konzervativnosti ještě před tím, než se tento postoj naplno uplatnil v dobové politice. A to svědčí o společenském významu těchto staveb.

A konečně je zde opakovaně připomínána skutečnost, která není laickému pozorovateli vždy bezprostředně zřejmá. Tou je destruktivní vliv, který měly na českou tradici sakrální architektury obě totality, především ale déle působící totalita komunistická. Po dobu dvou generací byla prakticky vyloučena její svobodná tvorba, studium i diskuse. Soudobá (2018) oborová bezradnost a absence patřičných znalostí na straně architektů i stavebníků je negativním a trvale zatěžujícím výdobytkem oné historické epochy.

Ačkoliv práce nemá a nemůže mít ambici úplného prozkoumání látky, předkládá faktografii a soubor interpretací, kterými je možné alespoň částečně zacelit citelné mezery v historiografii české sakrální architektury 20. století.

10. Seznam prací autora se vztahem k tématu práce

OBRTLÍK, J. *Česká sakrální architektura v období vzniku samostatného Československa*. XVI. Vědecká konference doktorandů Fakulty architektury VUT v Brně (sborník textů). Brno, Vysoké učení technické v Brně Fakulta architektury. 2012. p. 174 - 499. ISBN 978-80-214-4463-8.

OBRTLÍK, J. *Česká sakrální architektura okolo roku 1918*. 2012. 17(3). p. 84 - 183. ISSN 1135-267X.

OBRTLÍK, J. *Ideje a ideologie československé architektonické avantgardy 20. let 20. století*. In *XVII. Vědecká konference doktorandů. Sborník textů*. Brno, FA VUT. 2013. p. 149 - 387. ISBN 978-80-214-4774-5.

OBRTLÍK, J. *Postranní myšlenky funkcionalistické avantgardy*. Brno, Fakulta architektury, SOFA-Studentská obec fakulty architektury. 2013.

OBRTLÍK, J. *Co je to architektura?* Brno, projekt 2+2 / festival Kontejnery. 2013.

OBRTLÍK, J. *Významné myšlenkové pozice a jejich zastánci v dějinách brněnské školy architektury*. In *TYPOLOGIE (N)OSTALGIE*. -. Brno, Akademické nakladatelství CERM, Vysoké učení technické v Brně. 2013. p. 101 - 108. ISBN 978-80-7204-858-8.

OBRTLÍK, J. *Zpět ke skrytým pramenům*. *Architekt - nezávislý čtrnáctideník architektů*. Praha, Vydavatelství KABINET. 2014. LX(1). p. 129 - 129. ISSN 0862-7010.

OBRTLÍK, J. *Výzvy k transformaci: Česká sakrální architektura v první polovině dvacátého století*. In *Sborník příspěvků PhD Workshop 2015*. Brno, Vysoké učení technické v Brně, Fakulta architektury. 2015. p. 64 - 67. ISBN 978-80-214-5217-6.

OBRTLÍK, J. *Historie vzniku sboru Církve československé husitské v Náměšti nad Oslavou a jeho architektonicky významné budovy*. *Vlastivědný věstník moravský. Muzejní a vlastivědná společnost v Brně AB AC*, 2017, roč. LXIX (2017), č. 2, s. 149-157. ISSN: 0323-2581.

11. Resumé v českém jazyce

Překládaná práce popisuje vývoj sakrální architektury českých zemí v první polovině 20. století. V mnoha případech ukazuje jasně čitelné paralely mezi vývojovými změnami chrámové architektury a obecným duchovním směřováním soudobé společnosti.

Těžiskem práce skutečně není architektura sama, ale daleko více vztah architektury k dějinám. Paralelně jsou sledovány základní kontury politicko-společenských dějin s důrazem na jejich vliv na náboženský život. Poté je dokumentován průběh tohoto vývoje do charakteru jednotlivých architektonických realizací. V tomto schematickém vidění je architektura na samém konci pomyslného řetězce vlivů. Takové pojetí je v perspektivě společenského života v mnohém pravdivé, práce nicméně ukazuje i opačný pohled a jeho závažnost. Ukazuje se, že nejzdařilejší sakrální stavby mají značný potenciál opětovné radiace idejí, které je při jejich vzniku formovaly. Lze postulovat, že nejvýznamnější příklady sakrální architektury jsou schopny formovat generace svých návštěvníků a uživatelů v duchu určitého étosu a tím ovlivňovat společenskou atmosféru a nepřímo i „velké“ politicko-společenské dějiny. Pomyslné schéma se tak obrací a uzavírá a dokazuje významný vliv, který navzdory jeho obtížné postižitelnosti a měřitelnosti, sakrální architektura v celku společenského života tvoří.

Další dimenzí práce je překročení historiografického stereotypu při výkladu architektury 20. století, jehož těžiště je typicky situováno do okruhu puristických, funkcionalistických a konstruktivistických reforem dřívější architektonické tradice a jejich dalšího rozšíření v podobě mezinárodního stylu. Ačkoliv práce není v tomto ohledu principiálně průkopnická, přenáší rozšířenou perspektivu výkladu na pole sakrální architektury, kde v tomto pojetí a šíři dějiny 20. století dosud popsány nebyly.

V souvislosti s tím podává řadu nových jednotlivých faktů, stejně jako interpretačních celků. K těm nejvýraznějším patří komplexnější pohled na vývoj architektury Československé církve ve vztahu k problematickému vytváření její nábožensko-politické orientace. Obdobně je tato perspektiva zkoumána také u ještě méně známé architektury pravoslavné církve. Určitá pozornost je také věnována linii historizující architektury s dekorativními tendencemi.

Konečně je z práce také patrná markantní míra vlivu, který na vznik kvalitní sakrální architektury má komplexní společenské prostředí. Obecně je patrné, že prostředí občanské společnosti v demokratickém politickém rámci, je, ve srovnání se kteroukoliv centralizovanou, autoritativní nebo dokonce totalitární formou politického uspořádání společnosti, zdatně příznivější pro možnost vzniku kvalitní, tedy komplexně vyvážené architektury.

Ačkoliv lze toto závěrečné konstatování označit za klišé, i nejnovější dějiny postmoderního západního světa ukazují, že je vhodné tuto skutečnost stále uchovávat v patrnosti.

Resumé in English

The presented thesis describes the development of sacral architecture in Czech lands during the first half of 20th century. In many cases it shows clearly readable parallels between evolutionary changes of sacral architecture and general spiritual orientation of contemporary society.

The focus of the thesis really isn't the architecture on its own, but further more the relation of the architecture to the history. There are parallelly observed the basic contours of political-social history with emphasis on its impact on the religious life. After that the projection of this development into individual architectural realizations is discussed. In this perspective the architecture is at the very end of the imaginary chain of influences. This approach is in the perspective of public life very true, the thesis however shows also the opposite view and its relevance. It shows that the most important examples of sacral architecture have a potential of reciprocal irradiation of ideas, which have it formed during its creation. Can be said, that the most important examples of sacral architecture are able to form the generations of its visitors and users in the sense of certain ethic and by that influence the social atmosphere and indirectly also the „big“ political-social history. The imaginary scheme is by that switched and closed and proves the important influence, even hard definable and measurable, the sacral architecture has in the whole of the public life.

Further dimension of the thesis is the overlapping of a historiographical stereotype of 20th century architectural interpretation, whose weightpoint is typically situated in the group of purist, functionalist and constructivist reforms of older architectural tradition and in their further development in the International style. Even though the work isn't principally pioneer in this point of view, it takes the widened perspective of interpretation in the field of sacral architecture, where in this approach and extends the 20th century history haven't been yet described.

Alongside it comes with group of new singular facts and also interpretation volumes. To the most important we count the more complex view of Czechoslovak Churches architectural

development in the relation to its problematic religious-political orientation. Similarly, is this perspective described for the even less known Christian Orthodox church. Certain attention is also given to the historical architecture with decorative tendencies.

Finally, we found huge amount of influence, the complex social environment has on the creation of quality sacral architecture. Generally it is clear, that the environment of the citizen-society in the democratic framework, is, comparatively to any other centralized, authoritative or even totalitarian form of political organization, apparently better for possibility of complex balanced architecture.

Even though this conclusion can be marked as cliché, the very new history of postmodern Western world shows the convenience of keeping this fact in mind.

12. Zdroje

12.1. Knižní monografie a encyklopedie

AGNEW, Hugh LeCaine. *Češi a země Koruny české*. Vyd. 1. Praha: Academia, 2008. 549 s. Novověk; sv. 2. ISBN 978-80-200-1626-3.

ANDĚL, Jaroslav et al. *Český kubismus 1909-1925: malířství, sochařství, architektura, design*. Praha: i3 CZ, 2006. 455 s. ISBN 80-239-6658-8.

BĚLINA, Pavel – POKORNÝ, Jiří et al. *Dějiny země Koruny české II.: Od nástupu osvícenství po naši dobu*. Vyd. 3. Praha – Litomyšl: Paseka, 1995. 329 s. ISBN 80-7185-006-3.

BENEŠOVSKÁ, Klára et al. *Velké dějiny země Koruny české. Tematická řada, Architektura*. Vyd. 1. Praha: Paseka, 2009. 806 s. ISBN 978-80-7432-000-2.

BOHÁČ, Zdeněk a ALBRECHTOVÁ, Ivana, ed. *Atlas církevních dějin českých zemí 1918-1999* [kartografický dokument]. Vyd. v KN 1. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 1999. 175 s. ISBN 80-7192-405-9.

BREGANT, Michal et al. *Kubistická Praha: 1909-1925: průvodce = Cubist Prague: 1909-1925: a guidebook*. 2., opr. vyd. Praha: Středoevropská galerie a nakladatelství, 2004. 223 s. Detail; 3. ISBN 80-902258-2-9.

BUGEL, Walerian (ed.). *Cyrlometodějské papežské dokumenty z let 869-1985. Výběr*. 1. Vyd. Velehrad - Olomouc: Refugium Velehrad – Roma, 2003. 216 s. ISBN 80-86715-00-0.

CRHONEK, Iloš. *Architekt Bohuslav Fuchs: celoživotní dílo*. Vyd. 1. Brno: Petrov, 1995. 197 s. ISBN 80-85247-62-3.

CZUMALO, Vladimír. *Česká teorie architektury v letech okupace*. 1. vyd. Praha: Karolinum, 1991. 126 s. Acta Universitatis Carolinae. Philosophica et historica. Monographia, 133/1990.

DAVIES, Norman. *Evropa: dějiny jednoho kontinentu*. V českém jazyce 2., rev. vyd. Praha: Prostor, 2005. 1365 s. Obzor; sv. 59. ISBN 80-7260-138-5.

DUKA, Dominik a BADAL, Milan. *Bílá kniha církve: s černou kapitolou: 20 let svobody 1989-2009*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2009. 110 s., [16] s. obr. příl. ISBN 978-80-7195-440-8.

DULLA, Matúš a MORAVČÍKOVÁ, Henrieta. *Architektúra Slovenska v 20. storočí*. Bratislava: Slovart, 2002. 510 s. ISBN 80-7145-684-5.

DULLA, Matúš. *Slovenská architektúra od Jurkoviča po dnešok*. 1. vyd. Bratislava: Perfekt, 2007. 196 s. ISBN 978-80-8046-366-3.

FIALA, Petr, ed. a HANUŠ, Jiří, ed. *Katolická církev a totalitarismus v českých zemích*. 1. vyd. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2001. 217 s. Historia ecclesiastica; sv. 11. ISBN 80-85959-98-4.

FILIP, Aleš. *Procházka po Petrově*. Brno: Biskupství brněnské, 2007. 30 s. ISBN 978-80-239-6714-2.

FILIP, Aleš. *Secesní chrámy na Moravě a ve Slezsku: sakrální výtvarné umění kolem roku 1900*. Vyd. 1. Brno:

Barrister & Principal, 2004. 263 s., xxxii s. barev. obr. příl. Dějiny a teorie umění; sv. 7. ISBN 80-86598-63-2.

FILIP, Aleš a kol. *Kostel Neposkvrněného Početí Panny Marie na Křenové ulici v Brně*. Brno: Kartuziánské nakladatelství, 2014. 47 s. ISBN 978-80-87864-10-4.

FILIP, Aleš, ed. a SCHMIDT, Norbert, ed. *Dům Boží a brána nebe ve 20. století: studie o sakrální architektuře*: [texty z kolokvia pořádaného Mikulovským centrem pro evropskou kulturu ve spolupráci se Státním archivem Břeclav se sídlem v Mikulově, 5.-6.11.2005]. 1. vyd. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2009. 169 s. Synésis; sv. 2. ISBN 978-80-7325-197-0.

FRAMPTON, Kenneth. *Moderní architektura: kritické dějiny*. 1. vyd. Praha: Academia, 2004, 457 s. ISBN 8020012613.

GAHURA, František Lydie a HORŇÁKOVÁ, Ladislava, ed. *František Lydie Gahura: zlínský architekt, urbanista a sochař*. Zlín: Státní galerie ve Zlíně, 1998. 43 s. ISBN 80-85052-29-6.

GIDDENS, Anthony. *Sociologie*. Vyd. 1. Praha: Argo, 1999. 595 s. ISBN 80-7203-124-4.

GUARDINI, Romano a ZAHNER, Walter, ed. *O podstatě uměleckého díla*. Vyd. 1. Praha: Triáda, 2009. 163 s. Delfín; sv. 90. ISBN 978-80-87256-03-9.

HAAS, Felix. *Architektura 20. století*. Vyd. 1. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1978. 645 s. Učebnice pro vysoké školy.

HALÍK, Tomáš. *Vzýván i nevzýván: evropské přednášky k filozofii a sociologii dějin křesťanství*. Vyd. 1. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2004. 371 s. ISBN 80-7106-692-3.

HANUŠ, Jiří (ed.). *Mezi tradicí a reformou. Rozhovory o moravském katolicismu ve 20. století*. Vyd. 1. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2002.

HARRIES, Karsten. *Etická funkce architektury*. Vyd. 1. V Řevnicích: Arbor vitae, 2011. 439 s. Texty o architektuře; sv. 6. ISBN 978-80-87164-97-6.

HNÍDKOVÁ, Vendula a VYBÍRAL, Jindřich. *Národní styl, kultura a politika = [National style, arts and politics]*. Vyd. 1. V Praze: Vysoká škola uměleckoprůmyslová, 2013. 187 s. ISBN 978-80-86863-62-7.

HORSKÝ, Jiří, ed. *Josip Plečnik a česká sakrální architektura první poloviny 20. století: (kostel Nejsvětějšího Srdce Páně jako součást střeoevropské architektonické scény)*: sborník přednášek z mezinárodní konference: 5. listopadu 2011. 1. vyd. Praha: Vysoká škola uměleckoprůmyslová v Praze, 2012. 59 s. ISBN 978-80-86863-59-7.

HRŮZA, Jiří. *Stavitelé měst*. 1. vyd. Praha: Agora, 2011. 191 s. ISBN 978-80-86820-08-8.

KAŇÁK, Miroslav. *Církev československá v historickém vývoji a přehledu*. Vyd. 1. Praha: Tiskové a nakladatelské družstvo Blahoslav, 1946. bez ISBN.

KIESLING, Norbert. *Pavel Janák*. Vyd. 1. V Řevnicích: Arbor vitae, 2011. 319 s. ISBN 978-80-87164-38-9.

KLENOVSKÝ, Jaroslav. *Brno židovské: historie a památky židovského osídlení města Brna = Jewish Brno: history and monuments of the Jewish settlement in Brno*. 3., upr. a rozš. vyd., 1. vyd. ve vydav. ERA. Brno: ERA,

2002. 118 s. ISBN 80-86517-44-6.

Kol. *Český architektonický kubismus: podivuhodný směr, který se zrodil v Praze*: [Galerie Jaroslava Fragnera] = *Czech architectural cubism: a remarkable trend that was born in Prague*: [Jaroslav Fragner Gallery: 21.12.2006-11.02.2007. Praha: Galerie Jaroslava Fragnera, 2006. 171 s. ISBN 80-239-8368-7.

KRATOCHVÍL, Petr, ed. et al. *Architektura a veřejný prostor: texty o moderní a současné architektuře IV*. Vyd. 1. Praha: Zlatý řez, 2012. 164 s. ISBN 978-80-903826-4-0.

KREJČÍŘÍK, Přemysl, ZATLOUKAL, Ondřej a ZATLOUKAL, Pavel, ed. *Lednicko-valtický areál*. 1. vyd. v jazyce českém. Praha: Foibos Books, 2012. 190 s. Světové památky UNESCO. ISBN 978-80-87073-45-2.

KUDĚLKA, Zdeněk. *Brněnská architektura 1919-1928*. 1. vyd. Brno: Blok, 1970. 94 s., [36] s. obr. příl.

LOCKER, Jan. *Meziválečná sakrální architektura v Brně* [online]. 2006 [cit. 2015-06-18]. Bakalářská práce. Masarykova univerzita, Filozofická fakulta. Vedoucí práce Jiří Kroupa. Dostupné z: <http://is.muni.cz/th/74820/ff_b/>.

LUKACS, John. *Na konci věku*. Vyd. 1. Praha: Academia, 2009. 151 s. Edice XXI. století; sv. 6. ISBN 978-80-200-1781-9.

LUKEŠ, Zdeněk et al. *Josef Gočár*. 1. vyd. Praha: Titanic, 2010. 435 s. ISBN 978-80-86652-44-3.

MAIER, Hans. *Politická náboženství: totalitární režimy a křesťanství*. 1. vyd. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 1999. 134 s. Politologická řada; sv. 3. Studium. ISBN 80-85959-43-7.

MAREK, Jaroslav. *Česká moderní kultura*. Vyd. 1. Praha : Mladá fronta, 1998. 376 s. ISBN 80-204-0674-3.

MAREK, Pavel a LUPČO, Martin. *Nástin dějin pravoslavné církve v 19. a 20. století: prolegomena k vývoji pravosláví v českých zemích, na Slovensku a na Podkarpatské Rusi v letech 1860-1992*. 1. vyd. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury (CDK), 2013. 591 s., xxxii s. obr. příl. ISBN 978-80-7325-293-9.

MIŠOVIČ, Ján. *Víra v dějinách zemí Koruny české*. Vyd. 1. Praha: SOCIOLOGICKÉ NAKLADATELSTVÍ (SLON), 2001. 193 s. ISBN 80-85850-99-0.

MUSIL, Roman, ed. a FILIP, Aleš, ed. *Zajatci hvězd a snů: katolická moderna a její časopis Nový život (1896-1907)*. Vyd. 1. Praha: Argo, 2000. 458 s. ISBN 80-7027-101-9.

MÜLLER, Karel; ŽÁČEK, Rudolf, a kol. *Opava*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2006. 611 s. ISBN 80-7106-808-X.

NEŠPOROVÁ, Olga. *O smrti a pohřbívání*. 1. vyd. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2013. 351 s., xvi s. obr. příl. ISBN 978-80-7325-320-2.

NOVÁK, Petr. *Olomouc: pravoslavná katedrála sv. Gorazda*. Velehrad: Historická společnost Starý Velehrad se sídlem na Velehradě, 2009. 39 s., [8] s. barev. obr. příl. Církevní památky; sv. 45. ISBN 978-80-86157-26-9.

NOVÝ, Lubomír. *Filosof T. G. Masaryk: problémové skici*. Vyd. 1. Brno: Doplněk, 1994. 156 s. ISBN 80-85765-35-7.

- OLŠOVSKÝ, Jiří. *Slovník filosofických pojmů současnosti*. Vyd. 1. Praha: Erika, 1999. 188 s. ISBN 80-7190-804-5.
- PECHAR, Josef a URLICH, Petr. *Programy české architektury*. 1. vyd. Praha: Odeon, 1981. 302 s. ISBN nepřiděleno.
- PIŤHA, Petr. *Chrám sv. Cyrila a Metoděje v Praze-Karlíně*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2007. 63 s. Průvodce. ISBN 978-80-7195-208-4.
- PLACÁK, Petr. *Gottwaldovo Československo jako fašistický stát*. Vyd. 1. Praha: Paseka, 2015. 189 stran. ISBN 978-80-7432-604-2.
- PLEČNIK, Jože a PRELOVŠEK, Damjan. *Josip Plečnik: život a dílo*. 1. vyd. Šlapanice: Era, 2002. 376 s. ISBN 80-86517-07-1.
- RÉMOND, René. *Náboženství a společnost v Evropě*. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2003. 273 s. Utváření Evropy; sv. 4. ISBN 80-7106-496-3.
- ROLAND, Paul. *Nacisté a okultismus: temné síly ve službách Třetí říše*. České vyd. 1. Praha: Svojtka, 2008. 176 s. ISBN 978-80-7352-792-1.
- SARNITZ, August a LOOS, Adolf. *Adolf Loos: 1870-1933: architekt, kritik, dandy*. Praha: Slovart, 2004. 96 s. ISBN 80-7209-613-3.
- SEDLÁK, Jan. *Brno secesní: deset kapitol o architektuře a umění kolem roku 1900*. Brno: ERA, 2004. 207 s. ISBN 80-7366-010-5.
- SLÁMA, Bohumil a BĚLOBRÁDEK, Pavel. *Tomáš G. Masaryk, neomodernismus a Charta 2012*. Brno: Atelier Sláma, 2012. 318 s. ISBN 978-80-260-2768-3.
- SOKOL, Jan. *Moje plány: paměti architekta*. Vyd. 1. Praha: Triáda, 2004. 341 s. Delfín; sv. 61. ISBN 80-86138-63-1.
- STILLER, Adolph, ed. *Bohuslav Fuchs, 1895-1972: Architekt der tschechischen Avantgarde*. Salzburg: Müry Salzmann, 2010. 143 s. Architektur im Ringturm; 23. ISBN 978-3-99014-018-5.
- SYROVÝ, Bohuslav. *Architektura*. Dotisk 2., rozš. vyd. Praha: SNTL, 1973. 325, [2] s. Oborové encyklopedie SNTL. Řada stavební lit. Bez ISBN.
- ŠEBEK, Jaroslav. *Papežové moderního věku: Vatikán od Pia IX. po Františka a jeho vztah k českým zemím*. Druhé, doplněné vydání. Řitka: Čas, 2015. 238 stran. Český čas; X. svazek. ISBN 978-80-7475-083-0.
- ŠEBEK, Jaroslav. *Za Boha, národ, pořádek*. Vyd. 1. Praha: Academia, 2016. 462 stran. Novověk; sv. 13. ISBN 978-80-200-2576-0.
- ŠMÍD, Marek. *Masaryk a česká katolická moderna*. Brno: L. Marek, 2007. 256 s. Pontes pragenses; sv. 47. ISBN 978-80-86263-98-4.
- VÁŠKO, Václav. *Neumlčená: kronika katolické církve v Československu po druhé světové válce*. 1. vydání. Praha:

Zvon, 1990. 2 svazky (267; 266 stran). ISBN 80-7113-035-4.

VAVERKA, Jiří a kol. *Moderní sakrální stavby církví a náboženských společností na území Čech, Moravy a Slezska*. Vyd. 1. Brno: Jota, 2004. 358 s. ISBN 80-7217-297-2.

VAVERKA, Jiří a kol. *Nové kostely a kaple z konce 20. století v České republice*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2001. 435 s. ISBN 80-7192-539-X.

VINEN, Richard. *Evropa dvacátého století*. Vyd. 1. Praha: Vyšehrad, 2007. 556 s. Dějiny Evropy. ISBN 978-80-7021-735-1.

VÍŠEK Jan, PELČÁK, Petr, ed., ŠLAPETA, Vladimír, ed. a WAHLA, Ivan, ed. *Jan Víšek: 1890-1966*. Brno: Obecní dům Brno, 1999. 87 s.

VYBÍRAL, Jindřich. *Česká architektura na prahu moderní doby: devatenáct esejů o devatenáctém století*. Vyd. 1. Praha: Argo, 2002. 331 s. ISBN 80-7203-475-8.

VYBÍRAL, Jindřich. *Mladí mistři: architekti ze školy Otto Wagnera na Moravě a ve Slezsku*. Vyd. 1. Praha: Argo, 2002. 277 s. ISBN 80-7203-474-X.

VYBÍRAL, Jindřich. *Leopold Bauer – heretik moderní architektury*. Vyd. 1. Praha: Academia, 2015. 583 s. ISBN 978-80-200-2417-6.

WIESNER, Arnošt, Pelčák, Petr, ed. a Wahla, Ivan, ed. *Ernst Wiesner 1890-1971*. Brno: Obecní dům Brno, 2005. 178 s. ISBN 80-239-5613-2.

WISTRICH, Robert S. *Hitler a holokaust*. 1. slov. vyd. Bratislava: Slovart, 2002. 307 s. Fakty minulosti. ISBN 80-7145-682-9.

WOODS, Thomas E. *Jak katolická církev budovala západní civilizaci*. Vyd. 1. Praha: Res Claritatis, 2008. 206 s., [16] s. barev. obr. příl. ISBN 978-80-904143-0-3.

ZATLOUKAL, Pavel. *Příběhy z dlouhého století: architektura let 1750-1918 na Moravě a ve Slezsku*. Olomouc: Muzeum umění Olomouc, 2002. 702 s. ISBN 80-85227-49-5.

ZLÁMAL, Bohumil. *Příručka českých církevních dějin. VI., Doba probuzenského katolicismu (1848-1918)*. Vyd. 1. Olomouc: Matice cyrilometodějská, 2009. 333 s. ISBN 978-80-7266-323-1.

12.2. Periodické publikace

Casabella

Dialog Evropa XXI

Era 21

Immaculata

Salve

Stavba

Stavitel

Studia Theologica

Teologie&Společnost

Umění a řemesla

Umění – Art

Vlastivědný věstník moravský

Poznámka k neužití archiválií:

Předkládaná práce je svým charakterem spíše sekundární literaturou, která shrnuje podstatné rysy výsledků primárního výzkumu do komplexní syntézy a není tedy možné při zachování rozumného rozsahu pracovat s nástroji primárního výzkumu, jako jsou jednotlivé archiválie, jednotlivé archivní výkresy, podrobný terénní průzkum a podobně.

13. Přehled obrazových příloh

- Obr. 1 Kostel sv. Cyrila a Metoděje, Praha-Karlín-vstupní průčelí.
Zdroj: www.schnablova.net; (zobrazeno 4.4. 2016) strana 43
- Obr. 2 Kostel sv. Cyrila a Metoděje, Praha-Karlín-interiér
Zdroj: <http://jam53.rajce.idnes.cz/> fotografie, 2010 (zobrazeno 4.4. 2016) strana 43
- Obr. 3 kostel sv. Václava, Praha-Smíchov - dobová rytina asi 1885
Zdroj: <http://smichov.blog.cz/1107> (zobrazeno 4.4. 2016) strana 44
- Obr. 4 kostel Navštívení Panny Marie, Břeclav-Poštorná - vstup
Zdroj: Jiří Škrleta, 2009 (<http://itras.cz>) (zobrazeno 4.4. 2016) strana 46
- Obr. 5 Nová synagoga, Brno – půdorysný a svislý řez (kresba zaměření původního stavu)
Zdroj: repro z knihy (Klenovský, 2002). S povolením autora. strana 47
- Obr. 6 kostel sv. Leopolda, Vídeň-Steinhof - interiér, pohled k oltáři
Zdroj: <http://holywhapping.blogspot.cz/2009/02> (zobrazeno 5.4. 2016) strana 49
- Obr. 7 kostel sv. Leopolda, Vídeň-Steinhof - půdorys a svislý podélný řez
Zdroj: http://kirchbau.de/php/300_datenblatt.php?id=1496&name=keiner (půdorys) (zobrazeno 6.12. 2013),
online: otto_wagner_kirche_laengsschnitt (řez) (zobrazeno 6.12. 2013) strana 50
- Obr. 8 kostel sv. Ducha, Vídeň - interiér
Zdroj: fotografie Jan Obrtlík, 2016 strana 53
- Obr. 9 nemocniční kaple sv. Cyrila a Metoděje, Kroměříž
Zdroj: fotografie Samuel Mudrik, licence Wikimedia Commons 4.0 (zobrazeno 1.3. 2016) strana 54
- Obr. 10 kostel Neposkvrněného Početí Panny Marie, Brno - vstupní průčelí
Zdroj: fotografie Jan Obrtlík, 2017 strana 55
- Obr. 11 kostel Neposkvrněného Početí Panny Marie, Brno - interiér
Zdroj: fotografie Jan Obrtlík, 2017 strana 56
- Obr. 12 kostel Nejsvětějšího Srdce Ježíšova, Brno - vstupní průčelí
Zdroj: fotografie Jan Obrtlík, 2017 strana 58
- Obr. 13 kostel Nejsvětějšího Srdce Ježíšova, Hodslavice
Zdroj: Wikimedia Commons 4.0 (zobrazeno 1.3. 2016) strana 62
- Obr. 14 Betlémská kaple Českobratrské církve evangelické, Praha-Žižkov
Zdroj: fotografie Dezidor licence Wikimedia Commons 3.0 (zobrazeno 5. 4. 2016) strana 64
- Obr. 15 obřadní síň hřbitova v Moravské Ostravě - interiér
Zdroj: www.vlastislavhofmann.cz (zobrazeno 5.4. 2016) strana 64
- Obr. 16 Husův sbor CČS, Olomouc
Zdroj: fotografie Michal Mañas, 2015 licence Wikipedia Creative Commons 2.5 strana 75
- Obr. 17 Husův sbor CČS, Brno - půdorys
Zdroj: www.bam.cz (zobrazeno 5.4. 2016) strana 76
- Obr. 18 Husův sbor CČS, Brno - dobová fotografie
Zdroj: www.bam.cz (zobrazeno 5.4. 2016) strana 76
- Obr. 19 Husův sbor CČS, Brno - interiér
Zdroj: www.bam.cz (zobrazeno 5.4. 2016) strana 77
- Obr. 20 Sbor kněze Ambrože CČS, Hradec Králové
Zdroj: fotografie www.neviditelnypes.lidovky.cz (zobrazeno 12.4. 2016) strana 78
- Obr. 21 kaple Zesnutí Přesvaté Bohorodice, Praha
Zdroj: fotografie-<http://uves.ff.cuni.cz/cs/ustavkatedra/galerie-2/navsteva-chramu-zesnuti-presv-bohorodice-na-olsanskyh-hrbitovech-duben-2012/>; (zobrazeno 11.4. 2016) strana 82
- Obr. 22 kostel svatého Jana Nepomuckého, Brno
Zdroj: fotografie Jan Obrtlík, 2016 strana 83
- Obr. 23 kaple svatého Václava, Zlín-Kudlov

Zdroj: https://s3.amazonaws.com/gs-geo-images/ (zobrazeno 11.4. 2016)	strana 84
Obr. 24 kostela svatého Václava, Praha-Vršovice	
Zdroj: Wikimedia Commons 4.0 (zobrazeno 1.3. 2016)	strana 86
Obr. 25 kostela svatého Václava, Praha-Vršovice - půdorys	
Zdroj: Wikimedia Commons 4.0 (zobrazeno 1.3. 2016)	strana 86
Obr. 26 pohřební kaple na Ústředním hřbitově, Brno	
Zdroj: www.bam.cz (zobrazeno 5.4. 2016)	strana 88
Obr. 27 krematorium Ústředního hřbitova, Brno	
Zdroj: fotografie Jan Obrtlík, 2016	strana 90
Obr. 28 kostel Nejsvětějšího Srdce Páně, Praha-Vinohrady	
Zdroj: fotografie Jan Obrtlík, 2017	strana 93
Obr. 29 kostel Nejsvětějšího Srdce Páně, Praha-Vinohrady - interiér	
Zdroj: fotografie Jan Obrtlík, 2017	strana 94
Obr. 30 kostel sv. Cyrila a Metoděje, Brno-Židenice	
Zdroj: fotografie Jan Obrtlík, 2016	strana 95
Obr. 31 kostel sv. Cyrila a Metoděje, Komárno	
Zdroj: foto-repro Jan Obrtlík z výstavy „Sakrální architektura pro firmu Baťa“, Zlín, 2014	strana 96
Obr. 32 kostel sv. Augustina, Brno	
Zdroj: fotografie Harold cs.wikipedia.org ; licence CC BY-SA 3.0 (zobrazeno 26.3.2018)	strana 97
Obr. 33 kostel sv. Augustina, Brno - interiér	
Zdroj: www.bam.cz (zobrazeno 4.12. 2013)	strana 98
Obr. 34 kostel sv. Hedviky, Opava	
Zdroj: www.cirkevniuristika.cz/zajimavosti/kostel-sv-hedviky (zobrazeno 26.3.2018)	strana 100
Obr. 35 kostel sv. Hedviky, Opava - interiér	
Zdroj: https://slovo.proglas.cz/z-regionu/ (zobrazeno 26.3.2018)	strana 101
Obr. 36 katedrála sv. Gorazda, Olomouc	
Zdroj: fotografie Jan Obrtlík, 2016	strana 103
Obr. 37 chrám sv. Václava, Brno	
Zdroj: fotografie Jan Obrtlík, 2014	strana 104
Obr. 38 Husův sbor Československé církve, Praha-Vinohrady – interiér bohoslužebného prostoru	
Zdroj: fotografie Jan Obrtlík, 2018	strana 105
Obr. 39 chrám Spasitele Československé církve, Brno-Židenice	
Zdroj: fotografie Jan Obrtlík, 2015	strana 106
Obr. 40 Husův sbor, Náměšť nad Oslavou	
Zdroj: fotografie O. Knoll, asi 1939 (skenováno z: Pamětní kniha sboru)	strana 107
Obr. 41 synagoga Agudas Achim, Brno	
Zdroj: fotografie Jan Obrtlík, 2017	strana 108
Obr. 42 kostel svatého Jana Nepomuckého, Praha-Košíře (2015)	
Zdroj: pamatky.praha.eu/jnp/cz/granty/ 2015 (zobrazeno 20.3. 2018)	strana 111
Obr. 43 kostel Božského Srdce Ježíšova, Baťovany, SR (1949)	
Zdroj: fotografie http://artalk.cz/2014/01/28/ (zobrazeno 20.3. 2018)	strana 115
Obr. 44 Stalinův pomník, Praha	
Zdroj: http://www.svejkmuseum.cz/c10_ce.htm (zobrazeno 19.3. 2018)	strana 117